

Projekt VoksenADHD

- En evaluering af et projekt målrettet voksne med ADHD

Marts 2010

Projekt VoksenADHD

En midtvejsevaluering af et projekt målrettet voksne med ADHD

Center for Kvalitetsudvikling
Olof Palmes Allé 15
8200 Århus N

Konsulent Lisbeth Ørtenblad
E-mail: Lisbeth.Oertenblad@stab.rm.dk
Tlf.: 87 28 49 67

Publikationsnr. 10-008

© Center for Kvalitetsudvikling, Marts 2010

Indholdsfortegnelse

RESUME	2
Metode	2
Frivilligt korps af ADHD-navigatører er kommet for at blive	2
Formidling til kommunale sagsbehandlere bidrager til en bedre praksis	3
Tilbud til voksne med ADHD reducerer problemer i hverdagen	5
1. PROJEKT VOKSENADHD	7
Metode	7
2. FRIVILLIGT KORPS AF ADHD-NAVIGATØRER	8
Formål og indhold	8
Træning og fastholdelse af et korps af frivillige navigatører	8
Navigatørforløb	11
HVAD SYNES NAVIGATØRERNE?	12
Navigatørernes opgaver	12
Navigatørernes rolle	13
Navigatørernes samarbejde med voksne med ADHD	14
Hvordan går forløbene?	15
Hvorfor bliver man navigatør?	16
HVAD SYNES BRUGERNE?	17
Hvad benyttes navigatørerne til?	17
Brugernes vurdering af navigatørforløbene	18
Brugernes holdning til navigatørkorpset	18
NAVIGATØRKORPSETS FREMTID	20
DELKONKLUSION	21
3. FORMIDLING TIL KOMMUNALE SAGSBEHANDLERE	23
Formål	23
HÅNDBOG TIL SAGSBEHANDLERE	23
Sagsbehandlernes vurdering af håndbogen	24
KURSUS OG NETVÆRK FOR KOMMUNALE SAGSBEHANDLERE	25
Bidrag til løsning af typiske sagsbehandlerproblemer	29
Netværkets fremtid	32
Hvad siger brugerne?	33
Kursets fremtid	35
DELKONKLUSION	35

4. TILBUD TIL VOKSNE MED ADHD	37
Formål	37
FORMIDLING AF VIDEN OM VOKSEN-ADHD	37
TEMADAGE FOR VOKSNE MED ADHD	38
Deltagere	39
Deltagernes vurdering af temadagen	39
Deltagernes vurdering af udbytte og virkning af temadagene	40
KURSUS FOR VOKSNE MED ADHD	41
Vurdering af udbytte og virkning af kursusforløbet	42
Delkonklusion	46
5. KONKLUSION	49
Frivilligt korps af ADHD navigatører	49
Formidling til kommunale sagsbehandlere	51
Tilbud til voksne med ADHD	52
TABELLISTE	54
BILAG 1: METODE	55
BILAG 2: PROGRAMTEORI FOR PROJEKT VOKSENADHD	57

Forord

Projekt Voksen ADHD er et 3-årigt landsdækkende projekt, som har til formål at udvikle og afprøve tiltag målrettet forbedring af livsvilkår for voksne med ADHD. Projektet er finansieret af Socialministeriet, og det er tilrettelagt og drevet i ADHD-foreningens regi. Det er gennemført i perioden 1. april 2007-31. marts 2010.

Projektet har bestået af tre forskellige indsatsområder: et korps af frivillige navigatører, formidling til kommunale sagsbehandlere samt tilbud til voksne med ADHD. Nærværende rapport udgør en evaluering af disse forskellige tiltag. Rammerne for evalueringen er aftalt mellem ADHD-foreningen og Center for Kvalitetsudvikling. Såvel projektets tilrettelæggelse som evalueringen har taget afsat i den programteori, der indledningsvis blev udviklet af projektets medarbejdere. Data til brug for evaluering er indsamlet gennem hele projektperioden.

Evalueringen er udarbejdet af konsulent Lisbeth Ørtenblad, og seniorkonsulent Knud Rasmian har fungeret som sparringspartner på evalueringen.

Resume

Projekt VoksenADHD er et 3-årigt landsdækkende projekt, hvis formål er at udvikle tiltag, som kan kompensere for de handicap, der er en konsekvens af at have ADHD. Hensigten er at forbedre livsvilkår for voksne med ADHD. Projektet er forankret i ADHD-foreningens regi, og tre medarbejdere herfra har udviklet og drevet projektet. Socialministeriet har bevilliget økonomisk støtte til projektets gennemførelse. Projektet startede i foråret 2007, og det afsluttes april 2010.

Projekt VoksenADHD er organiseret i tre indsatsområder: Frivilligt korps af ADHD-navigatører, Formidling til kommunale sagsbehandlere samt Tilbud til voksne med ADHD.

Derudover er der oprettet en ny hjemmeside med en selvstændig indgang om voksne med ADHD for at formidle viden om og til voksne med ADHD, deres pårørende samt fagfolk. Projektets aktiviteter og produkter formidles blandt andet her.

Metode

Ved projektets start blev der udarbejdet en programteori, som beskriver projektets samlede aktiviteter og mål samt indikatorer og succeskriterier for hver enkelt del af projektet. Programteorien har fungeret som en detaljeret projektbeskrivelse samt har virket som udgangspunkt for de evalueringer, der har fundet sted.

Denne afsluttende evaluering er foretaget blandt deltagere i projektets forskellige indsatsområder og blandt målgruppen for indsatsområderne, de voksne med ADHD. Der er benyttet spørgeskemaer, fokusgruppeinterview, personlige interview, case-beskrivelser, registreringsskemaer og observationer til dataindsamling.

Frivilligt korps af ADHD-navigatører er kommet for at blive

Der er etableret et korps af frivillige navigatører med det formål at træne personer, der kan fungere som hjælpere og bisiddere for voksne mennesker med ADHD. Korpset er etableret med baggrund i en viden om, at mennesker med ADHD blandt andet ofte har vanskeligt ved at overskueforløb, og de har svært ved at formidle deres ønsker og behov. Hensigten med korpset er derfor, at voksne med ADHD kan få hjælp til at opnå den nødvendige kompensation for deres handicap. Navigatøren tilknyttes efter et kursusforløb en voksen med ADHD, som ønsker denne form for hjælp. Navigatørerne har typisk støttet i forbindelse med kontakter til offentlige myndigheder, været bisidder ved møder, hjulpet med at holde styr på sagsforløb og økonomi samt formidlet til andre, hvad den voksne med ADHD har vanskeligt ved. Deres opgaver består således overordnet af rådgivning, tovholder, formidler og støtte til organisering. Forløbene kan som udgangspunkt højst stå på i seks måneder, og tilknytningen afbrydes formelt, når sagen er afsluttet. Indledningsvis udarbejder navigatøren og den voksne med ADHD en kontrakt, der fungerer som ramme for deres samarbejde.

De frivillige bliver introduceret til opgaven gennem kursusforløb á to dages varighed. Der er gennemført seks kursusforløb rundt omkring i hele landet. I alt 35 personer har deltaget, og der er i øjeblikket 27 aktive frivillige i korpset. Der er igangsat 41 forløb, heraf er 24 afsluttet. Der er stor søgning på tilbuddet, og i øjeblikket er der en liste med 79 personer, som venter på at blive tilknyttet en navigatør.

Både navigatører og brugere udtrykker stor tilfredshed med navigatørforløbene. Brugerne fortæller, at de får støtte til at organisere deres hverdag, og til at få hjælp fra offentlige myndigheder, så de i højere grad kan overskue at navigere i hverdagen. De giver udtryk for, at hjælpen betyder en reduktion af det kaos, de fleste voksne med ADHD oplever i hverdagen. Også navigatørerne oplever, at de som frivillige udfylder en væsentlig funktion i forhold til de voksne med ADHD. Begge parter lægger vægt på, at navigatørens position mellem ven og professionel har stor betydning for, at de kan fungere som neutrale hjælpere. Begge parter fremhæver også redskaber til styring af forløb, som mobiltelefon, den skriftlige kontrakt og adgang til rådgivning fra ADHD-foreningen, som væsentlige, for at den frivillige støtte kan fungere. Endelig fremgår det, at en forudsætning for et velfungerende forløb er, at navigatøren er i stand til at være vedholdende, opsøgende og er struktureret i sin tilgang til samarbejdet med brugeren.

Det er besluttet at forankre korpset i ADHD-foreningens regi efter projektets ophør. Det bliver herefter organiseret i fem regionale korps, som skal drives af frivillige koordinatore. Der er fundet 10 frivillige til at påtage sig opgaven. En medarbejder fra ADHD-foreningen vil fungere som tovholder for den landsdækkende indsats. Foreningen dækker fortsat udgifter til drift af korpset, samt varetager projektudvikling, støtter koordinatorene i deres arbejde mv.

Den store søgning, der er til korpsets ydelser, og de mange fortsatte henvendelser vidner om et behov for at yde den igangsættende hjælp, der sikrer, at gruppen kan modtage en hensigtsmæssig støtte fra offentlige myndigheder. En del af navigatørernes opgaver vedrørende rådgivning og tovholder-funktion kan sammenlignes med funktioner, som rettelig vedrører sagsbehandler regi. Derudover ligner mange af de øvrige funktioner, som navigatørkorpset har gode erfaringer med at organisere og tilrettelægge, de funktioner, som de offentligt forankrede støttekontaktpersoner kan/bør varetage. Det kan diskuteres, hvorvidt og hvordan erfaringer fra navigatørkorpsets håndtering af igangsættende hjælp kan udnyttes i såvel sagsbehandler regi som støttekontaktpersonarbejdet.

Derudover fremgår det af evalueringen, at det er de ressourcestærke voksne med ADHD, som benytter sig af navigatørkorpset. Gruppen af voksne med ADHD, som findes blandt kriminelle, misbrugere og/eller unge uden uddannelse, er ikke blandt de, der har henvendt sig med forespørgsler om navigatørkorpset. Der er derfor formentlig et stort udækket behov blandt mindre ressourcestærke voksne med ADHD. Erfaringer fra indsatser blandt andre grupper af sårbare mennesker tyder på, at en mere opsøgende indsat er virkningsfuld. Opsøgende arbejde blandt misbrugere og kriminelle er dog ikke opgaver, som det kan forventes en frivillig organisation påtager sig, og det kan derfor drøftes, hvorledes dette mere hensigtsmæssigt placeres i offentlig regi.

Formidling til kommunale sagsbehandlere bidrager til en bedre praksis

Denne del af projektet udvikler tiltag målrettet sagsbehandlere fra social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger med det formål, at formidle viden om de problematikker, som voksne med ADHD har i dagligdagen samt om de kompensationsmuligheder, der findes. Hensigten er, at voksne med ADHD får bevilliget en hjælp, som kan forbedre deres dagligdag. Der er produceret en håndbog om ADHD til kommunale sagsbehandlere, et kursus for sagsbehandlere fra udvalgte kommuner samt et netværk for kursusdeltagerne.

Håndbogen giver informationer om ADHD, udredning, kompensationsmuligheder mv. Den blev umiddelbart efter udgivelsen distribueret i 91 kommuner til i alt 1172 sagsbehandlere. Håndbogen var gratis i dette første oplag. Der har sidenhen været en jævn efterspørgsel efter håndbogen, og den er nu genoptrykt i en let revideret udgave, som sælges via ADHD-foreningen. Håndbogen er også tilgængelig på foreningens hjemmeside. Næsten alle sagsbehandlere udtrykker stor tilfredshed med håndbogen. De blandt andet angiver, at den fungerer som et let anvendeligt redskab, der støtter dem i at genkende og forstå voksne med ADHD samt hjælper til at give idéer til hensigtsmæssig kompensation.

Kursus og netværk blev iværksat for yderligere at støtte op om udvikling af sagsbehandlere viden om ADHD og deres praksis i forhold til deres klienter med ADHD. Kurset bestod af fem undervisningsdage fordelt over tre gange. Det efterfølgende netværk havde til formål at bidrage til forankring af det tillærte. Der blev afholdt tre netværksmøder, hver af én dags varighed, og med ca. 2 måneders intervaller. Deltagerne havde her blandt andet mulighed for at erfaringsudveksle og få faglig sparring på aktuelle problematikker vedrørende deres arbejde med voksne med ADHD. 20 personer fra i alt 10 kommuner blev udvalgt til at deltage i kurset og netværket. Udvælgelsen tog afsæt i, at deltagerne efter kurset skulle have mulighed for at udvikle samarbejde på tværs af kommunens forvaltninger, og det blev derfor tilstræbt, at to personer fra hver kommune, repræsenterende forskellige af kommunens forvaltninger, skulle deltage.

Kurset udbydes nu i form af et tre dages forløb for kommunale sagsbehandlere som et permanent tilbud i ADHD-foreningens regi.

Deltagerne i kursus og netværk giver udtryk for tilfredshed med forløbene. Hovedparten rapporterer, at det har bidraget til mere viden om ADHD og de konsekvenser, det har for hverdagslivet. De vurderer endvidere, at de er blevet introduceret til anvendelige redskaber og teknikker, som fra sagsbehandlernes synspunkt bidrager til et bedre samarbejde med den voksne med ADHD. Også sagsbehandlernes klienter med ADHD udtrykker stor tilfredshed med deres sagsbehandlers indsats. De voksne med ADHD, som er blevet interviewet, beretter om brug af nogle af de redskaber og teknikker, som sagsbehandlere er blevet introduceret til. De nævner det som bidrag til en positiv håndtering af deres sag, og som en anderledes måde at tilrettelægge arbejdet på, end de har været vant til i deres samarbejde med andre sagsbehandlere.

Evalueringsresultater tyder på, at kursus og netværk især giver positive resultater i forhold til sagsbehandlernes direkte møde med de voksne med ADHD, men at de også støder på problemer, som har karakter af generelle sagsbehandlerproblematikker og strukturelle forhold, som kan være vanskeligt både for den enkelte medarbejder og i tilknytning til et kursusforløb at håndtere. Det kan derfor diskuteres, hvordan de positive erfaringer med kurset udnyttes i den fremtidige kvalificering af sagsbehandlere, som møder målgruppen. Det kan drøftes, om projektets tiltag med fordel kan suppleres med lignende indsatser, som i højere grad er lokalt forankret, så der er mulighed for at imødekomme specifikke ønsker og behov i de enkelte kommuner. Det kan eksempelvis være i form af tilbud om konsulentbistand til de enkelte kommuner, hvor ADHD-foreningen faciliterer drøftelse af kommunens ADHD indsats samt kommunens særlige problematikker og løsningsmuligheder vedrørende dette. Og det kan være tilbud om kursusforløb og netværk tilrettelagt internt i kommunen på såvel medarbejder som ledelsesniveau med henblik på at udbrede indsats-

sen, sætte tværfaglige forløb i spil og sikre en implementering og forankring af den lokale indsats.

Da ADHD er et livslangt handicap, synes det derudover formålstjenligt at etablere en vedvarende rehabiliterende indsats til afløsning af den konstante krisehåndtering. Det kan derfor diskuteres, om der er behov for udvikling af en 'koordinerende sagsbehandler', som kendes eksempelvis fra demensområdets demenskoordinator. Og det kan diskuteres, om det derudover er hensigtsmæssigt at specialisere indsatsen i en kommunal rehabiliteringsafdeling, som kan tilbydes borgere med ADHD på linje med den rehabilitering, der tilbydes andre grupper, eksempelvis mennesker med kroniske sygdomme.

Tilbud til voksne med ADHD reducerer problemer i hverdagen

For at give voksne med ADHD nemmere adgang til viden om ADHD og mere indsigt i muligheder for kompensation med henblik på en bedre mestring af deres hverdag er der udviklet forskellige indsatser: temadage, kursus for voksne med ADHD, en ADHD-guide, og informationer via ADHD-foreningens hjemmeside.

Der er etableret en aldersinddelt hjemmeside i ADHD-foreningens regi, så voksenområdet nu har sin egen indgang, på linje med unge og børn. Der er her informationer om udredning, behandling, sociale indsatser, kompensationsmuligheder mv., samt adgang til pjecer, litteratur, og information om tilbud til voksne med ADHD.

I samarbejde med Hjælpemiddelinstitutet er der oprettet en tematiseret indgang på ADHD-foreningens hjemmeside med direkte adgang til søgning i Hjælpemiddelinstitutets hjælpemiddelbase. Hjælpemidler er tematiseret ud fra de specifikke vanskeligheder, som er knyttet til ADHD, og der findes desuden links til relevante love og regler på hjælpemiddelområdet.

Der er udarbejdet en ADHD-guide målrettet voksne med ADHD og deres pårørende. Guiden giver overblik over forskellige aspekter ved ADHD samt vejleder om muligheder for støtte og kompensation. Guiden er trykt i 20.000 eksemplarer, og den er blandt andet distribueret til relevante uddannelsesinstitutioner. Guiden kan rekvireres via ADHD-foreningens webbutik, og den er tilgængelig på foreningens hjemmeside.

Der er afholdt fire temadage for voksne med ADHD forskellige steder i landet. Ca. 200 personer har deltaget, såvel voksne med ADHD som pårørende. Der har henvendt sig mange flere med interesseret for at deltage, end det har været muligt at tilbyde plads til, så der synes at være et stort behov for sådanne arrangementer. Deltagerne giver udtryk for tilfredshed med temadagenes form og indhold. Ifølge deres udsagn synes temadagene særlig velegnet til at opnå viden om støttemuligheder samt til at bidrage med ideer til ændringer i hverdagen. Derimod ændrer temadagen kun ganske lidt ved graden af motivation til at ændre- og tiltro til at det kan lade sig gøre at ændre problematikker, der er forbundet med at klare sig i hverdagen. Temadage er således formentlig mest velegnet i forhold til at fungere som inspiration og afsæt til andre typer tiltag.

Endelig er der afholdt et kursusforløb for voksne med ADHD, og det fungerer, med sin kombination af formidling af viden og mulighed for afprøvning af redskaber, hensigtsmæssigt i forhold til at ændre betingelser i hverdagen. Kursets tilrettelæggelse var blandt andet

karakteriseret ved at være meget struktureret, der var en hyppigt afvekslende arbejdsform, der blev anvendt kursusmateriale specifikt udviklet til målgruppen, og endelig var kurset langvarigt og tilrettelagt, så der var mulighed for afprøvning af det indlærte. Deltagerne udgør en forholdsvis homogen gruppe af veluddannede kvinder, og det er derfor spørgsmålet i hvilken udstrækning kursets resultater kan overføres til andre grupper.

11 ud af 12 deltagere gennemførte kursusforløbet, og de udtrykte alle stor tilfredshed med kursets form, indhold og omfang. De har alle opnået både mere viden om ADHD og om muligheder for at kompensere for de handicaps, det medfører. Desuden angiver de, at forekomsten af deres problemer i hverdagen er mindre hyppige, efter de har fulgt kurset. Deltagerne fortæller også, at kurset ikke er et terapeutisk forløb, men at det har tilvejebragt en ramme, hvor de bliver introduceret til, og får mulighed for at afprøve redskaber til håndtering af de problemer, de støder på i hverdagen. Det peger på betydningen af psykoedukation som en nødvendig del af behandlingen. I forbindelse med forankring af et sådant tiltag kan det diskuteres, om kursusforløb for voksne med ADHD har et potentiale, der kan fungere som en naturlig del af en rehabiliteringsindsats i kommunalt regi.

På baggrund erfaringerne med særlige læringsprocesser er der udarbejdet en manual for voksenundervisere, med generelle anvisninger på struktur, form og indhold af undervisning og formidling til voksne med ADHD. Manualen er distribueret til relevante undervisningsinstitutioner, og den kan desuden rekvireres via ADHD-foreningen. Derudover afprøver ADHD-foreningen i øjeblikket uddannelse af voksen-specialundervisere. Det finder sted i tre kommuner i tilknytning til Servicestyrelsen projekt "ADHD - forstærket indsats i forhold til børn, unge og voksne" i perioden 2009-2012.

1. Projekt VoksenADHD

Projekt VoksenADHD er et 3-årigt landsdækkende projekt, som ADHD-foreningen varetager. Projektet har til formål at udvikle tiltag, som kan kompensere for de handicap, der er en konsekvens af at have ADHD. Hensigten med projektet er at give voksne med ADHD bedre mulighed for at leve et liv så tæt på det normale som muligt. Socialministeriet har bevilliget økonomisk støtte til projektets gennemførelse.

- Projekt VoksenADHD er organiseret i tre indsatsområder:
- Frivilligt korps af ADHD-navigatører
- Formidling til kommunale sagsbehandlere
- Tilbud til voksne med ADHD

Der er oprettet en ny hjemmeside med en selvstændig indgang om voksne med ADHD for at formidle viden til voksne med ADHD, deres pårørende samt fagfolk. Projektets aktiviteter og produkter formidles blandt andet her.

Der er ansat en konsulent til at varetage planlægning, udførelse og drift af hvert delprojekt. En af konsulenterne er desuden projektleder. Projektet startede i foråret 2007 og afsluttes april 2010. Denne rapport udgør den afsluttende evaluering af projektet¹.

Metode

Ved projektets start blev der udarbejdet en programteori, som Socialministeriet godkendte. Programteorien er en beskrivelse af projektets samlede aktiviteter og mål samt indikatorer og succeskriterier for hver enkelt del af projektet (se bilag 2). Udover at fungere som en detaljeret projektbeskrivelse tydeliggør programteorien den formodede sammenhæng mellem de forskellige aktiviteter, og hvad de forventede resultater er. Programteorien virker dermed som grundlag for tilrettelæggelsen af de evalueringer, der er udført i projektets forløb².

Dataindsamling til denne afsluttende evaluering er foregået blandt deltagere i projektets forskellige indsatsområder og blandt målgruppen for indsatsområderne, de voksne med ADHD. Dataindsamling er foretaget via spørgeskemaer, fokusgruppeinterview, casebeskrivelser, registreringsskemaer og observationer. En uddybende metodebeskrivelse findes i bilag 1.

¹ Der er tidligere gennemført to undersøgelser af projektet:

'Projekt VoksenADHD – projektdokumentation for perioden 2007-juni 2008', februar 2008.

'Projekt VoksenADHD – en midtvejsevaluering af et projekt målrettet voksne med ADHD', april 2009.

Begge rapporter er udarbejdet af konsulent Lisbeth Ørtenblad, Center for Kvalitetsudvikling.

² Se "Design til evaluering af Projekt VoksenADHD", februar 2008; Lisbeth Ørtenblad, Center for Kvalitetsudvikling.

2. Frivilligt korps af ADHD-navigatører

Navigatørernes vurderinger af kursusforløb, af funktionen som frivillig navigatør og af de forløb, de har indgået i, er indhentet via fokusgruppeinterview samt evalueringsskemaer, udfyldt dels i forbindelse med afslutning af et kursusforløb og dels ved afslutning af et forløb med en voksen med ADHD. Brugernes vurderinger er fremkommet via personlige interview samt spørgeskema, udfyldt i forbindelse med afslutning af et forløb (se bilag 1 for beskrivelse af metode).

Formål og indhold

Mennesker med ADHD har ofte vanskeligt ved at overskue situationer og forløb, og de kan have svært ved at formidle deres ønsker og behov. Hensigten med etablering af et korps af frivillige navigatører er, at uddanne personer, som efterfølgende kan fungere som hjælpere og bisiddere for voksne mennesker med ADHD med henblik på at støtte dem i at opnå den nødvendige kompensation for deres handicap. Det kan eksempelvis være i forbindelse med kontakter til offentlige myndigheder, eller hjælp til at holde styr på sagsforløb og økonomi. En væsentlig funktion vil også være at tydeliggøre for sagsbehandlere og andre, hvad den voksne med ADHD har vanskeligt ved. Navigatøren tilknyttes en voksen med ADHD, som ønsker denne form for hjælp. Forløbene kan som udgangspunkt højst stå på i seks måneder. De kan dog forlænges, hvis der er behov for det, og samarbejdet ellers forløber som planlagt. Tilknytningen afbrydes formelt, når sagen er afsluttet.

De frivillige bliver introduceret til opgaven gennem korte kursusforløb. For at fastholde navigatører i et krops modtager de efterfølgende tilbud om deltagelse i relevante seminarer i ADHD-foreningens regi, i supervisionsnetværk og i sociale arrangementer. Desuden modtager de månedlige nyhedsbreve. Endelig er der i projektregi udarbejdet en håndbog, som skal støtte den frivillige i opgaven som navigatør.

Det var oprindeligt planen at oprette et korps på Fyn og dernæst udarbejde en strategi for etablering af et landsdækkende korps, men da der allerede tidligt i forløbet viste sig at være en interesse for navigatørkorps fra mennesker i hele landet, blev det fra projektets start besluttet at udvikle et landsdækkende korps.

Tilbuddet til voksne med ADHD om tilknytning til en ADHD-navigatør er offentliggjort på foreningens hjemmeside og i medlemsbladet.

Træning og fastholdelse af et korps af frivillige navigatører

Der er gennemført seks kursusforløb, afholdt i Randers, Skanderborg, Odense, Roskilde og Fredericia. Hvert kursus består af to dages undervisning, hvor deltagerne bliver introduceret til navigatørens rolle, funktion og opgaver samt undervist i, hvad det vil sige at have ADHD, og hvordan man kan samarbejde med mennesker med ADHD. Desuden fortæller en voksen med ADHD, hvordan det er at leve med ADHD, og en erfaren navigatør beretter om opgaven. Erfaringen har været, at weekend kurser med overnatning har fungeret bedst. Mange har arbejde, og kan derfor ikke deltage på hverdage, og desuden giver modellen med overnatning mulighed for at lære hinanden bedre at kende, hvilket på længere sigt bidrager til netværksskabelse mellem de frivillige. Derudover spares transporttid.

Målgruppen for rekruttering af frivillige er pårørende til mennesker med ADHD og folk, som i deres daglige arbejde er beskæftiget med ADHD eller på anden måde har interesse for området. Rekrutteringen er foregået gennem annoncer på ADHD-foreningens hjemmeside og i medlemsbladet samt på hjemmesiden www.frivilligjob.dk. Det er suppleret med artikler om navigatørkorpsets arbejde for at skabe interesse for projektet blandt potentielle frivillige. Det er også forsøgt at rekruttere via annoncer i dagblade samt særlige informationsarrangementer i samarbejde med De Studerendes Råd (DSR) i Århus og Sammenslutningen af Danske Socialrådgiverstuderende (SDS) i Odense og København. Udbyttet var imidlertid sparsomt i forhold til ressourceforbruget. Rekruttering gennem foreningens egne medier er således det mest effektive. Det er nemt og billigt, og det målrettes en gruppe, som er forvejen interesseret i ADHD. Rekruttering gennem Frivilligjob.dk har dog også vist sig at være en relevant kilde til nye frivillige.

Generelt har det ikke været vanskeligt at finde personer, som er interesseret i at fungere som frivillig navigatør. Der har været henvendelse fra 92 interesseret personer, og i alt 35 personer har gennemført et kursusforløb i projektperioden. Langt hovedparten af de frivillige er kvinder (26 kvinder og 9 mænd), og aldersmæssigt befinder den største gruppe sig blandt de 50-60-årige (se tabel 1). Personerne under 60 år er enten i job eller under uddannelse.

Tabel 1: aldersfordeling blandt kursUSDeltagere (N=35)

Alder	20-30 år	31-40 år	41-50 år	51-60 år	61-70 år	70+ år
Antal (%)	3 (9 %)	6 (17 %)	8 (23 %)	11 (31 %)	5 (14 %)	2 (6 %)

Geografisk er der færrest deltagere fra Nordjylland (tre personer) og Sjælland (fem personer). De er otte personer fra Midtjylland, ni personer fra København og 10 personer fra Syddanmark.

Tabel 2: Navigatørernes baggrund i forhold til ADHD

Navigatørens baggrund	Antal ³
Pårørende	14
Arbejder professionelt med ADHD	11
Socialrådgiverstuderende	8
Har selv ADHD	6
Intet forhåndskendskab til ADHD (fandt opgaven spændende)	4

De fleste af de frivillige navigatører har kendskab til området, fordi de er pårørende til en person med ADHD, men også en stor andel arbejder professionelt med området (tabel 2). Nogle af navigatørerne har selv ADHD, og enkelte har ikke et forhåndskendskab, men har blot fundet området spændende.

³ I tabellen forekommer der flere markeringer end antal navigatører, da man kan have flere forskellige baggrunde for ønsket om at fungere som navigatør, eksempelvis er nogle både pårørende og har en professionel tilknytning til området.

Samtlige deltagere vurderer, at uddannelsen i tilfredsstillende eller i høj grad har bidraget til at introducere til funktionen som ADHD-navigatør samt til, hvordan man kan støtte voksne med ADHD (tabel 3). Desuden vurderer alle, at kurset bibringer en forståelse for, hvorfor det er svært at begå sig i offentlige systemer samt – på nær en enkelt person – at det har givet en grundlæggende viden om ADHD. Ingen af deltagerne har benyttet sig af muligheden for at svare 'i ringe grad' på nogle af spørgsmålene.

Tabel 3: Deltagernes vurdering af kursets bidrag til viden om ADHD og funktion som navigatør (N=35)

Spørgsmål: I hvor høj grad har kurset givet dig:	I nogen grad % (antal)	I tilfredsstillende grad % (antal)	I høj grad % (antal)
- en grundlæggende viden om ADHD?	3 % (1)	51 % (18)	46 % (16)
- forståelse for, hvorfor det er svært at begå sig i de offentlige systemer?		37 % (13)	63 % (22)
- et billede af, hvordan man som frivillig kan støtte voksne med ADHD		57 % (20)	43 % (15)
- en introduktion til ADHD-navigatørens opgave		26 % (9)	74 % (26)

Hovedparten af deltagerne svarer desuden, at de 'i tilfredsstillende grad' føler sig 'klædt på' til at varetage opgaven som ADHD-navigatør (69 %), mens de øvrige besvarer spørgsmålet med 'i høj grad' (31 %). Deltagerne har haft mulighed for at skrive kommentarer på spørgeskemaet, og enkelte efterlyser her mere viden om de lovgivningsmæssige rammer for tildeling af støtte samt bedre overblik over hjemmesider og andre materialer, hvor man kan hente sådanne oplysninger.

Ovenstående vurderinger underbygges af interviewdeltagerne, som fortæller, at både kursusforløb og de efterfølgende tilbud til navigatørerne understøtter deres funktioner. Deres erfaring er, at de problematikker, voksne med ADHD støder ind i, er så forskellige og mangeartede, at det er vanskeligt at blive introduceret til alt, hvad der er relevant. I stedet anser de kurset som en introduktion til feltet. En siger for eksempel:

"Man kan sige, at det vi får [i ADHD-foreningens regi] er rammerne for arbejdet, og det fungerer fint. Og så er det, vi selv må ud at klare det ved at trække på livliner, ringe til venner og bekendte osv."

Navigatørerne bruger således i høj grad deres individuelle erfaringer, kompetencer og bekendtskabskreds i løsning af opgaver sammen med den voksne med ADHD.

Deltagerne giver også udtryk for tilfredshed med såvel undervisningens niveau som med det udleverede materiale. Enkelte efterlyser desuden bedre mulighed for fordybelse i de valgte emner og mere tid til indbyrdes diskussioner.

Ved kursets afslutning registreres de enkelte deltagere som aktiv frivillig, og matches herefter med en voksen med ADHD i et passende geografisk område.

Med henblik på at fastholde de frivillige i navigatørkorpsen er der iværksat forskellige tilbud til de frivillige. Hensigten er at pleje de frivilliges interesse og engagement samt at skabe

netværk mellem de frivillige navigatører. Der afholdt tre netværksmøder, hvor relevante emner og problemer i forhold til funktionen som frivillig navigatør har været i fokus. Frivillige i hele landet har kunnet deltage. De frivillige bliver også tilbudt gruppesupervision. Imidlertid har hverken netværksmøder eller gruppesupervision udløst den store tilslutning. Årsagen for de flestes vedkommende synes at være tidsmangel, herunder for lang transporttid.

Navigatørforløb

Et forløb starter med at den voksne med ADHD henvender sig til foreningen, hvor indsatsområdets konsulent foretager et interview for at kunne matche bedst muligt med en navigatør. Primært matches de ud fra geografi. Der er stor efterspørgsel efter en frivillig navigatør, så der kan ofte forekomme ventetid på at forløbet igangsættes.

Konsulenten arrangerer et møde, hvor den voksne med ADHD og den frivillige præsenteres for hinanden, og hvor de drøfter forløbet. Selvom nogle ønsker, at en pårørende eller en anden person deltager i dette møde, er erfaringen, at det er mest hensigtsmæssigt, at udelukkende den frivillige navigatør, den voksne med ADHD og konsulenten er til stede ved disse indledende møder. Det skyldes, at formålet er at skabe en alliance mellem navigatør og den voksne med ADHD som grundlag for deres fortsatte samarbejde. Tilstedeværelsen af familiemedlemmer, offentlige medarbejdere eller andre gør det vanskeligt at etablere dette tillidsforhold, som er væsentlig for at den voksne kan få udbytte af samarbejdet. Derudover er det også vigtigt at holde det offentlige og det frivillige støttesystem adskilt for at lade det ikke-professionelle system komme til sin ret. En af navigatørerne fortæller for eksempel, at der ved det første møde mellem navigatøren og den voksne med ADHD var en bostøtte til stede, og det betød, at roller og forventninger blev uklare – både for navigatøren og for den voksne med ADHD. Erfaringen er også, at det er væsentligt, at mødet afholdes et neutralt sted – en cafe, et mødelokale på biblioteket eller lignende, så både form og indhold af mødet understøtter, at der er tale om frivilligt arbejde udenfor det offentlige system.

Navigatøren og den voksne med ADHD udfylder i fællesskab en kontrakt med henblik på at aftale, hvad støtten drejer sig om samt hvor lang tid forløbet forventes af vare. Det fremgår af interviewet, at navigatørerne opfatter kontrakten som et væsentligt og nyttigt styringsredskab, der er med til at præcisere det konkrete arbejde, de udfører samt understøtter relationen som den neutrale hjælper i forhold til den voksne med ADHD. Ofte kan indholdet af hjælpen ændre eller udvikle sig, men kontrakten revideres blot fortløbende, som behovet viser sig.

Konsulenten kan altid kontaktes, hvis der er problemer eller andet vedrørende forløbet, som de involverede parter ønsker at drøfte. Når forløbet er afsluttet sendes et evalueringsskema til hhv. den voksne med ADHD og den frivillige. Hvis besvarelsen giver anledning til det, kontaktes de involverede parter af ADHD-foreningens konsulent, som er ansvarlig for Navigatørkorpset,

Der er igangsat i alt 41 forløb i projektperioden. 17 af disse er fortsat i gang, og 24 forløb er således gennemført, heraf er 4 dog afbrudte. Kun et enkelt forløb er blevet genoptaget efter afslutningen. De fleste af forløbene er forløbene er igangsat i Region Syddanmark (17

forløb), mens der er igangsat 9 forløb i Region Midtjylland, seks forløb i Region Nordjylland, fem i København og fire i Region Sjælland.

Navigatørkorpset består i øjeblikket af 27 aktive frivillige navigatører. Otte personer er stoppet, halvdelen fordi de ikke kan afse tid til arbejdet, og halvdelen fordi de ikke magter opgaven på grund af egen ADHD eller ADHD i familien.

Hvad synes navigatørerne?

Navigatørernes opgaver

De frivillige navigatører fortæller, at deres opgaver svarer til det, de forventede. De opfatter funktionen som en hjælp til selvhjælp, og som en støtte til at få struktur i det kaos, mange voksne med ADHD lever i. Det fremgår under interviewet, at planlægning sammen med den voksne med ADHD er et nøgleord. Evalueringskemaerne viser, at navigatørerne primært har fungeret som rådgivere og sparringspartnere i forhold til handlemuligheder (tabel 4). Derudover er de mest almindelige opgaver at forberede møder, hjælpe med at finde relevant viden og hjælpe med at sætte ord på vanskeligheder.

Tabel 4: Opgaver blandt de frivillige navigatører (mulighed for at sætte flere kryds)

Opgave	Hyppighed
Undersøgt ting og fundet relevant viden	8
Forberedt møder	9
Været bisidder ved møder	6
Husket vedkommende på aftaler	3
Været tovholder på sager	5
Rådgivet om muligheder / idéer til handlemuligheder	10
Hjulpet med at sætte ord på vanskeligheder	8
Hjulpet med at systematisere papirer	4
Hjulpet med at læse papirer / udfylde formularer	5
Hjulpet med at klage over en sagsbehandling / afgørelse	4
Formidlet til andre, hvad ADHD er	5
Hjulpet med at udfylde en personlig ADHD profil	3
Været med til at formulere en handleplan	4

Det fremgår under interviewet, at navigatørerne opfatter deltagelse i møder som en vigtig del af deres funktion. En væsentlig opgave er at tydeliggøre for sagsbehandlere og andre offentlige personer, hvad det er den voksne med ADHD har vanskeligt ved, og hvorfor vedkommende har brug for hjælp til eller afklaring af visse situationer. De hjælper også med at fastholde det aftalte og holde tiden, så den voksne med ADHD ikke mister koncentrationen, før de er færdige. En af navigatørerne fortæller for eksempel:

"Jeg bruger meget tid på at formidle en kontakt mellem de to [sagsbehandler og den voksne med ADHD]. Det kan være at aflæse alle de signaler, der kommer og fortælle, hvad de betyder. Det kan den voksne med ADHD ofte ikke, og så forstår de ikke hinanden. Det kan være at få formidlet en større forståelse

for, hvad det er vedkommende har problemer med – sådan at de [sagsbehandlere] bliver lidt positive, får åbnet op, og bliver mere imødekommende og får større forståelse for den voksne med ADHD, som sidder her ved siden af, og som ofte ikke bliver mødt med den forståelse, som mange gange er nødvendig for at få den støtte, vedkommende har brug for”.

Navigatørernes rolle

Navigatørerne opfatter sig som neutrale rådgivere, men samtidig lægger de meget vægt på, at de hverken er professionelle eller en ven. De vurderer, at det er en position, som har stor betydning for virkningen af det arbejde, de leverer, og for at de kan fungere som mediatorer.

De fortæller:

”Det er jo ikke fordi, vi ikke må være venner med folk, men..., ja, når vi er sammen, har vi det jo hyggeligt, vi er jævnbyrdige og snakker lige ud af posen – det er jo ikke sådan en behandler og en patient overfor hinanden. Vi er to jævnbyrdige mennesker, og de beder om hjælp til noget, men jeg har det helt klart sådan, at de skal ikke vide for meget om mig – jeg har en skærm, jeg sætter for. Det, tror jeg, er vigtigt for at kunne hjælpe på en ligeværdig måde og for at kunne trække sig ud igen.”

Andre supplerer:

”Det at vi ikke er en del af et officielt system, det betyder virkelig meget for dem”.

”Mange af dem er vant til at møde mange offentlige personer, og jeg tror de ser på navigatøren på en lidt anden måde. Vi er ikke myndighedspersoner, vi er frivillige, og vi er her kun for at støtte og bakke dem op. Vi er neutrale personer, som vil dem det bedste, og det giver noget andet. Vi er jo også sådan en person, som hurtigt skal trække sig ud af deres liv igen – vi er der kun for at sætte andre hjælpeinstanser i stand”.

”Ja, vi har selvfølgelig snakket om, hvor vores grænser går, og hvad det er for en relation, man har til hinanden. Man skal jo nok ikke være ’buddies’, men ellers er det jo op til os selv, hvor grænsen går. Men det er vigtigt, at vi ikke skal snakke om vores egne problemer, vi er der for vedkommende”.

Navigatørerne understreger også, at det er væsentligt, at der blandt dem skabes rum for forskellige måder at håndtere samarbejdet med den voksne med ADHD. Det, at de er en gruppe af forskellige personer med forskellige muligheder og kompetencer, opfatter de som et aspekt, der adskiller det frivillige arbejde fra det professionelle. Det er deres engagement og interesse i at samarbejde med mennesker med ADHD, som bærer arbejdet. En af dem siger:

”Jeg tror, at man skal holde fast i, at styrken i det jo er den forskellighed vi har, og derfor skal man passe på, at ADHD-foreningen også fremover ikke laver et færdigt koncept, hvor man bliver undervist i forskellige metoder, spørgeteknik, bestemt indgang til offentlige systemer eller andet – for så forsvinder den mangfoldighed”.

De interviewede efterlyser bedre mulighed for at bruge hinandens forskellighed, erfaringer og kompetencer, og de understreger, at det er væsentligt at styrke netværk for navigatørerne. Eksempelvis siger en af dem:

"Vi skal bruge netværket til at udveksle erfaringer. Det kan blive meget bedre, og jeg tror virkelig, at det er hjørnestenen, frem for at vi skal have en bunke eksperter ind over hele tiden. Det er ikke altid, det handler om konkrete ting, det er også, hvad jeg lige har oplevet, hvordan jeg har tacklet det, og så få noget feedback fra de andre".

Ifølge navigatørerne skyldes den manglende deltagelse i netværksmøderne, at korpsets medlemmer bor spredt over det meste af landet samt at møderne ikke været planlagt i tilstrækkelig god tid.

Endelig ønsker de interviewede en tættere tilknytning til ADHD-foreningen, eksempelvis mulighed for at deltage i ADHD-foreningens fælles arrangementer. De vurderer, at det vil være en enkel måde at få viden om specifikke og relevante emner. De har fået tilbudt deltagelse i kurser for frivillige generelt via Center for Frivilligt Socialt Arbejde, men de opfatter ikke den type tilbud som en hensigtsmæssig måde at støtte op om deres arbejde. En interviewdeltager fortæller:

"Vi får jo tilbudt de der frivilligkurser, men så er man jo sammen med nogle, som ikke er interesserede i det samme som mig. Det skal være målrettet vores område for, at jeg vil bruge tid på det. Man skal have et udbytte for at rive en hel weekend væk fra familie – det er jo hård prioritering af vores tid og fokus".

Navigatørernes samarbejde med voksne med ADHD

Matchning af frivillig navigatør og voksen med ADHD foretages som nævnt med udgangspunkt i geografi. Navigatørerne opfatter det som hensigtsmæssigt, og de synes ikke, det er et problem, at der ikke tages hensyn til andre faktorer, som køn, alder og interesser. De mener, at det er vanskeligt at have generelle retningslinjer for optimale relationer på baggrund af disse faktorer. Deres erfaring er, at i nogle situationer kan det være udmærket at have samme køn, mens det modsatte er en fordel i andre situationer, og det samme gør sig gældende med alder. Det er dermed deres engagement og den særlige position som frivillig, der har betydning for relationen. De fortæller:

"Jeg tror, det er svært at generalisere, hvad der har betydning for en god relation. Jeg tror snarere, at overskriften er: jeg har brug for nogen som forstår og som tænker positivt om det, jeg kommer med. Og når man møder sådan nogle, der bare er der for at hjælpe, så er det jo et godt udgangspunkt".

"Selvfølgelig betyder det noget, om man kan lide hinanden, men det kan man jo automatisk, når man møder nogle, der bare vil hjælpe en. Det er et godt udgangspunkt – det andet kommer i anden række".

I samarbejdet med den voksne med ADHD spiller det en væsentlig rolle, om der er pårørende involveret. Hvilken betydning det har, afhænger af, hvilken slags pårørende det er (ægtefælle, forældre, kæreste etc.), og af relationen mellem de pårørende og den voksne med ADHD. Men navigatørerne har erfaring for, at det er nødvendigt, at de forholder sig til relationen til pårørende samtidig med, at fokus fastholdes på at fungere som navigatør for den voksne med ADHD. Det er et felt, som er vanskeligt at navigere i, og de understreger, at det

er væsentligt at emnet, og eventuelt værktøjer til at håndtere sådanne relationer, introduceres på kursusforløbet samt efterfølgende drøftes på netværksmøder og lignende.

Afslutning af forløb med den voksne med ADHD opleves ikke problematisk for navigatørerne. De understreger, at kontrakten er en god hjælp i den sammenhæng. Når aftalerne er indfriet og tiden er udløbet, så er man færdig, og det er der en gensidig forståelse for, fordi rammerne har været klare fra starten. En af navigatørerne fortæller:

"Jeg synes ikke, det er svært at sige farvel. Det er meget naturligt – nu har vi opnået noget, og det er ligesom en sejr, tror jeg, at 'nu er jeg kommet videre, nu har jeg ikke brug for dig mere – yes, jeg har fået styr på nogle ting', og det er jo dejligt at opleve".

En anden anfægter dog:

"Jeg synes, det er svært at sige farvel, og jeg skal lige tænke på, om det nu er mine egne behov eller andres behov. På den anden side er det jo konstruktivt, at de ikke længere har brug for en, så jeg synes, det er helt fint – kontrakten er en god hjælp i den forbindelse, og vi har gode muligheder for at tale med [ADHD-foreningens konsulent]".

Hvordan går forløbene?

De fleste af navigatørerne er i kontakt med den voksne med ADHD ca. en gang om ugen. Tre personer har kontakt med den voksne hver anden uge, mens kun to rapporterer om færre gange, og det fremgår, at disse forløb ikke har været velfungerende. Det ser ud til, at man som navigatør bruger ca. to timer om ugen på opgaven, idet lidt over halvdelen af navigatørerne (syv personer) har brugt 0-2 timer om ugen på opgaven, tre personer har brugt 2-4 timer, og kun en enkelt har brugt mere end 4 timer om ugen. Ved kun to af forløbene er de personlige møder foregået udelukkende neutrale steder, mens de ved de øvrige forløb har fundet sted hjemme hos den voksne med ADHD eller både privat hos den voksne med ADHD og 'ude i byen'. Kun i ganske få tilfælde er møderne foregået privat hos navigatøren.

Kontakten har været opretholdt via personlige møder, mail og telefon. Projektet stiller mobiltelefoner til rådighed for navigatørernes arbejde. Alle har benyttet sig af mobiltelefonen, og de angiver, at det er et nødvendigt hjælpemiddel for arbejdet. Mobiltelefon fungerer som et styringsredskab i forhold til, hvornår navigatørerne er tilgængelige, fordi den blot kan slukkes, når kontakt er ubelejlig. Samtidig lægges der ikke restriktioner på den voksne med ADHD, fordi det er muligt at henvende sig med både opkald, besked og sms, når vedkommende har behov for det.

Hovedparten af navigatørerne vurderer forløbene som velfungerende, idet 8 af de 11 evalueringer beskrives samarbejdet med den voksne med ADHD som godt, og 10 angiver, at målet med deres samarbejde er nået. De der har beskrevet samarbejdet som dårligt angiver, at det skyldes, at de ikke har kunnet komme i kontakt med den voksne med ADHD, og at det forblev uklart, hvad hjælpen skulle bestå af.

Selvom forløbene i langt de fleste tilfælde har været velfungerende beskriver flere af navigatørerne dog også vanskeligheder forbundet med samarbejdet. Flere skriver således, at det ofte er svært at fastholde kontakt, og at det er nødvendigt at kunne være tålmodig og

at blive bedre til at følge op på aftaler. Andre beskriver, hvordan det kan være vanskeligt, når ægtefæller eller børn er en del af livet for den voksne med ADHD. Familiemedlemmerne er ofte stærkt påvirket af situationen, og det kan være svært at skelne mellem personens og familiens behov for hjælp. Flere nævner således et behov både for at blive tydeligere i, hvad hjælpen skal dreje sig om samt redskaber til at navigere i det kaotiske felt de fleste med ADHD befinder sig i, så de rent faktisk får mulighed for at hjælpe.

Kun halvdelen angiver imidlertid at have benyttet muligheden for supervision. De der ikke har benyttet det skriver, at det skyldes tidsmangel, at de ikke har kunnet på de annoncerede tidspunkter eller at de ikke har haft behov for det. Til gengæld angiver alle, at de har fået tilstrækkelig hjælp og opbakning fra ADHD-foreningens side, så formentlig reduceres behovet for supervision, hvis det dækkes af muligheden for kontakt til en konsulent, når der er brug for det. Som en del af projektet planlægges der i øjeblikket oprettelse af et internetbaseret lukket diskussionsforum, hvor navigatørerne har mulighed for at spørge hinanden til råds og diskutere med hinanden. Dette diskussionsforum faciliteres af en konsulent fra ADHD-foreningen, da erfaringen fra andre lignende fora er, at det er nødvendigt med en tovholder for at det kan fungere efter hensigten.

Hvorfor bliver man navigatør?

For øjeblikket består ca. halvdelen af navigatørkorpset af mennesker, som blot finder opgaven interessant, mens den øvrige halvdel på forhånd har kendskab til ADHD-området, som pårørende til mennesker med ADHD eller som professionelt arbejdende med området. Som pårørende har de oplevet et behov for at få hjælp fra andre end pårørende. Pårørende har ofte prøvet at fungere som 'bisidder' eller anden form for hjælper for deres voksne barn med ADHD, og de har erfaring for, at det kan være meget vanskeligt, når man er følelsesmæssigt knyttet til personen. Derudover bliver man modtaget på en anden måde som navigatør end som pårørende, og det kan derfor være en fordel at være udenforstående i sådanne situationer. En pårørende fortæller for eksempel:

"Der er brug for andre end pårørende. De duer ikke altid, for der er for mange følelser imellem, og det er svært at vide, hvad der er pårørenderelation og hvad der er sygdom. Reagerer hun nu sådan, fordi mor eller ægtefælle blander sig igen?"

Også fagpersoner ser et behov for en navigatør, der balndt andet kan fungere som en form for mediator. En anden interviewdeltager fortæller:

"Jeg kan se igennem mit arbejde, at der er en stor gruppe mennesker, som har været usynlige, og været behandlet som adfærdsvanskelige – man har haft en negativ tilgang til dem i det offentlige. Jeg synes, der burde gøres noget for at hjælpe dem, og der er brug for mere forståelse for deres situation".

Ønsket om at fungere som navigatør bunder for mange også i, at det er personligt udfordrende og berigende at få indblik i et andet menneskes liv. Mange nævner også glæden ved at hjælpe et andet menneske – *"Det er fantastisk, når tingene lykkes"*, som en af navigatørerne skriver.

Hvad synes brugerne?

Blandt voksne med ADHD er der stor søgning til muligheden for at blive tilknyttet en frivillig navigator. I projektperioden har der været 151 henvendelser, hvoraf det som nævnt har været muligt at iværksætte 41 forløb. 79 personer står i øjeblikket på en venteliste.

Hvad benyttes navigatørerne til?

Brugerne af navigatorcorpset angiver, at de primært er blevet hjulpet med forberedelse af møder, bisidder ved møder, hjælp til at finde relevant viden, rådgivning om handlemuligheder samt hjælp til at sætte ord på vedkommendes vanskeligheder (tabel 5).

Tabel 5: Opgaver som voksne med ADHD har fået hjælp til (mulighed for at sætte flere kryds)

Opgave	Hyppighed
Undersøgt ting og fundet relevant viden for mig	9
Forberedt møder sammen med mig	10
Været bisidder ved møder	9
Husket mig på aftaler	3
Været tovholder på min sag	7
Rådgivet mig om muligheder / idéer til handlemuligheder	9
Hjulpet mig med at sætte ord på mine vanskeligheder	9
Hjulpet med at systematisere papirer	4
Hjulpet med at klage over en sagsbehandling / afgørelse	4
Fortalt andre, hvad min ADHD betyder	6
Hjulpet med at udfylde en personlig ADHD profil	3
Været med til at formulere en handleplan for min situation	4

Det stemmer fint overens med navigatorernes angivelser af deres opgaver (tabel 4), bortset fra at flere voksne med ADHD melder, at de har fået støtte til deltagelse i møder⁴. Langt de fleste af brugerne føler sig godt hjulpet af deres forløb med navigatøren. Nogle fortæller, at de indledningsvis aftalte at få hjælp til en ting, eksempelvis hjælp til at søge om bevilling af en bostøtte, men at der så viser sig andre ting, som skulle løses som forudsætnin-ger for at få hjælpen til at fungere - støtte til børns skolegang eller overblik over økonomi-ske forhold.

De voksne med ADHD oplever helt tydeligt, at der træder en person ind i deres liv, som hjælper dem til at skabe et overblik og få systematiseret ting, så de kan overskue at agere igen. En fortæller:

‘[Navigatoren] har været min livline. Det er svært at fremføre sin sag så folk kan høre, hvad det er jeg mener, og forstå hvad der er problemet. Hun har givet mig hjælp til at få en stemme. Hun har hjulpet mig med at få overblik i mit kaos, og hjulpet mig til at finde ud af, hvem vi skal kontakte for at få hjælp’.

⁴ I de returnerede evalueringsskemaer af forløbene er der ikke sammenfald mellem de navigatører og de voksne med ADHD, som har samarbejdet om et forløb. Der vil derfor være afvigelser i besvarelserne i forhold til, hvad de voksne med ADHD har fået hjælp til.

Brugernes vurdering af navigatørforløbene

Langt de fleste af brugerne giver udtryk for tilfredshed med deres forløb med en navigatør. I 10 af de 16 udfyldte evalueringsskemaer angives, at forløbet er gået godt, og at de føler sig hjulpet. To personer vurderer, at forløbet er gået nogenlunde, både i forhold til deres tilfredshed og deres vurdering af samarbejdet. Fire personer angiver utilfredshed med forløbet og samarbejdet med navigatørerne. En enkelt begrundet den negative vurdering med for store geografiske afstande, mens de øvrige forklarer, at forløbene aldrig rigtig kom i gang, fordi de havde svært ved at formulere, hvad de gerne ville have hjælp til, fordi kontakten var svær at fastholde, eller fordi de føler sig misforståede. De fortæller:

"Jeg ville gerne have hjælp til at finde ud af, om jeg kan få hjælp af kommunen. Men jeg har nok savnet lidt struktur i forløbet. [Navigatøren] var rigtig sød, men hun var nok lige så ustruktureret som mig selv. Jeg troede, det var navigatøren der skulle følge op, og når der ikke rigtig er klarhed om, hvad der skal ske, ja, så magter jeg ikke at gøre noget – så det gled bare ud."

"Navigatøren aflyste vores aftale en enkelt gang, og så er der ikke sket noget siden. Jeg troede, hun ville ringe igen. Måske har det ikke været helt klart, hvad vi skulle, men jeg får ikke fulgt op på det."

Der har set fra disse brugeres synspunkt således ikke været tilstrækkelig klarhed om aftalerne, og de har ikke selv magtet at tage initiativ til at genoptage kontakten. Navigatørernes evne til at være vedholdende, initiativrige og tydelige omkring aftaler synes derfor at være af betydning for gennemførelse af navigatørforløbene. Nogle af de, der har erfaret et negativt forløb, oplever det som et personligt nederlag, og har på den baggrund svært ved at bede om hjælp igen, selvom de vurderer, der er behov for det. En siger for eksempel:

"Jeg har brug for en, der ved noget om ADHD, en der ved, hvorfor jeg er som jeg er, uden at jeg skal forklare mig så meget. Og jeg havde jo lige nået at mærke håbet ved at én tog fat i mig igen, og så er det jo lidt sårbart, når det atter engang glider ud igen – det er lidt et nederlag en gang til".

Ingen af de personer, som giver udtryk for det samme, har set det som en mulighed, eller haft overskud til, at kontakte ADHD-foreningen i den forbindelse. Det synes således at være væsentligt, at ADHD-foreningen særligt i tilfælde af dårligt fungerende forløb tager kontakt til den voksne med henblik på at afklare det videre forløb.

Brugernes holdning til navigatørkorpset

Samtlige brugere – også de der har en negativ vurdering af deres forløb – giver udtryk for, at navigatørkorps er et godt og hensigtsmæssigt tiltag, fordi de oplever et stort behov for hjælp fra instanser som netop ikke er offentlige, og som de ikke er involveret i følelsesmæssigt. De giver udtryk for, at det er en god mulighed for til at bringe orden i det kaos, som mange bevæger sig rundt i, som en forudsætning for overhovedet at blive klar over, hvilken hjælp man har behov for, og hvordan det formuleres til omgivelserne. Mange af brugerne fortæller, at de har måttet sygemelde sig på grund af stress eller depressioner over ikke at kunne få deres liv til at hænge sammen, og samtidig har de ikke været i stand til at formidle deres situation. De fortæller blandt andet, at de har dårlige erfaringer med offentlige myndigheder, fordi de har vanskeligt ved at trænge igennem med deres anmod-

ninger om støtte i forhold til at få en hverdag til at fungere. En del af brugerne har således haft stor nytte af navigatørens hjælp til at forklare andre, hvad der er behov for, for at få hjemmet til at fungere. En siger for eksempel:

"Der er mange forskellige døre i kommunen, og det at man får lidt her og lidt der, får det ikke til at hænge sammen for mig – i mit liv hænger det jo sammen på et overordnet plan, og jeg kan ikke overskue at få hjælp til mine børn hos en sagsbehandler, til hvad jeg skal lave et andet sted, en tredje til at hjælpe mig herhjemme – og der var [navigatøren] jo helt fantastisk til at finde vej og til at fortælle, hvad det drejer sig om for mig."

En anden siger:

"Hver for sig i familien er vi ikke nok dårlige til at få hjælp, men sammen er vi et stort kaos – og hvordan får jeg forklaret det, når alting er adskilt i kommunen? Noget er i voksen-handicap afdelingen, noget er i en anden afdeling, noget er et tredje sted. Det er svært at finde ud af at få hjælp fra kommunen, og der kunne [navigatøren] hjælpe med at få overblik, få styr på alle mine kasser af papirer, så jeg endte med at få en bostøtte. Og meget kan jeg faktisk klare selv nu, når der er kommet system i tingene."

Brugerne giver således udtryk for, at de har oplevet navigatørerne som en støtte til at få formidlet kontakt til offentlige hjælpesystemer, og på den måde komme videre i livet. En forklarer det således:

"Der er forskel på hvad du ved og hvad du kan gøre. Alt er kaos omkring mig – forestil dig, at du står i mit køkken, og alt er et stort rod. Jeg ved godt, at jeg skal tage den kop og sætte den der, og bare starte på den måde, men jeg kan ikke overskue det, og så bliver det bare stående. Men [navigatøren], hun ved hvad der skal til, hun gør tingene sammen med mig, uden at tage noget fra mig."

Nogle af brugerne vurderer, at navigatørkorpset er et tilbud for de relativt ressourcestærke mennesker med ADHD. Det er et krav fra foreningens side, at den voksne med ADHD selv kontakter foreningen for hjælp, og at vedkommende er i stand til selvstændigt at indgå i samarbejde, fordi det anses som en forudsætning for at hjælpen kan fungere i dette regi. De der har erfaring med brug af navigatørkorpset fortæller, at det kræver et vist overskud og energi både at kontakte ADHD-foreningen for hjælp, og at kunne formulere sig om den hjælp man har brug for.

Navigatørkorpsets fremtid

Som nævnt er der en venteliste på 79 voksne med ADHD, som har anmodet om at indgå i et navigatørforløb. Derudover har yderligere 45 personer henvendt sig, som oftest pårørende til personer med ADHD, som tager kontakt på vegne af den voksne med ADHD. Der er således et stort behov for den type hjælp et navigatørkorps kan tilbyde.

Korpset vil efter projektets ophør i april 2010 fortsat være forankret i ADHD-foreningen, idet et sådant tiltag ligger i naturlig forlængelse af foreningens opgaver og funktioner. Men det bliver nu organiseret i fem regionale korps, blandt andet med henblik på at styrke lokale navigatørnetværk. Disse regionale korps skal drives af frivillige koordinatore. Der er allerede fundet 10 personer – to i hver region – som ønsker at påtage sig denne funktion. Disse koordinatore bliver ansvarlige for at interviewe og registrere de voksne med ADHD, som henvender sig, at arrangere og afholde matchmøder, at følge op på forløbene og at sørge for at de enkelte forløb evalueres samt generelt være tilgængelige for navigatørerne, når de har spørgsmål. Også det årlige navigatørkursus med henblik på fortsat rekruttering af frivillige til navigatørkorpset står koordinatorene for. De landsdækkende arrangementer, der hidtil har været afholdt som del af motiveringen af de frivillige, ændres nu også til lokale/regionale arrangementer, som de regionale koordinatore skal stå for.

Med den lokale forankring af korpset forventes det at løse problemerne med at få netværk mellem navigatører samt supervision til at fungere. ADHD-foreningen vil fungere som tovholder på den landsdækkende indsats og dække udgifter til drift af korpset. En medarbejder herfra skal varetage økonomi, projektudvikling, rekruttering samt generelt støtte koordinatorene i deres arbejde.

Delkonklusion

Uddannelse af frivillige til et navigatørkorps er veletableret. Der er gennemført seks kursusforløb, det vil sige tre mere end oprindelig planlagt. I alt 35 personer har deltaget. De giver alle udtryk for tilfredshed med kursusforløbene, herunder at det har givet dem et godt grundlag for at varetage funktionerne som ADHD-navigatør. Der er i øjeblikket 27 aktive frivillige, så projektet synes at være velfungerende i forhold til at rekruttere og fastholde et korps af frivillige navigatører.

I projektperioden har 151 voksne med ADHD henvendt sig med ønsket om at blive tilknyttet en navigatør. Der er igangsat 41 forløb, og heraf er 24 forløb gennemført. Forløbene har fundet sted i hele landet, dog har der været flest forløb i Region Syddanmark og Region Midtjylland. Både navigatører og brugere udtrykker stor tilfredshed med navigatørforløbene. Navigatørerne oplever, at de som frivillige udfylder en væsentlig funktion i forhold til de voksne med ADHD. Det, at de befinder sig i spændingsfeltet mellem ven og professionel, og dermed kan fungere som neutral hjælper, vurderes som centralt i forhold til at kunne støtte voksne med ADHD i at søge den relevante hjælp. Navigatørerne giver endvidere udtryk for, at deres individuelle kompetencer og erfaringer og de personlige forskelle, der er imellem korpsets medlemmer, er en styrke i forhold til at have denne særlige funktion overfor voksne med ADHD.

Brugerne af navigatørkorpset fortæller, at støtten kan dreje sig om hjælp til organisering af økonomi, hjælp til sortering af breve, dokumenter mv. samt især hjælp til at formulere behov for støtte og til at søge offentlig støtte. Mange af brugerne giver udtryk for, at hjælpen betyder en reduktion af det kaos, de fleste voksne med ADHD oplever i hverdagen. Og så brugerne fremhæver navigatørernes rolle som en neutral rådgiver - en position mellem ven og offentlig myndighedsperson - som en væsentlig forudsætning for støttens virkning. Endelig fremhæver begge parter redskaber til styring af forløb, som mobiltelefon, den skriftlige kontrakt og adgang til rådgivning, som væsentlige, for at den frivillige støtte kan fungere. Der er således gode erfaringer i navigatørkorpset med denne specialiserede støtte i forhold at gøre de voksne med ADHD i stand til at modtage en mere langvarig hjælp fra offentlige myndigheder.

Enkelte af brugerne melder om ustrukturerede forløb, og vanskeligheder forbundet med at fastholde kontakten mellem bruger og navigatør. Man kan ikke forvente, at den voksne med ADHD tager kontakt efter behov, og fremdriften i forløbet er således navigatørens ansvar. Det er derfor væsentligt i forbindelse med navigatøruddannelsen at understrege, at kontaktpforpligtelsen er placeret hos navigatøren. Forudsætninger for et velfungerende forløb er således, at navigatøren besidder en række personlige egenskaber. Det er vigtigt, at vedkommende er i stand til at være vedholdende og opsøgende samt er struktureret i sin tilgang til samarbejdet med den voksne med ADHD.

Navigatørerne giver udtryk for, at de ønsker en tættere tilknytning til ADHD-foreningen i forhold til mulighed for at deltage i relevante arrangementer. Desuden peger de på, at der fra ADHD-foreningens side bør fokuseres på at styrke netværk mellem navigatørerne. De giver udtryk for tilfredshed med den støtte, de får af projektets konsulent, men deres deltagelse og engagement i aktiviteter der har været tilrettelagt specielt for dem har været sparsom. Selvom det indtil videre ikke har forhindret en fastholdelse af de frivillige navigatører i korpset, er det et område, som anbefales fortsat opmærksomhed, da det på baggrund af navigatørernes udtalelser skønnes, at netværk mellem dem er en væsentlig for-

udsætning for fastholdelse på længere sigt. Styrkelse af netværk mellem de frivillige og større deltagelse i fælles aktiviteter som møder og supervision forventes at have bedre forudsætninger med den kommende regionale forankring af navigatørkorpset.

ADHD-foreningen får fortsat mange henvendelser med ønske om at blive tilknyttet en navigatør. I øjeblikket er 79 personer på en venteliste, hvilket vidner om et behov for at yde en igangsættende hjælp, for at sikre, at denne gruppe kan modtage en hensigtsmæssig hjælp fra offentlige myndigheder. Opgaver som hjælp til forberedelse af møder med sagsbehandlere, bisidder ved møder, organisering af økonomi, dokumenter mv. har været centrale funktioner for navigatørerne. Sådanne opgaver ligner funktioner, som de offentligt forankrede støttekontaktpersoner kan/bør varetage, og det kan diskuteres, hvorvidt erfaringer fra navigatørkorpsets håndtering af denne støtte kan udnyttes i støttekontaktpersonarbejdet.

Endelig fremgår det af evalueringen, at det er de forholdsvis ressourcestærke voksne med ADHD, som er i stand til at benytte sig af den form for hjælp. Det kræver et vist overskud først at finde ud af, at hjælpen findes, dernæst at kunne henvende sig, og endelig at være i stand til at formulere sig om, hvilken hjælp man har brug for. Det er kendt, at der er en stor gruppe af voksne med ADHD, som er kriminelle, misbrugere og/eller unge uden uddannelse, men de findes ikke blandt de, der har henvendt sig med forespørgsler om navigatørkorpset. Der er derfor formentlig et stort udækket behov blandt mindre ressourcestærke voksne med ADHD, hvilket også de mange henvendelser fra pårørende og andre instanser tyder på. Det kan således diskuteres, hvilken hjælp disse mennesker har brug for. Erfaringer fra indsatser blandt andre grupper af sårbare mennesker tyder på, at en mere opsøgende indsat er virkningsfuld⁵. Opsøgende arbejde og arbejde blandt misbrugere og kriminelle er dog ikke opgaver, som en frivillig organisation kan påtage sig, og det kan derfor drøftes, hvorledes dette mere hensigtsmæssigt placeres i offentlig regi.

⁵ Se eksempelvis evaluering af et projekt, hvor voksne med DAMP fik hjælp til at udrede fastlåste og komplicerede situationer: "Der er nogen, der er på vores hold. En evaluering af ADHD-foreningens Flyverprojekt". Center for Evaluering, Psykiatrien i Århus Amt, januar 2006.

3. Formidling til kommunale sagsbehandlere

Formål

Denne del af projekt VoksenADHD fokuserer på tilbud til sagsbehandlere fra social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger i hele landet. Formålet er, at sagsbehandlere får mere viden om de problematikker, som voksne med ADHD har i dagligdagen samt om de kompensationsmuligheder, der findes. Indsatsen skal resultere i, at voksne med ADHD får bevilliget en hensigtsmæssig hjælp, som kan forbedre deres dagligdag.

Formålet er søgt opnået gennem:

- produktion af en håndbog om ADHD til kommunale sagsbehandlere
- et kursus for sagsbehandlere fra udvalgte kommuner
- et netværk for kursusdeltagerne.

Med henblik på at evaluere indsatsen har sagsbehandlere besvaret et spørgeskema om deres vurdering af håndbog, og kursusdeltagere har besvaret et spørgeskema om kursusforløbet samt har udarbejdet før-efter case beskrivelser af problematikker med voksne klienter med ADHD. Desuden er der gennemført fokusgruppe interview med kursus og netværksdeltagere samt interview med klienter med ADHD (se bilag 1 for yderligere metodebeskrivelse).

Håndbog til sagsbehandlere

Håndbogen til sagsbehandlere blev udgivet i juni 2008⁶. Sagsbehandlere skal her kunne finde viden om ADHD og om de særlige forhold, der gør sig gældende i sagsbehandling af voksne med ADHD. Håndbogen skal kunne benyttes som et let anvendeligt redskab, der støtter sagsbehandleren i at genkende og forstå voksne med ADHD, og dermed i at de får hensigtsmæssig støtte til at kompensere for deres handicap.

Håndbogen er udarbejdet på baggrund af ADHD-foreningens viden om voksne med ADHD og sagsbehandlers behov i den sammenhæng. Desuden er eksisterende litteratur benyttet. En gruppe af socialrådgivere, en pædagogisk konsulent samt voksne med ADHD har yderligere bidraget med deres viden i udvikling af bogens emner og form. Endelig har en overlæge, en psykolog og en socialrådgiver fungeret som konsulenter i forhold til de faglige aspekter.

Håndbogen består af følgende kapitler:

- Sådan genkender jeg en borger med ADHD
- Udredning af voksne med ADHD
- Behandlingsmuligheder
- Det gode samarbejde med en borger med ADHD
- Den nødvendige koordinering
- Udredning af funktions- og arbejdsevne hos borgere med ADHD
- Arbejdet med job- og handleplaner

⁶ "Håndbog for sagsbehandlere – kan gøre dit arbejde lettere". Projektleder Lene Buchvardt, ADHD-foreningen 2008.

- Idéer til støtteforanstaltninger, så planen holder
- Fakta om ADHD
- Litteratur

Der er udsendt informationsbrev med opfordring til at bestille håndbogen samt vedlagt bestillingsseddel til sagsbehandlere i landets kommuner. Håndbogen blev i første omgang trykt i 2000 eksemplarer. Ved evalueringens begyndelse blev den distribueret i 91 af landets 98 kommuner til i alt 1172 sagsbehandlere. Håndbogen blev udleveret gratis i dette første oplag. Der har sidenhen fortsat været efterspørgsel efter håndbogen, og den er nu genoptrykt i en let revideret udgave, som sælges. Det er desuden muligt at downloade håndbogen via ADHD-foreningens hjemmeside.

Sagsbehandlernes vurdering af håndbogen

91 % af de der har besvaret spørgeskemaet angiver at have modtaget håndbogen, og 95 % af dem har læst hele eller dele af håndbogen; knap halvdelen (48 %) har læst hele bogen.

Tabel 6: Sagsbehandleres vurdering af 'Håndbog for sagsbehandlere' (N=443)

Spørgsmål	Ja % (antal)	Nej % (antal)
Er håndbogens indhold relevant for dig?	94 % (415)	3 % (11)
Er håndbogen let at anvende?	93 % (414)	1 % (5)
Giver håndbogen relevante henvisninger til yderligere information?	92 % (411)	2 % (9)
Giver håndbogen nye idéer til kompensation for vanskeligheder, som voksne med ADHD har?	72 % (321)	22 % (98)

Langt de fleste sagsbehandlere finder håndbogens indhold relevant, og synes desuden, at den er let at anvende (se tabel 6). Ligeledes giver næsten alle sagsbehandlerne udtryk for, at der findes relevante henvisninger til yderligere information og hjælp i håndbogen. 72 % finder håndbogen anvendelig i forhold til at bidrage med idéer til muligheder for at kompensere for de vanskeligheder, som voksne med ADHD har. Godt 1/5 (22 %) svarer nej til dette spørgsmål. I forhold til den omfattende tilfredshed med de øvrige emner er det en relativ stor andel, men det vides ikke, om det skyldes, at disse sagsbehandlere har kendskab til området i forvejen, eller om det skyldes håndbogens indhold med hensyn til at bidrage til idéer til kompensationsmuligheder.

Derudover angiver 80 % af de, der har besvaret spørgeskemaet, at de allerede har brugt håndbogen i deres daglige arbejde, og 83 % af dem ønsker fortsat at benytte håndbogen i deres arbejde med voksne med ADHD. Håndbogen opfylder således sit formål som et let anvendeligt redskab, der støtter sagsbehandlere i deres arbejde med voksne med ADHD.

Mange af sagsbehandlerne har benyttet sig af muligheden for at skrive kommentarer i spørgeskemaet. Kommentarerne supplerer ovenstående besvarelse i form af at give udtryk for, at håndbogen er anvendelig, relevant og nem at overskue. Nogle af sagsbehandlerne skriver for eksempel:

"Jeg synes, den er et rigtig godt redskab og en stor hjælp både for de professionelle, men også for borgerne, der forhåbentlig oplever at blive bedre hørt og forstået, når deres sagsbehandlere har læst bogen."

"I forhold til mit daglige arbejde med praktisk sagsbehandling har denne bog været et uvurderligt redskab, idet jeg ikke vidste så meget om ADHD, da jeg startede mit arbejde i kommunalt regi. Bogen har givet en god sparring til vores møder med andre sagsbehandlere i dagligdagen, og alle har kunnet bruge bogen."

"Uvurderlig, rigtig god håndbog. Den er meget konkret og nem at anvende. Jeg er blevet meget klogere på alle mulige problemstillinger. Jeg har i et enkelt tilfælde brugt bogen sammen med en borger med svær ADHD. Vi er begge meget positive, og borgeren er blomstret mærkbart op, og føler sig endelig lidt forstået."

84 % angiver, at de finder håndbogens indhold udtømmende, mens knap 1/10 (40 personer) angiver, at de har manglet informationer i håndbogen. Det fremgår af kommentarerne, at det især drejer sig om konkrete eksempler på problematikker, man møder som voksen med ADHD, eksempelvis emner indenfor bolig- og arbejdsmarkedsområdet. Desuden efterlyses et samlet opslag på hjælpemidler samt informationer om specialister, kommunale specialteams mv. Det er dog vanskeligt at honorere, da sådanne oplysninger hurtigt kan blive uaktuelle.

Endelig roses håndbogens layout og design, og det fremgår af kommentarer, at disse aspekter bidrager til bogens anvendelighed.

Kursus og netværk for kommunale sagsbehandlere

Kursus og netværk for kommunale sagsbehandlere er tiltag, som er iværksat, fordi det formodes, at håndbogen alene ikke er tilstrækkelig til at forbedre sagsbehandleres indsats i forhold til voksne med ADHD. Det har været gratis at deltage i disse tilbud, som blev annonceret i tilknytning til udsendelse af håndbogen til landets kommuner.

Kurset blev afholdt i efteråret 2008. Det bestod af fem kursusdage fordelt på tre gange. Deltagerne blev undervist i ADHD, det vil sige symptomer, hvordan sygdommen påvirker hverdagen, og hvilke kompensationsmuligheder der findes. Derudover blev sagsbehandlerne introduceret til, hvor de kan få hjælp og rådgivning i forhold til samarbejdet med voksne med ADHD.

Det efterfølgende netværk havde til formål at bidrage til en længerevarende støtte til sagsbehandlerne i deres arbejde med voksne med ADHD. En af ADHD-foreningens konsulenter fungerede som tovholder for netværket. Der blev afholdt tre netværksmøder, hver af én dags varighed, og med ca. 2 måneders intervaller. Det var oprindeligt planlagt at afholde flere halvdagsmøder, men efter deltagernes ønske blev det ændret, fordi mange ønskede at reducere transporttiden. Netværket har fundet sted i foråret og sommeren 2009. På møderne introducerede oplægsholdere forskellige emner ud fra deltagernes behov og ønsker, og der var mulighed for indbyrdes at drøfte aktuelle problematikker i forhold til deltagernes arbejde med voksne med ADHD.

Blandt godt 30 ansøgere blev 20 personer fra i alt 10 kommuner udvalgt til at deltage i kurset og netværket. Udvælgelsen tog afsæt i, at deltagerne efter kurset skulle have mulighed for at støtte hinanden i deres arbejde med voksne med ADHD. Det blev derfor tilstræbt, at

udvælge to personer fra hver kommune, repræsenterende forskellige forvaltninger (social-, beskæftigelses- og handicapområdet) i den enkelte kommune. Da der kom afbud fra nogle af de tilmeldte deltagere lykkedes disse udvælgelseskriterier ikke i alle tilfælde. Der har således deltaget 20 personer fra 11 kommuner, fordelt på to deltagere fra ni kommuner og en deltager fra hver af to kommuner.

Sagsbehandlingens vurdering af kursus og netværk

Sagsbehandlerne har ønsket at deltage i kursus og netværk, fordi de oplever, at de har en utilstrækkelig viden om voksne med ADHD. Deres arbejdsmæssige erfaringer er, at målgruppen fortsat bliver større, og desuden at man i mange kommuner opretter specialiserede enheder til at varetage særlige gruppers behov, herunder også mennesker med ADHD. Sagsbehandlerne oplever derfor et behov for viden om målgruppen samt hvilke indsatsmuligheder, der findes. En af deltagerne siger:

"Vi startede et team i vores jobcenter for at arbejde med psykisk syge, og det blev meget hurtigt en stor gruppe, den der med ADHD. Og vi var faktisk ret famlende i forhold til, hvad vi kunne gøre ved denne her gruppe. Så meldte vi os til medlemsbladet fra ADHD foreningen, og der så tilbuddet om kurset. Vi havde selv skaffet os nogle bøger og været inde på nettet for at se, hvad vi kunne finde, men det er begrænset, hvad der er om voksne med ADHD - det der er om børn er ikke direkte overførbart, så det var super at få denne her chance. Der jo ingen penge til den slags i vores kommune, så den her mulighed var jo bare super."

Og hendes kollega supplerer:

"Også det, at vi skulle være to fra hver kommune, det at vi sidder i arbejdsmarkedsafdelingen og socialafdelingen, og at det samarbejde kunne blive udvidet - det tiltalte mig. Også fordi på daværende tidspunkt, da kørte vores samarbejde ikke så godt, som det gør i dag - det har kurset helt klart bidraget til."

Deltagerne er meget tilfredse med kursusforløbet, og de giver udtryk for, at det har været meget udbytterigt (tabel 7). De har også haft mulighed for at besvare spørgsmålene med kategorien 'slet ikke', men ingen har benyttet sig af det.

Tabel 7: Kursusdeltagernes vurdering af kurset (N=19)

Spørgsmål: I hvor høj grad...	I ringe grad % (antal)	I tilfreds- stillende grad % (antal)	I høj grad % (antal)
- har kurset forøget din viden om ADHD, og de vanskeligheder der kan være en følge af ADHD hos voksne?		16 % (3)	84 % (16)
- har kurset givet dig nye redskaber, som du kan bruge i sagsbehandling af voksne med ADHD?		37 % (7)	63 % (12)
- har kurset givet dig idéer til, hvordan man kan kompensere for de funktionsnedsættelser voksne med ADHD har?		42 % (8)	58 % (11)
- er du motiveret for at afprøve de nye redskaber af idéer i praksis?		21 % (4)	79 % (15)
- tror du, det kan lade sig gøre at omsætte den nye viden til din daglige praksis?	21 % (4)	47 % (9)	32 % (6)
- har kurset givet dig idéer til, hvor du kan hente hjælp i en vanskelig sag?		39 % (7)	61 % (11)

Der er især høj grad af tilfredshed i forhold til kursets bidrag til viden om ADHD og om de vanskeligheder, der er en følge af ADHD.

Disse resultater understøttes i interviewet, hvor det tydeligvis fremgår, at kurset leverer den viden, som deltagerne oplever, de mangler i deres hverdag, og som de har haft vanskeligt ved at tilegne sig. En af deltagerne siger:

"Min verden har også åbnet sig mere af det her kursus. Der er nogle folk med ADHD, som er ekstremt invalideret af deres sygdom, men det er jo på mange måder et usynligt handicap. Når de kommer ind ad døren, fremstår de fleste som rimelige velfungerende, og de har styr på det hele, men vi har et kæmpe ansvar for at gå nogle lag dybere og være med til at beskrive, hvori består deres vanskeligheder. Hvis man ikke har et godt kendskab til området, ja, så kommer man ikke det spadestik dybere, og så sender man folk ud af døren med uforurettet sag. Og så bliver det ved med at være noget bøvl, og de bliver ved med at have store vanskeligheder i de situationer, de skal agere i. Og jeg tænker da også, at selv i vores egen faggruppe, der er bare et kæmpe behov for noget mere viden, for jeg synes stadig, der hersker den der holdning med 'ja, så alvorligt er det alligevel heller ikke'".

Også i forhold til at tilvejebringe nye redskaber og ideer til at kompensere for funktionsnedsættelser som konsekvens af ADHD er deltagerne positive. Ca. 1/3 svarer 'i tilfredsstillende grad' og de resterende ca. 2/3 svarer 'i høj grad' på de to spørgsmål (tabel 7).

Under interviewet uddyber kursusdeltagerne, hvad det er, de får med sig hjem:

"For mit vedkommende er min tilgang til de her borgere blevet anderledes. Jeg forbereder mig anderledes grundigt, når jeg skal have en samtale med dem, og jeg holder kortere møder. Jeg tænker meget mere over, hvordan et møde foregår, hvordan omgivelserne er – hvad kan være forstyrrende elementer – og jeg holder pauser – sådan nogle små ting. Det er måske dybt banalt, men det kan gøre en væsentlig forskel i et samarbejde."

"Det har hjulpet mig rigtig meget. Jeg har før haft folk med diagnosen, men jeg har slet ikke vidst, hvad jeg skulle bruge den til. Samarbejdet med borgeren, og den tillid man kan få, har ændret sig ved at gøre de her småting, eksempelvis at skrive ned, hvad vi har aftalt, sende en dagsorden og sådan noget. Det er ikke, fordi jeg har løst alle deres problemer, og de kommer jo ikke nødvendigvis nemmere i arbejde ved det her. Men jeg synes, at det man oplever i mødet med dem, og det som de selv giver udtryk for, det er, at endelig sidder de overfor en person, hvor de ikke skal forklare sig. De kan mærke, de sidder overfor en, som forstår dem, og det gør, at de tør åbne op.

Hovedparten af deltagerne (79 %) er 'i høj grad' motiverede til at afprøve de nye redskaber i praksis (tabel 7). Selvom knap halvdelen 'i tilfredsstillende grad' har tillid til, at det kan lade sig gøre at omsætte den nye viden til praksis, har en relativt stor andel (ca. 1/5) ringe tillid til, at det er muligt at omsætte deres viden til praksis (tabel 7). Det fremgår af både interviewet og kommentarer fra spørgeskemaet, at et stort arbejdspress og manglende tid skaber barrierer for at omsætte den nye viden i hverdagen. Også ringe viden om ADHD blandt kollegaer og øvrige samarbejdspartnere nævnes i den forbindelse. Flere gav dog udtryk for, at det efterfølgende netværk understøtter den praktiske anvendelse af det indlærte. For eksempel siger de:

"Hvem har ikke prøvet at gå hjem fra et kursus, og tænke, yes, nu gør vi det og det – og så efter 4 dage, så opgiver man, fordi der er så meget andet, og det er svært at ændre noget. Hvorimod med et netværk, der går der tid imellem man mødes, og man føler sig forpligtiget til at komme med bare lidt nyt. Netværket har fået mig til at fastholde, at jeg har skullet implementere denne viden".

"Jeg må sige, at det med at få kursusmaterialet præsenteret og få at vide, at det ender i et netværk, det fik mig til at tænke, ok, de vil have, at vi bruger det her. For det her med et kursus og så går man hjem, og der sker ingenting, det kender vi alle. Så at mærke ADHD foreningens stærke interesse, det har været en motivationsfaktor for mig til at blive i det her og gøre noget. Jeg har fået rigtig meget ud af det, som også kan bruges til andet end lige ADHD."

Flere af deltagerne giver udtryk for, at kravet om at være to deltagere fra forskellige afdelinger i hver kommune fremmer et samarbejde, blandt andet fordi man får bedre kendskab til hinandens områder. En af deltagerne siger:

"Vi har fået undervisning både i forhold til arbejdsmarkedet og i forhold til serviceloven. Det har været rart at få et kendskab til hinandens verdener, som vi ikke har i forvejen. Så selv om nogle oplæg har været meget paragraffer fra serviceloven, så har man kunnet følge med, og har lært noget som jeg er sikker på vil være nyttigt for vores samarbejde derhjemme".

Og en anden fortsætter:

"Ja, man er virkelig kommet i dybden med et emne over så lang tid, og ellers er det tit så overfladisk, når man bliver introduceret til et emne. Men nu synes jeg så, ... jeg sidder i jobcentret, og nogle af oplæggene har været lidt for meget om serviceloven, så der synes jeg nok, at vægtningen skulle have været lidt mere ligelig fordelt."

Enkelte af deltagerne giver dog også udtryk for at de har fået størst udbytte af kursusforløbet frem for af netværket, blandt andet fordi netværket har været præget af et relativt ustabilt fremmøde og et frafald blandt nogle deltagere. Nogle vurderer, at det skyldes, at datoer for netværksmøder er fastsat forholdsvis sent, mens andre siger, at kravet om aktiv deltagelse og engagement, eksempelvis at deltagerne skal bidrage med cases til møderne, kan have haft en afskrækkende effekt. På den anden fremhæves netop 'hjemmearbejdet' som et væsentligt aspekt i forhold til det positive udbytte. Enkelte nævner også, at sagsbehandlers arbejde ofte er præget af jobskift og ændring af ansvarsområder og arbejdsopgaver, hvilket kan betyde, at kursus og netværk for nogle deltagere alligevel ikke havde relevans, eller at der af samme grund ikke er ledelsesopbakning. Det er et forhold, som også den efterfølgende forbindelse med sagsbehandlerne i forhold til formidling af kontakt til borgere med ADHD til brug for denne evaluering var præget af (se efterfølgende afsnit).

Bidrag til løsning af typiske sagsbehandlerproblemer

I forbindelse med kursets start og slut har deltagerne udarbejdet en række beskrivelser af konkrete problematikker og situationer fra deres arbejde med voksne med ADHD. Disse cases er brugt til at tilrettelægge dele af kursusforløbet, så indholdet modsvarer de konkrete problematikker sagsbehandlerne møder i deres dagligdag, samt til at undersøge sagsbehandlerens udbytte af kursusforløbet, målt over kort tid.

Analysen af disse cases viser, at sagsbehandlerne oplever vanskeligheder på to niveauer i forhold til målgruppen: dels specifikt, i en række konkrete og ofte akutte situationer, og dels generelt, som konsekvens af almene sagsbehandlerproblematikker.

De specifikke problematikker opstår ofte i det direkte møde med klienten og dennes pårørende. Sagsbehandlerne oplever her en række problemer, som tydeligt afspejler den livssituation, som den voksne med ADHD lever i. Problematikkerne har derfor forskellige udtryk, men situationerne beskrives typisk som:

- Den voksne med ADHD kan ikke overskue situationen, er handlingslammet
- Der er et uforståeligt reaktionsmønster; de voksne med ADHD er urolige, ukoncentrerede, holder gentagende gange ikke aftaler, er opfarende
- Støtteforanstaltninger, jobtiltag mv. afvises ofte af de voksne med ADHD uden de giver udtryk for forslag til eller ønske om alternativer
- Ønsker er ofte urealistiske og/eller skifter hyppigt karakter
- Det er vanskeligt for sagsbehandleren at fastholde fokus i samtalen
- De voksne med ADHD mangler ofte selvindsigt/sygdomsindsigt
- Møderne har karakter af 'rodede' samtaler, og sagsbehandlerne har en oplevelse af aldrig at komme videre, og aldrig at få truffet beslutninger og ikke kunne fastholde beslutninger
- Ofte konflikter og skænderier, hvor det er vanskeligt at gennemskue, hvordan og hvorfor konflikterne opstår

De tydeligste forandringer, som kurset bidrager til, findes i forhold til sådanne problematikker. Det sker typisk i form af at sagsbehandlerne får en forståelse for, hvorfor disse situationer kan opstå samt redskaber til, hvordan situationerne enten kan undgås eller løses bedre. Det kan for eksempel være at visualisere samtalen sammen med borgeren med ADHD; det kan være at sende en dagsorden umiddelbart inden mødet og her minde om mødetidspunktet; det kan være at have flere, men kortere møder med færre emner; at an-

vende en specifik samtaleteknik (at være konkret, præcise sætninger, få valgmuligheder mv.), eller sende et kort referat efter mødet. Det er alt sammen redskaber, der ifølge sagsbehandlerne hjælper til at skabe struktur, overblik, fokus og faste rammer for borgeren med ADHD, og derfor bidrager til at gennemføre en samtale, til at tage (få) beslutninger, og til at fastholde et specifikt fokus.

Desuden vurderer sagsbehandlerne, at de via indsigt i ADHD og de konsekvenser det kan have for hverdagen, får en større forståelse for reaktionsmønstre blandt voksne med ADHD. De fortæller også, at en sådan viden og indsigt bidrager til, at de bliver mere opmærksomme på at bruge tid på at drøfte konkrete situationer. Endelig accepterer sagsbehandlerne i højere grad, at problemstillingerne for mange voksne med ADHD er omfattende, og at løsningsmodellerne skal være langsigtede. De giver udtryk for, at de på baggrund af kursusforløbet i højere grad lytter til og respekterer borgerens udsagn.

Sagsbehandlerne oplever eksempelvis ofte, at der i konkrete situationer er meget forskellige opfattelser af, hvordan verden hænger sammen. En af casene beskriver en episode, hvor sagsbehandleren sammen med den voksne med ADHD, en pårørende og en anden kommunal medarbejder var til møde på en arbejdsplads, hvor den voksne med ADHD var i virksomhedspraktik. Vedkommende er glad for arbejdet i virksomheden, ønsker at blive og har i det hele taget en opfattelse af, at det hele er forløbet godt, og at vedkommende har fungeret fint på arbejdspladsen. Arbejdspladsen har en fuldstændig anderledes vurdering af situationen. De mener ikke, at vedkommende er egnet til arbejdet, de oplever mange problemer i dagligdagen og ønsker ikke at bruge mere tid og energi på at fastholde vedkommende. Under drøftelserne forlader den voksne med ADHD mødet, og ønsker ikke at indgå andre aftaler. Sagsbehandleren skriver, at hun i løbet af kurset er blevet klar over nødvendigheden af at hindre sådanne nederlag, eksempelvis ved at bruge mere tid og opmærksomhed på at formidle, hvad det vil sige at have ADHD og hvilke problematikker der udspringer heraf til arbejdspladser og andre involverede. Jobafprøvning og andre lignende tiltag kræver således mere støtte og opfølgning end man umiddelbart regner med.

Casebeskrivelserne fortæller også om en række situationer, som i højere grad har karakter af **generelle sagsbehandlerproblematikker**. Det kan eksempelvis være situationer, hvor sagsbehandlerne samarbejder med andre instanser, og hvor de tværsektorielle problematikker spiller en væsentlig rolle for de tiltag, der kan iværksættes. Det kan også dreje sig om forskelle i de beføjelser, de enkelte medarbejdere har, eller forskelle i de rammeaftaler der arbejdes under.

En sagsbehandler, som arbejder i et jobcenter, beretter i sin case om en ung mand, hvor der i en årrække uden positive resultater har været fokus på aktivering og beskæftigelse. Sagsbehandleren opdager efterhånden, at der tillige er problemer med økonomi, bolig, medicin og i det hele taget med at få struktur på hverdagen. Iværksættelse af bostøtte med ugentlig hjemmebesøg synes ikke at afhjælpe problematikken. Sagsbehandleren bliver gennem kurset opmærksom på, at den hjælp og støtte, der skal tilbydes bør have en anderledes og mere omfattende og længerevarende karakter, og at der herigennem skal fokus på andre aspekter end de arbejdsmarkedsrettede tiltag, som en forudsætning for at en tilknytning til arbejdsmarkedet overhovedet kan fungere.

En anden case er et eksempel på, hvorledes ganske få, små utilsigtede hændelser kan få voldsomme konsekvenser på kort tid. Casen beskriver, hvordan en familie, hvor alle har ADHD, modtager en række støtteforanstaltninger og på den baggrund lever et forholdsvist stabilt liv. Der er mange samarbejdspartnere involveret i familien. Da moderen kort før en weekend opdager, at familiens medicinbevilling er udløbet, og at apoteket derfor ikke kan udlevere medicin, bryder følelsen af stabilitet fuldstændig sammen. Weekenden bærer præg af en masse konflikter, og i begyndelsen af ugen frasiger moderen samarbejdet med kommunen og en stor del af de involverede støttepersoner. Familien har mistet overblikket og tabt grebet om situationen, og sagsbehandleren oplever, at det tager mange konfliktfyldte uger at udrede familiens anliggender. Nogle af samarbejdsrelationerne går tabt i processen. Sagsbehandleren er igennem kurset blevet opmærksom på, at det er væsentligt, at have opmærksomhed på og udrede den samlede situation for familien (eller den voksne med ADHD), og at det sikres, at der eksempelvis kan etableres akutberedskab, som foregriber sådanne situationer.

Det kan være vanskeligt at løse sådanne strukturelle og langsigtede problematikker i forbindelse med et kursusforløb, blandt andet fordi det ofte involverer samarbejde med andre offentlige instanser. Det er samtidig emner, som knytter sig til mere langsigtede strategier for løsning af de problematikker, som voksne med ADHD har. En gennemgang af de temaer som sagsbehandlerne rejste i forbindelse med kursusforløbet viste, at hovedvægten var på problemstillinger knyttet til det direkte møde med den voksne med ADHD og deres pårørende samt den aktuelle sagsbehandling. Der var stort set ingen temaer omkring de mere langsigtede strategier. Som følge heraf blev der i forbindelse med netværket afholdt en særlig temadag om disse strategier. De langsigtede rehabiliterende strategier omfatter anvendelse af kendte metoder på for eksempel følgende områder: tværgående samarbejde, forebyggelse af brud i indsatsen, udvikling af andres forståelse for den voksne med ADHD, krisehåndtering (f.eks. ved jobskifte, flytninger, netværk), udvikling af selvindsigt hos den voksne med ADHD, udvikling af kompenserende strategier og forbedring af kognitive funktioner, netværksudvikling, tilpasning af omgivelserne, forebyggelse af nederlag, resultatmåling.

Selvom det kan være vanskeligt for den enkelte medarbejder at løse strukturelle og tværsektorielle problematikker giver kursus- og netværksdeltagerne dog udtryk for, at det har været en fordel at arbejde med det under forløbet, herunder at drøfte, hvilke konkrete muligheder der trods alt findes, eksempelvis for samarbejde på tværs af sektorer. I den forbindelse nævner deltagerne, at det har været en stor fordel med deltagelse af flere medarbejdere fra forskellige afdelinger i kommunen, fordi et kendskab til hinanden - personligt og i forhold til arbejdsområder - fremmer muligheden for en helhedsindsats overfor borgeren.

En af deltagerne siger for eksempel:

"For borgere handler det om et helhedssyn, og det kan godt være vanskeligt for os at imødekomme med de mange instanser, der er på spil – det er jo ikke bare i forhold til en enkelt sektor. Man kan håbe, at det hjælper, nu hvor vi er flere fra samme kommune, som deltager i det her. Det har det faglige netværk nok været med til, fordi vi kan arbejde med sager mellem møderne, og fastholde samarbejdet på den måde".

Samtidig gør deltagerne også opmærksom på en forpligtelse til at formidle deres viden til øvrige kollegaer på arbejdspladsen, så de ikke i dagligdagen står alene med den opnåede indsigt.

Endelig er de fleste af den opfattelse, at de teknikker og redskaber de har tilegnet sig under forløbet kan overføres til andre målgrupper og opgaver i deres hverdag. Dog nævner de, at kurset også har gjort dem opmærksom på nødvendigheden af en specifik indsats til afgrænsede målgrupper, hvor særlige behov som konsekvens af et handicap eller en sygdom og specifikke redskaber til at imødekomme disse behov er i fokus.

Netværkets fremtid

De deltagere som har gennemført kursusforløb og netværk er interesseret i at fortsætte det, fordi det bidrager til at udvikle deres viden og erfaringer samt til at fastholde det til lærte i dagligdagen. Selvom mange ved netværkets formelle afslutning ikke havde tiltro til, at det ville være realistisk at fortsætte netværket uden ADHD-foreningen som arrangør og tovholder, er det alligevel lykkedes. Der er således udviklet et specialiseret netværk, hvor en stor del af kursUSDeltagerne fortsat mødes ca. 2-3 gange om året. Medlemmerne af netværket skiftes til at fungere som arrangør og vært for mødet, og møderne bruges på at drøfte aktuelle sager samt erfaringsudveksling med henblik på hensigtsmæssige løsninger af de problematikker, som sagsbehandlere oplever blandt deres klienter med ADHD.

Derudover er der – som i forbindelse med navigatørkorpset – planlagt etableret et lukket internetforum, hvor aktuelle sager og problematikker kan drøftes mellem deltagerne samt medarbejdere i ADHD-foreningen. Dette forum skal fungere som supplement til netværket, og det faciliteres af en medarbejder fra ADHD-foreningen.

Hvad siger brugerne?

Hensigten med kursus og netværk er, at det kommer voksne med ADHD til gavn, og at de får en oplevelse af en mere tilfredsstillende og hensigtsmæssig sagsbehandling som konsekvens af, at deres sagsbehandler har deltaget i forløbet. Sagsbehandlerne klienter med ADHD er derfor blevet kontaktet for at give dem mulighed for at fortælle om deres erfaringer med deres sagsbehandling⁷.

Begge de interviewede voksne med ADHD var ikke vidende om, at deres sagsbehandler havde deltaget i kursus og netværk med henblik på at dygtiggøre sig indenfor voksen ADHD området. De har begge langvarige erfaringer med mange forskellige sagsbehandlere, en af dem også erfaring fra forskellige kommuner.

Når de fortæller om møderne med deres nuværende sagsbehandlere indgår de redskaber, som sagsbehandlerne har fået kendskab til via kursusforløbet. Eksempelvis fortæller de, at de bliver mindet om mødet, de modtager en dagsorden for mødet og et referat om beslutninger efter mødet. En af dem fortæller om sine møder med sagsbehandleren:

"Når vi holder møder, laver vi handleplaner og vurderer, hvordan det går med handleplanen. Typisk hvordan min hverdag går, og om jeg kan det, jeg skal i min hverdag. Sådan noget som rengøring – det skulle jeg gerne blive bedre til for eksempel."

"Ved du, hvad I skal snakke om, inden du kommer?"

"Ja, hun skriver over mail, hvad vi skal snakke om. Jeg ved inden, hvad vi skal snakke om, så jeg kan forberede mig på det, og så jeg ved, hvad jeg skal svare på det. Det er rimelig nyt. Men jeg vil gerne vide på forhånd, hvad vi skal snakke om. Jeg synes møderne går bedre, når jeg har forberedt mig."

Senere i samtalen fortæller vedkommende:

"Hun ringer til mig, for at minde mig om, at vi har et møde. Det er godt, for jeg har let ved at glemme ting. Og det er i hvert fald anderledes end andre sagsbehandlere – det har jeg ikke oplevet, at andre gør. Hun sender også en seddel efter mødet om, hvad vi har snakket om, og hvad vi har bestemt – det har jeg heller ikke oplevet andre gøre, og det er godt, så jeg stadigvæk kan huske, hvad vi har snakket om."

⁷ Der er foretaget henvendelse til klienter med ADHD via sagsbehandlerne. Det viste sig imidlertid vanskeligt at få kontakt til klienterne. 16 af de 18 sagsbehandlere, som deltog i netværket blev kontaktet. Fem har skiftet job eller jobområde, fire har ingen relevant klient, eller de har klienter, som afsoner fængselsstraf, en har orlov fra sin stilling, tre responderede ikke trods gentagne henvendelser. De resterende tre formidlede hver kontakt til en klient, hvoraf den ene ikke ønskede at deltage. Der er således foretaget to interview med klienter. Det skal nævnes, at det var vanskeligt for klienterne at huske konkrete forløb og at formulere forskelle mellem sagsbehandlingen og sagsbehandlerne tilgange. Det vides ikke, om det skyldes tilfældigheder eller om det er et karakteristika ved målgruppen.

Den anden interviewperson fortæller:

"Når du spørger, hvordan [sagsbehandleren] gør ting anderledes – det synes jeg er svært at svare på, det kan jeg ikke sådan sige. Men jeg kan snakke med hende om alt, og det virker følelsesmæssigt som om, jeg er i familie med hende. Jeg bliver forstået af hende. Jeg har oplevet rigtig mange sagsbehandlere, og også at de har svært ved at forstå, hvordan vi (mennesker med ADHD) egentlig lever. Vi kan ikke med for meget larm, og ikke for mange mennesker på en gang, og ting skal helst være i system. Det synes jeg, [sagsbehandleren] har en rigtig god forståelse af, rigtig meget."

Vedkommende fortæller også om, hvordan sagsbehandleren i et samarbejde med en jobkonsulent i kommunen har hjulpet med at finde et arbejde, og hvordan sagsbehandleren fortsat har kontakt til arbejdspladsen:

"...– vi har en jobkonsulent her, som hun (sagsbehandleren) også samarbejder med. De snakker med [arbejdspladsen] om, hvordan de synes, jeg kommer til tiden og passer arbejdet og sådan. For det kan godt være svært selv at se det, eller komme frem med, at du har et problem på et område – for eksempel komme op om morgenen."

Vedkommende giver udtryk for, at den form for formidling til arbejdspladsen af, hvordan han fungerer virker som en hjælp til at undgå konflikter og til at fastholde arbejdet. Han fortsætter:

"Jeg kan komme med eksempler fra andre – de er ikke udviklet til, hvordan man gør med ADHD. Jeg kan komme med et eksempel fra [sagsbehandleren] – hun giver sig tid, hun kontakter familien og spørger, hvad de synes, og undersøger det hele ordentlig. [Sagsbehandleren], hun ved noget mere om det end mange andre sagsbehandlere – det kan jeg mærke. Og nu har jeg jo haft et par sagsbehandlere efterhånden. Jeg har nemlig også boet i [anden kommune] engang – der var sagsbehandlerne ikke til at snakke med. Der sad du næsten og kom op at skændes med dem. Vi passede nok ikke sammen, og de spurgte ikke ordentligt. [Sagsbehandleren] har mere forstand på, hvordan hun skal tackle os."

"Hvordan, hvad mener du med det?"

"Hun spørger kun om en ting af gangen. Hun tager sig tid og lader en komme med de ord, man nu skal bruge, hvor de andre – der kunne man knap nok nå at sige en sætning, før de kom med flere ord, om det samme, eller lavede sætningen færdig for en. Så får jeg ikke tid til at tænke mig om. Hvis de spurgte mig om noget, kunne jeg ikke nå at få spørgsmålet ind, før jeg skulle svare, og så snakkede de bare videre."

En anden klient fortæller, hvordan han er blevet hjulpet til et andet sted at bo, hvor han får støtte til at klare praktiske ting i dagligdagen. Han giver udtryk for, at hverdagen er blevet lettere for ham, og han forbinder det med den forståelse for sin situation, som han har mødt hos sagsbehandleren:

"Før kunne jeg godt blive væk (fra arbejde) 4 ud af 5 dage, hvis jeg havde et arbejde. Jeg kom og gik, som jeg havde lyst til. Så da jeg fik [sagsbehandleren] som sagsbehandler, vidste hun det godt, men hun blev ikke gal – vi snakkede

om det, og om hvad vi skulle gøre ved det. Hun forsøger at finde en grund til, at jeg ikke passer mit arbejde – mange gange var det jo, fordi jeg ikke sov om natten. Så det fandt vi stille og roligt ud af”

Begge interviewpersoner udtrykker således stor tilfredshed med deres sagsbehandlere og det samarbejde, de har med dem. Det er selvfølgelig vanskeligt at afgøre, i hvilken udstrækning det kan relateres til sagsbehandlernes deltagelse i kursus og netværk eller til sagsbehandlernes personlighed og håndtering af faglighed. Imidlertid omtaler begge klienter uafhængigt af hinanden de redskaber og teknikker, som sagsbehandlerne bliver introduceret til under kurset, og det er tydeligt, at de tillægger det positiv betydning i forhold til håndtering af de problemer, de søger hjælp til.

Kursets fremtid

På baggrund af de positive resultater fra og erfaringer med kursus for kommunale sagsbehandlere er der nu etableret kursusforløb af tre dages varighed målrettet de kommunale sagsbehandlere. Kurset udbydes permanent som et af de generelle tilbud i ADHD-foreningens regi.

Delkonklusion

Håndbog til sagsbehandlere blev ved evalueringens start distribueret til 1172 sagsbehandlere i 91 af landets 98 kommuner. Der har siden været en fortsat efterspørgsel efter håndbogen, og den er nu trykt i andet oplag i en revideret udgave. Håndbogen opfylder sit formål som et let anvendeligt redskab, der støtter den kommunale sagsbehandler i sit arbejde med voksne med ADHD, idet næsten alle vurderer håndbogen som relevant, let at anvende og en god hjælp i samarbejdet med voksne med ADHD.

I forhold til kursusforløb giver sagsbehandlerne også udtryk for stor tilfredshed. Størstedelen rapporterer, at kurset bidrager til at give mere viden om ADHD og de konsekvenser, det har for hverdagslivet for voksne med ADHD. De vurderer blandt andet, at de introduceres til anvendelige redskaber og teknikker, som fra sagsbehandlernes synspunkt bidrager til et bedre samarbejde med den voksne med ADHD.

18 af de 20 kursister tilmeldte sig det efterfølgende netværk, der blev tilbudt som et fagligt forum, hvor deltagerne gennem undervisning og faglig sparring med de øvrige netværksdeltagere havde mulighed for at fastholde det tillærte. Deltagerne gav alle udtryk for tilfredshed med netværket, særlig at det langvarige forløb med 'hjemmearbejde' mellem møderne og mulighed for erfaringsudveksling med deltagere fra andre kommuner har bidraget til afprøvning af nye metoder, og dermed bedre forankring af det tillærte.

Det fremgår således tydeligt, at sagsbehandlerne i forhold til at forbedre samarbejdet med deres klienter med ADHD har glæde både af håndbogen for sagsbehandlere samt af de konkrete redskaber og erfaringsudveksling med øvrige deltagere, som kursus og netværk bidrager med. Det er redskaber, som især er anvendelige i det konkrete møde med klienten, og som bidrager til en forbedret praksis eksempelvis i form af at give mere struktur på møder og bedre styring af forløb.

Sagsbehandlernes positive udbytte af de forskellige tiltag målrettet voksne med ADHD kan genkendes hos brugerne, idet også de giver udtryk for stor tilfredshed med den indsats, som deres sagsbehandlere har leveret. Selvom det var vanskeligt for de voksne med ADHD, som blev interviewet, at formulere sig om, hvad der for dem har gjort en forskel, beretter de dog uafhængigt af hinanden om brug af nogle af de redskaber og teknikker, som sagsbehandlerne er blevet introduceret til. De nævner det som bidrag til en positiv håndtering af deres sag, og som en anderledes måde at tilrettelægge arbejdet på end de har været vant til i deres samarbejde med andre sagsbehandlere.

Kurset udbydes nu i et tredages forløb som et permanent tilbud i ADHD-foreningens regi.

Sagsbehandlerne støder dog også på problemer, som har karakter af generelle sagsbehandlerproblematikker og strukturelle forhold vedrørende deres arbejde. Det fremgår eksempelvis, at de ofte arbejder under et tidspres, og at der ofte er mange sektorer og instanser involveret i sager med voksne med ADHD, netop fordi problemerne vedrører mange forskellige aspekter af deres hverdagsliv. Desuden giver sagsbehandlerne udtryk for, at deres arbejde er præget af omskiftelighed i forhold til deres funktioner og de afdelinger, de arbejder i. Sagsbehandlerne tilkendegiver, at sådanne tværsektorielle og strukturelle problematikker skaber barrierer i forhold til de langsigtede og helhedsorienterede løsninger, som efterspørges på de problematikker, som voksne med ADHD har i deres hverdag. Disse mere langsigtede strategier var et emne for et af netværksmøderne, og deltagerne angav, at det var udbytterigt at drøfte mulige platforme, hvor en mere tværsektoriel arbejdsform imødekommes. Også kravet om at flere medarbejdere fra forskellige afdelinger i de enkelte kommuner skulle deltage nævnes som en måde at fremme samarbejde på tværs af afdelinger.

Det kan dog være vanskeligt både for de enkelte medarbejdere og i tilknytning til et kursusforløb at håndtere sådanne strukturelle og tværsektorielle problematikker. Det kan derfor diskuteres, om de tiltag der her er udviklet til sagsbehandlere, kan suppleres med indsatser, som i højere grad er lokalt forankret, så der er mulighed for at imødekomme specifikke lokale ønsker og behov. Det kan eksempelvis være i form af tilbud om konsulentbistand til de enkelte kommuner, hvor ADHD-foreningen faciliterer drøftelse af kommunens ADHD indsats samt kommunens særlige problematikker og løsningsmuligheder vedrørende dette. Og det kan være tilbud om kursusforløb og netværk tilrettelagt internt i kommunen på såvel medarbejder som ledelsesniveau med henblik på at udbrede indsatsen, sætte tværfaglige forløb i spil og sikre en implementering og forankring af den lokale indsats.

ADHD er et livslangt handicap, og det synes derfor mere hensigtsmæssigt at etablere en vedvarende rehabiliterende indsats til afløsning af den konstante krisehåndtering. Det kan drøftes, om der er behov for udvikling af en 'koordinerende sagsbehandler', som kendes eksempelvis fra demensområdets demenskoordinator. Og det kan diskuteres, om det ville være mere hensigtsmæssigt at specialisere indsatsen i en kommunal rehabiliteringsafdeling, som kan tilbydes borgere med ADHD på linje med den rehabilitering, der tilbydes andre grupper, eksempelvis mennesker med kroniske sygdomme.

4. Tilbud til voksne med ADHD

Formål

Denne del af projektet har til formål at udvikle tilbud direkte til voksne med ADHD med henblik på, at de får bedre mulighed for at mestre deres hverdag. I dette regi er der:

- afholdt temadage for voksne med ADHD og deres pårørende
- afholdt et kursus for voksne med ADHD
- etableret adgang til oversigter over støttemuligheder, hjælpemidler og andre tilbud til voksne med ADHD
- generelt formidlet information om voksen ADHD via foreningens hjemmeside

Hensigten er, at voksne med ADHD får nemmere adgang til viden om ADHD samt øget indsigt i muligheder for at kompensere for funktionsnedsættelser som følge af ADHD.

Data til evaluering af denne del af indsatsen er indhentet dels via et spørgeskema til deltagere i temadagene (pårørende og voksne med ADHD) om deres vurdering af temadagenes form og indhold, og de har desuden i et skema besvaret en række spørgsmål ved seminaret start og slut med henblik på deres vurdering af, om temadagen har haft betydning for deres viden om kompensationsmuligheder og motivation til ændringer i deres dagligdag. Endvidere er der foretaget fokusgruppeinterview med deltagere i kursus for voksne med ADHD, samt en 'før-efter' undersøgelse, hvor deltagerne i et spørgeskema er blevet bedt om at angive hyppigheden af gener på baggrund af deres ADHD (se bilag 1 for metodebeskrivelse).

Formidling af viden om voksen-ADHD

Der er i tilknytning til projektet etableret en aldersinddelt hjemmeside i ADHD-foreningens regi. Voksenområdet har således nu sin egen indgang, på linje med unge og børn. På voksen-ADHD siden er der informationer om udredning, behandling, sociale indsatser, kompensationsmuligheder mv., samt adgang til pjecer, litteratur, information om tilbud til voksne med ADHD mv.

Det var i henhold til projektets programteori planen at udarbejde en oversigt over hjælpemidler, tilbud og støtteforanstaltninger. Imidlertid erfarede projektgruppen en del uforudsete problematikker forbundet med det, primært fordi der på grund af store variationer mellem de tre nævnte kategorier viste sig forskel på problemstillinger og løsninger forbundet med udarbejdelse af oversigter⁸. Derudover er udbuddet omfangsrigt og fordelt på mange forskellige områder, forvaltninger og organisationer. Der er i foreningens regi ikke ressourcer til at ajourføre sådanne oversigtslister, så de til stadighed er aktuelle. Endelig er det nødvendigt med tilsyn og kontrol i forhold til at sikre kvaliteten af de tilbud, hjælpemidler og støttemuligheder, der anbefales på en sådan liste, hvilket ikke ligger i foreningens regi. I stedet blev der i samarbejde med Hjælpe-middel-institutttet oprettet en temati-

⁸ *Hjælpe-midler* er konkrete tiltag og redskaber, der kompenserer for de vanskeligheder, voksne med ADHD oplever i hverdagen. *Tilbud* er offentlige og private tilbud om arbejdsstræning, beskyttet beskæftigelse, uddannelse og undervisning, bostøtte mv. *Støttemuligheder* er en samling tiltag til kompensationsmuligheder for voksne med ADHD, og det overlapper således de to øvrige kategorier.

seret indgang på ADHD-foreningens hjemmeside med direkte adgang til søgning i Hjælpe-middelinstitutets hjælpemiddelbase. Her er hjælpemidler tematiseret ud fra de specifikke vanskeligheder, som er knyttet til ADHD. De er inddelt i kategorierne:

- Alarmer og el-vagt
- Hukommelse
- Planlægning og tidsstyring
- Sansestimulation (fx kugledyne)
- Smarthouse
- Visualisering

Til hver enkelt kategori er der en introduktion og en specifik indgang til hjælpemiddelba-sen. Derudover er der links til relevante love og regler på hjælpemiddelområdet. Hjemme-siden har været fremhævet på hjælpemiddelbasen hjemmeside, som en meget brugbar tematiseret indgang til basen.

Desuden er der udarbejdet en ADHD-guide målrettet voksne med ADHD og deres pårøren-de⁹. Formålet med guiden er at give et overblik over forskellige aspekter ved ADHD, kom-pensationsmuligheder samt guide til yderligere støtte og vejledning. Guiden er trykt i 20.000 eksemplarer, og den er uddelt på ADHD-foreningens konferencen 2009, samt distri-bueret til specialskoler for voksne, jobcentre, relevante Særligt Tilrettelagt Ungdomsud-dannelses institutioner (STU-institutioner), Psykinfo enheder, misbrugsbehandlingsklinik-ker samt privatpraktiserende psykiatere. Guiden kan også mod betaling af porto rekvireres via ADHD-foreningens web-butik, og den er tilgængelig på foreningens hjemmeside.

Der er således i projektperioden arbejdet generelt med at udvide og udvikle informationer om og til voksne med ADHD. Udover ovennævnte tiltag er det særlig sket i tilknytning til ADHD-foreningens hjemmeside, hvor artikler, undersøgelser, tilbud mv. er formidlet, men det er også foregået i form foredrag, seminarer mv., som projektets medarbejdere har afholdt. Formidling af generel viden om ADHD blandt voksne området er således søgt styr-ke via projektet.

Temadage for voksne med ADHD

Der har i efteråret 2007 været afholdt fire endags-arrangementer med de samme emner forskellige steder i landet for at imødekomme projektets landsdækkende sigte (Odense, Århus, Ålborg og København). Målgruppen var voksne mennesker med ADHD, og de havde også mulighed for at invitere en pårørende. Hvert seminar var organiseret omkring en række oplæg samt diskussioner mellem oplægsholdere og deltagere. Som oplægsholdere var psykiatere, socialrådgivere, pædagoger og voksne med ADHD repræsenterede. Oplæg-gende fokuserede på formidling af viden om ADHD og på kompensationsmuligheder.

Erfaringer med afholdelse af temadage for voksne med ADHD er meget begrænsede, og det har derfor været væsentligt at undersøge, om det er en velegnet formidlingsform for denne gruppe.

⁹ "ADHD-guide - ADHD-foreningens guide til livet med ADHD". ADHD-foreningen 2009.

Deltagere

Der deltog i alt 205 personer på de fire temadage. 124 af disse var voksne med ADHD, og de resterende 81 var pårørende¹⁰.

Blandt de voksne med ADHD er langt de fleste, ifølge deres egne angivelser, diagnosticeret (88 %). 2% er under udredning, og resten svarer 'andet'. Temadagene synes således at tiltrække mennesker, som har en afklaring af deres sygdomsstatus.

Aldersmæssigt fordeler deltagerne sig nogenlunde ens, bortset fra, at kun en meget lille andel findes blandt de, der er ældre end 51 år (tabel 8).

Tabel 8: Aldersfordeling blandt deltagende voksne med ADHD (N=91)

Alder	under 25 år	25-30 år	31-40 år	41-50 år	51+ år
% (antal)	23 % (21)	21 % (19)	28 % (25)	21 % (19)	8 % (7)

65 % af deltagerne havde en pårørende med. 42% af disse var forældre, 30% var en partner, 11% var en støtteperson, 9% var en søskende, og resten blev beskrevet som 'andet'.

Deltagernes vurdering af temadagen

Overordnet set giver deltagerne udtryk for stor tilfredshed med temadagene. Hovedparten af deltagerne (86 %) rapporterer, at oplæggene var relevante (tabel 9). Ca. halvdelen af deltagerne svarer dog, at der var emner, de savnede på temadagene, og de nævner især kost og motions indflydelse, fritidsliv og sociale kontakter samt mere viden om medicin og om alternative behandlingsmuligheder.

Tabel 9. Deltagernes tilfredshed med temadagenes form og indhold (N=165)

Spørgsmål	Ja/tilfreds (%)	Nej/utilfreds (%)
Er oplæggene relevante?	86 %	14 %
Savnede du emner på temadagen?	54 %	46 %
Var forplejningen i orden?	98 %	2 %
Var lokalerne velegnede?	84 %	16 %
Ville du deltage, hvis du selv skulle betale?	63 %	37 %

Også længden af temadagene samt antal pauser er deltagerne at være tilfredse med, idet 79 % af disse giver udtryk for, at længden er passende, og 89 % at antallet af pauser var passende. Knap 1/3 af deltagerne (29 %) synes dog, at dagen var for lang.

¹⁰ Fordelingen i de fire byer var: 64 personer (heraf 23 pårørende) i Odense, 47 personer (heraf 23 pårørende) i Ålborg, 52 personer (heraf 20 pårørende) i Århus samt 42 personer (heraf 15 pårørende) i København.

Deltagernes vurdering af udbytte og virkning af temadagene

Deltagerne er i et 'før-efter'-spørgeskema blevet spurgt om

- i hvilket omfang de føler sig begrænset af ADHD i hverdagen
- hvor interesseret de er i at ændre på deres situation
- i hvilket omfang de har idéer til, hvad man kan gøre for at ændre på sin situation
- i hvor høj grad de tror, det kan lade sig gøre at ændre sin situation
- i hvilket omfang de kender muligheder for at få hjælp og støtte til at klare hverdagen¹¹.

Det forhold, som temadagen synes at bidrage mest til, er at forbedre deltagerne viden om muligheder for at få hjælp og støtte til at ændre deres hverdag. 64 % af deltagerne rapporterer, at der her er et sket ændringer i positiv retning.

Også i forhold til at bidrage med at få idéer til, hvad man kan gøre for at ændre på sin situation, synes temadagene at have en betydning. 50 % af deltagerne registrerer, at de i løbet af dagen har fået ny viden om, og er blevet inspireret til, hvad man kan gøre for at ændre sin situation. Ved dagens start angav de fleste at have ingen eller få idéer til dette.

Endvidere rapporterer 40 % af deltagerne, at de i løbet af dagen har fået mere tiltro til, at det er muligt at ændre på sin situation.

Langt de fleste af deltagerne giver ved temadagens begyndelse udtryk for at føle sig noget eller meget begrænset af deres sygdom i hverdagen (46 % føler sig noget begrænset, og 34 % føler sig meget begrænset af sygdommen). Deltagelse i temadagen ændrer ikke nævneværdigt ved denne følelse, idet 82 % svarer, at deres følelse af begrænsning i hverdagen ikke har ændret sig, mens 18 % registrerer, at de har flyttet sig i positiv retning.

Det er ligeledes forholdsvis få, som vurderer, at temadagen har en betydning i forhold til at motivere til at ændre på deres situation, idet 81 % angiver, at der ikke er sket ændringer i løbet af dagen, mens de øvrige rapporterer, at deres motivation er ændret i positiv retning.

De personer, som rapporterer at have ændret viden om, samt motivation og tiltro til ændringsmuligheder, befinder sig primært i den yngste aldersgruppe (under 25 år) og mange også i den ældste aldersgruppe (51 år og derover). Endvidere er der flere nydiagnosticerede (dvs. diagnosticeret i løbet af de seneste to år), som synes, at temadagene bidrager til ændring af ovennævnte faktorer.

Hyppigt rapporterer deltagerne dog en forholdsvis lille grad af ændring, det vil sige 1-2 trin på en VAS-skala ud af 4 mulige trin (se bilag 1 for en mere detaljeret præsentation af skalaen). Registrering af ændringer blandt deltagerne i løbet af dagen er selvsagt kortsigtede resultatmål, og det vides ikke i hvilken udstrækning den erhvervede viden omsættes i praksis. Dog viser erfaringer fra "theory of planned action", som har bidraget med inspiration til tilrettelæggelse af denne del af projektet, at hvis der er motivation efter en påvirkning målt på denne måde, er der en sandsynlighed for adfærdsændringer. Der synes derfor at være

¹¹ Dette afsnit er en opsummering af en mere detaljeret analyse, som findes i en tidligere rapport om Projekt VoksenADHD: 'Projekt VoksenADHD – projektdokumentation for perioden 2007-juni 2008', Center for Kvalitetsudvikling, september 2008.

den forventede sammenhæng mellem aktiviteterne og resultater, som beskrevet i programteorien, hvorfor yderligere afprøvning af temadagens form og indhold i forbindelse med kurser og lignende er hensigtsmæssig.

På grund af de gode erfaringer med gennemførelse af temadage er der nu, som en del af ADHD-foreningens generelle tilbud, iværksat temadage for voksne med ADHD. Temadagene er brugerbetalte, og de består af to dage – en introduktionsdag og en opfølgende dag. Der er færre antal deltagere pr. temadag ved disse permanente tilbud end ved de første forsøg, da deltagerne også får mulighed for at drøfte oplæg og arbejde i mindre grupper.

Kursus for voksne med ADHD

Kurset er tilrettelagt for voksne med ADHD med henblik på, at deltagerne får mere viden om ADHD samt indsigt i kompensationsmuligheder. Formålet er, at de skal blive bedre til at mestre deres ADHD i dagligdagen. Derudover gennemføres kurset for at opnå erfaringer med, hvordan form og indhold bedst muligt tilgodeser de særlige behov, som voksne med ADHD har i forhold til læringsprocesser, og der vil på den baggrund blive udviklet en kursusmodel specifikt målrettet voksne med ADHD.

Kurset blev udbudt til voksne med ADHD, som var min. 30 år, og som var blevet diagnosticeret i voksenalderen. Kun få mænd tilmeldte sig, og det blev derfor valgt udelukkende at optage kvinder. 12 kvinder i alderen 35-54 år startede i september 2008, og 11 af dem gennemførte kursusforløbet.

Kurset fandt sted i København. Det var planlagt til 9 ugentlige møder á to timers varighed samt en enkelt opsamlingsgang. Der blev fokuseret på et tema på hvert møde, og følgende temaer blev behandlet:

- ADHD hos voksne
- Organisering
- Stress
- Sociale relationer
- Selvværd
- Mestring
- Netværk

Kursuslederen udarbejdede kursusmateriale specifikt til deltagerne, og der blev anvendt visualisering, mind-maps, og andre formidlingsformer målrettet deltagergruppens særlige – og forskelligartede – behov i forhold til indlæring. Formen vekslede mellem oplæg, debat, individuelt arbejde og gruppearbejde i både større og mindre grupper.

Deltagerne rapporterede om betydelig tilfredshed med kurset og om øget viden om ADHD og kompensationsmuligheder (se det efterfølgende afsnit). Imidlertid viste observationer foretaget i forbindelse med kursusafholdelsen, at kursisternes anvendelse af det indlærte var præget af en meget lav selvværdsfølelse og manglende selvtillid, og det var derfor vanskeligt for dem at omsætte den nye viden til konkrete ændringer i deres hverdag. Ifølge kursuslederen var det vigtigt at arbejde med den enkelte kursists personlige mestring, selvtillid og tillid til omgivelserne, for at de på længere sigt kunne profitere af kurset. Frem for at afholde endnu et kursus, som oprindeligt planlagt, blev det derfor besluttet at udbygge kursusforløbet med yderligere en periode. Anden kursusperiode blev afholdt i foråret og

sommeren 2009, og det primære fokus var den enkelte kursists personlige mestring. Hensigten var at skabe bedre betingelser for handlemuligheder, så kursisterne hver især bliver i stand til bedre klare sin hverdag.

Vurdering af udbytte og virkning af kursusforløbet

Deltagerne giver under kursusforløbet udtryk for, at deres viden om ADHD og indsigt i egen ADHD er steget i løbet af kursusperioden. Det understreges i den nævnte 'før-efter' undersøgelse, som blev foretaget i forbindelse med kursets første del, hvor deltagerne i et spørgeskema er blevet bedt om at angive hyppigheden af gener på baggrund af deres ADHD.

Tabel 10: Udvikling af deltagernes oplevelse af problemer forbundet med deres ADHD¹²

Spørgsmål (vægtning)	Hele tiden	Mange gange om dagen	Dagligt	Flere gange om ugen	Sjældent	Antal besvarelser	Gennemsnit (max. 5)
	1	2	3	4	5		
	18. september 2008						
	27. november 2008						
Hvor ofte oplever du problemer, som skyldes din ADHD?	1,5	4,5	2	1	0	9	2,28
	0	4,5	3,5	0	0	8	2,44
Hvor ofte oplever du problemer med organisering og struktur?	4	4	2	0	0	10	1,80
	1	2,5	3,5	1	0	8	2,56
Hvor ofte oplever du problemer med stress	1	4	5	0	0	10	2,40
	0	3,5	1,5	2,5	0,5	8	3
Hvor ofte oplever du problemer med sociale relationer?	1	4	5	0	0	10	2,80
	1	0,5	1,5	3,5	1,5	8	3,50
Hvor ofte oplever du problemer med dit selvværd?	2	2	4	2	0	10	2,60
	0	1,5	1,5	4,5	0,5	8	3,50
Hvor ofte oplever du ønske om mere kontakt til andre voksne med ADHD?	3	1	3	2	1	10	2,70
	0	1,5	2,5	4	0	8	3,31

Deltagerne rapporterer, at de mindre hyppigt oplever vanskeligheder i deres dagligdag efter at have gennemført kurset (tabel 10), og kurset synes således at have en positiv betydning for deltagernes oplevelse af problemer forbundet med deres ADHD. Det gælder særlig i forhold til problemer med organisering og struktur samt problemer med stress, men ved samtlige seks spørgsmål er hyppigheden af de oplevede symptomer reduceret.

¹² 'Kan den røde tråd være en elastik? – om kursusudvikling gennem tilrettelæggelse af fleksible læringsprocesser for voksne med ADHD'. Jenny Bohr, opgave v. master-uddannelsen, Danmarks Pædagogiske Universitet, januar 2009.

Da det imidlertid er udtryk for virkninger målt over kort tid, er undersøgelsen suppleret med et fokusgruppeinterview med samtlige deltagere efter afslutningen af kursets anden del med henblik på at undersøge deltagernes oplevelser og udbytte vurderet over en længere tidsperiode.

Deres udsagn her vidner om stor tilfredshed med forløbet, både i forhold til kursets materiale, tilrettelæggelse og indhold. Det er tydeligt, at de har fået mere viden om ADHD og især mere erfaring med, hvordan de kan håndtere lidelsen, så hverdagen ikke i samme grad påvirkes negativt af deres ADHD. De fremhæver blandt andet, at det materiale de har fået udleveret, og de redskaber de arbejder med, er specifikt målrettet gruppen. Det gælder også kursusdeltagernes ideer og behov, som tilgodeses og inkorporeres i materialet fra gang til gang. For eksempel lyder det fra deltagerne:

"Jeg sad derhjemme i går og kiggede i mappen som forberedelse til interviewet her – det er utrolig flot lavet. Jeg synes, det er så grundigt, meget detaljeret og informativt. Og så er det afstemt efter modtageren, det vil sige der er både visuelle og auditive input. Der er taget højde for alle de forskellige måder at tilægge sig ting på. Og det er iderigt, præsentabel ned til mindste detalje og gennemarbejdet og rigt på eksempler. Det er omsorgsfuldt, at der er taget højde for så mange ting."

"Ja, der har været stort overskud hele vejen igennem. Da vi startede, tænkte jeg, tak skal du have for et ambitionsniveau, men det har holdt sig hele vejen igennem. Også de ting der bliver lavet fra gang til gang – for eksempel kommer [kursuslederen] og har lavet sådan en folder med alle vores guldskatte, og hun har lavet reminder skilte til os, som vi kan bruge hjemme – og sådan er det hele vejen igennem."

Også arbejdsformen svarer til deltagernes behov. De fremhæver især, at formen veksler mellem oplæg, drøftelser, arbejde selvstændigt, i store og små grupper. Det har hjulpet til at fastholde koncentrationen, lyder det.

Samtidig har det også været en udfordring for mange at arbejde i grupper og i det hele taget at skulle fungere blandt mange mennesker. En del har negative oplevelser forbundet med det fra folkeskoler og andre uddannelsessystemer, på grund af den – set fra deres synspunkt – ustrukturerede arbejdsform og omgangstone. I forbindelse med kurset har det hjulpet dem, at undervisningen uanset form har været tilrettelagt meget struktureret og med faste retningslinjer og rammer for, hvad opgaven var. Deltagerne fortæller, at de har haft en klar fornemmelse af en overordnet styring. Desuden har opsamlingerne været med til at fastholde fokus. En deltager siger:

"Der har været en meget fast styring på hele forløbet. Vi har hele tiden vidst, hvad vi skulle og hvor længe. Og der har været en rigtig flot opsamling fra gang til gang. Og der har været en usædvanlig flot overholdelse af de aftaler, der er indgået, hele tiden vende tilbage og følge op – jeg er vildt imponeret af det – hun [kursuslederen] er rigtig dygtig til det her".

Metodisk er kurset tilrettelagt, så første del var en generel introduktion til det at have ADHD og mulighed for at kompensere for de handicaps det medfører, mens anden del var koncentreret om den individuelle afprøvning af det indlærte og træning af ny adfærd. Del-

tagerne fortæller, at begge dele har været meget konkrete, men alligevel tilrettelagt så viden og indsigt ligger til grund for afprøvning og fastholdelse af nye kompetencer. Kursuslederen fremhæver i den forbindelse, at det var væsentligt især under kursets første del, men generelt for hele forløbet, at arbejde med at opbygge deltageres personlige ressourcer, det vil især sige tillid til at ting kan ændres og tro på sig selv i forhold til at det kan lade sig gøre at fastholde nye vaner.

Deltagerne understreger, at kurset har fungeret som afsæt til at opnå erfaringer med at anvende kompensationsmuligheder og redskaber til at afhjælpe de negative konsekvenser af ADHD i hverdagen. Udover den allerede nævnte individuelle og målgruppespecifikke tilrettelæggelse af kurset fremhæver deltagerne især to ting som årsag til, at de bliver i stand til at omsætte og anvende den viden og de redskaber, de præsenteres for: en anerkendende tilgang samt kursets organisering. Deltagerne fortæller:

"Ja, det er den der anerkendelse, vi får. Der er ligesom kommet noget ansvarlighed ind. Jeg kan ikke bare bruge de der forklaringer med, nå, men det er også fordi jeg har ADHD – så er der ikke noget at gøre ved det, nej, der er kommet noget ansvarlighed ind. Vi har jo fået massevis af værktøjer, vi kan bruge – vi har fået sådan nogle ting som "Vi gør det godt, hvis vi kan" – nogle ting som efterhånden sidder på rygraden."

"Med det her kursus har jeg kunnet forstå og rumme mig selv – jeg har fået i tusindfold meget større selvværd, det er helt vildt. Jeg aldrig har helt kunnet forstå, hvad der foregik med mig selv, men nu er jeg stolt af mig selv, virkelig. Og jeg kan bedre mærke mig selv – hvornår jeg bliver træt, stresset og angst. Og også min glæde."

"Jeg fik en bevidsthed om, hvad det bunder i, at jeg havde de der problemer. Jeg fik en mulighed for en ny synsvinkel, kan man sige. Altså, der kan være rigtig mange gode forklaringer på, hvorfor jeg havde de mange problemer, men nu fik jeg så en lejlighed til at se dem fra en ny vinkel, på den der anerkendende måde og i et godt miljø, hvor alle ved hvad det handler om. Ikke at vi har det ens eller er ens, men vi har nogle fælle træk, som vi opdager, som tiden går."

Deltagerne finder det endvidere betydningsfuldt for deres udbytte, at kurset har forløbet over lang tid. Der har således i tilrettelæggelsen været mulighed for først at tilegne sig viden og dernæst at omsætte det indlærte til den enkelte deltagers hverdagsliv. En af kursisterne siger:

"Her får vi både noget at vide om ADHD, vi får indsigt i os selv, vi får nogle strategier, og vi får lov at arbejde med det og have dialog med hinanden. Man sætter virkelig gang i en proces, hvor vi får lov at arbejde – det er ikke bare et lille push på skulderen, som andre små-kurser, som lige giver sådan en 'alert' – nå, ja, vi skal også huske at spise sundt, og hvad det nu er. Her får vi meget meget mere, også fordi vi kender hinanden og er trygge ved hinanden."

Deltagerne fremhæver dette kursus frem for så mange andre forsøg, de har gjort for at håndtere deres ADHD, blandt andet fordi det ikke er et terapeutisk kursus, men et kursus i, hvad de praktisk og konkret kan gøre. De fortæller:

"Det er ikke terapi, fordi det handler ikke om følelser – følelser er rigtig meget i vejen her, og det har været godt at være så konkret og præcis i, hvad er det, jeg kan gøre. Det drejer sig om at finde ud af, hvad handler om ADHD, og hvad handler om mig som person. Og det kan det her kursus give mig."

"Det der har været anderledes for mig ved at deltage i det her kursus – det er det der med, det er ikke terapi, det er meget konkret, og der er struktur på. Og samtidig er der bare en omsorgsfuld en atmosfære her, og jeg oplever, at jeg tager det med, at jeg møder mere op som mig selv på det her kursus og også andre steder nu. Jeg er meget mere på plads i mig selv."

Deltagerne fremhæver også egenskaber og kompetencer, som kursuslederen skal besidde, for at et kursusforløb som dette lykkes. Ud over de faglige og pædagogiske kompetencer i forhold til viden om ADHD, formidling mv. understreger de vigtigheden af kursuslederens personlige egenskaber, som en forudsætning for at kurset betyder en forskel for deltagerne. De siger for eksempel:

"Når vi nu snakker om underviser eller lærer, så kræver det en utrolig rummelighed og en utrolig evne til at anerkende anderledeshed. Og en utrolig evne til at håndterer kaos."

"Ja, og omsorg – man skal have en enorm empati for at kunne rumme sådan nogle som os. Og man skal både have evnen til at strukturere og til at omstille sig hele tiden."

Der har været to personer knyttet til kurset, en kursusleder/underviser, samt en person, som primært har været ansvarlig for praktiske ting, støtte i forbindelse med gruppearbejde mv. Det synes at fungere hensigtsmæssigt i forhold til de mange forskellige typer opgaver og funktioner, der er knyttet til kursusgennemførelsen.

Endelig nævner deltagerne, at sammensætningen af en forholdsvis homogen gruppe har betydning for, at de har haft gavn af hinanden. De vurderer, at det er en vigtig forudsætning for at skabe den tryghed, der skal til, for at de konkret tør afprøve og drøfte nye ting. Denne kursusgruppe har således bestået udelukkende af veluddannede kvinder, indenfor samme aldersgruppe, og de fleste har børn. Deltagerne siger eksempelvis:

"For mig har det været vigtigt, at de andre er nogle, jeg kan identificere mig med. De fleste har arbejde, og alle har en uddannelse. Jeg har siddet steder, hvor alle folk er bistandsklienter, og vi er bare for forskellige. Det er ikke ment fordømmende, men jeg er nødt til at have nogle, jeg kan identificere mig med ud over vores ADHD."

"Det, at vi kun er kvinder, betyder noget. Det ville være anderledes, hvis der også var mænd. Der er kønsforskelle i forhold til at have ADHD. Mænd er for eksempel ikke så tilbøjelige til at gå ned med stres som kvinder, og de har heller ikke børn på samme måde. Hvis folk var meget forskellige, ville jeg ikke kunne åbne mig på samme måde, og få samme udbytte af det"

En del af målsætningen med kurset var som nævnt også at afprøve, hvordan læringsprocesser i forhold til voksne med ADHD tilrettelægges bedst muligt. Formålet var at udvikle

en kursusmodel for målgruppen. Det har resulteret i udarbejdelse af en manual for voksenundervisere, med anvisninger på struktur, form og indhold af undervisning og formidling til voksne med ADHD¹³. De erfaringer med mestringsstrategier og særlige læringsprocesser der er opnået igennem kurset, med dets forholdsvis homogent sammensatte kursusdeltagere, er her søgt sammenfattet til et alment og generelt niveau i forhold til målgruppen som helhed. Manualen er trykt i 600 eksemplarer, og den er distribueret til relevante uddannelsesinstitutioner (eksempelvis Center for Specialundervisere af Voksne, produktionsskoler samt private udbydere af voksenundervisning) samt Pædagogisk Psykologisk Rådgivning. Desuden er der produceret en pjece med information om og introduktion til manualen. Manualen kan rekvireres gratis i ADHD-foreningen mod betaling af porto.

De erfaringer kurset har foranlediget søges forankret dels ved at udbrede erfaringerne til specialundervisningsområdet for voksne, og dels ved at udbyde yderligere kursusforløb. ADHD-foreningen afprøver således i øjeblikket uddannelse af voksen-specialundervisere, hvilket finder sted i tre kommuner i tilknytning til Servicestyrelsen projekt "ADHD - forstærket indsats i forhold til børn, unge og voksne". Projektet pågår i perioden 2009-2012.

Afslutningsvis skal det nævnes, at deltagerne ikke har kritiske kommentarer til kurset, men de har et par anbefalinger i forhold til udvikling af forløbet. De nævner, at det ville være hensigtsmæssigt, om der tidligt i forløbet arbejdes med, hvordan man kan formidle de ændringer, der foregår med én, til sin familie og sit øvrige netværk, så de er opmærksomme på at støtte i forandringsprocessen. Desuden giver de udtryk for et behov for flere personlige samtaler med kursuslederen. Endelig nævner de, at det i højere grad bør fremgå, at kurset er et krævende forløb, så en del deltagere vil formentlig have behov for hjælp til at sortere andre ting fra for at have overskud til at deltage i hele forløbet.

Delkonklusion

I samarbejde med Hjælpemiddelinstitutet er der på ADHD-foreningens hjemmeside blevet oprettet en tematiseret indgang til instituttets hjælpemiddelbase, hvor hjælpemidler er kategoriseret ud fra de behov, som voksne med ADHD har. Derudover er der oprettet en selvstændig indgang til informationer om voksen-ADHD på foreningens hjemmeside. Desuden er der udarbejdet en ADHD-guide målrettet voksne med ADHD. Guiden giver overblik over forskellige aspekter ved ADHD og kompensationsmuligheder. Endelig er foreningens hjemmeside blevet udvidet med informationer om voksen-ADHD. Der er således i projektets regi arbejdet med at styrke den generelle viden om voksne med ADHD. Dette er også foregået i form af, at projektets medarbejdere har afholdt foredrag, seminarer mv. i forskellige regi.

Der er afholdt en række temadage for voksne med ADHD. Det forventede antal personer har deltaget (200 personer), og flere har henvendt sig med interesseret for at deltage, så der synes således at være et stort behov for sådanne arrangementer. Temadagene tiltrækker mennesker med en afklaret sygdomsstatus (diagnosticeret ADHD). Også mange pårørende deltog, og i forhold til deltagernes vurdering synes det at være hensigtsmæssigt også i fremtiden at give mulighed for det. Deltagerne giver udtryk for tilfredshed med temadagenes form og indhold. Temadagene synes særlig velegnet i forhold til at opnå viden

¹³ "Manual for voksenundervisere – nye veje til læring". Jenny Bohr. ADHD-foreningen 2009

om støttemuligheder samt i forhold til at bidrage med ideer til ændringer i hverdagen. Derimod ændrer temadagen kun ganske lidt ved graden af motivation til at ændre- og tiltro til at det kan lade sig gøre at ændre problematikker, der er forbundet med at klare sig i hverdagen. Temadage er således formentlig mest velegnet til at fungere som inspiration og afsæt til andre typer tiltag.

Endelig er der afholdt et kursusforløb for voksne med ADHD, og det fungerer, med sin kombination af formidling af viden og mulighed for afprøvning af redskaber, hensigtsmæssigt i forhold til at ændre betingelser i hverdagen for voksne med ADHD. 11 ud af 12 deltagere gennemførte kursusforløbet, og de udtrykker alle stor tilfredshed med kursets form, indhold og omfang. De har alle opnået både mere viden om ADHD og om muligheder for at kompensere for de handicaps, det medfører, og de rapporterer om mindre hyppigt forekommende gener på baggrund af deres ADHD.

Erfaringerne fra kursets viser, at forudsætningerne for et udbytterigt forløb for kursisterne er:

- et meget struktureret kursusprogram
- et langvarigt forløb med mulighed for 'hjemmearbejde' og afprøvning af det indlærte
- anvendelse af målgruppe specifikt kursusmateriale
- mulighed for individuelle hensyn i kursustilrettelæggelsen
- en hyppigt afvekslende arbejdsform
- at deltagerne udgør en forholdsvis homogen gruppe
- at kursusederen er faglig kompetent og personlig engageret

Det er således en udfordring, at skabe et spændingsfelt mellem fleksibilitet, individualitet og forudsigelighed, struktur.

En del af forløbet bestod i et arbejde med den enkelte kursists personlige mestring og tillid til at kunne ændre betingelser i hverdagen, og netop dette fremstår som et væsentligt element i kursusedtagernes positive tilbagemeldinger. Samtidig understreger deltagerne, at de ikke oplever forløbet som et terapeutisk forløb, men som et forløb, hvor de introduceres til og afprøver redskaber til håndtering af de problemer, de støder på i hverdagen. De profiterer således af en indsats, hvor vægten er på psykoedukation frem for terapi, hvilket peger på betydningen af psykoedukation som en nødvendig del af behandlingen. I forbindelse med forankring af et sådant tiltag kan det således diskuteres, om der her er et potentiale, der kan fungere som en naturlig del af en rehabiliteringsindsats i kommunalt regi.

Endelig kan det konstateres, at deltagerne i dette kursusforløb udgjorde en meget homogen gruppe af forholdsvis ressourcestærke, veluddannede kvinder. Netop gruppens homogenitet vurderede deltagerne som en væsentlig forudsætning for deres mulighed for og udbytte af erfaringsudvekslinger. Det er derfor spørgsmålet, i hvilken udstrækning kursusmodellen kan overføres til andre grupper med samme gode resultater.

På baggrund af de erfaringer med særlige læringsprocesser der er opnået igennem kurset, er der udarbejdet en manual for voksenundervisere, med generelle anvisninger på struktur, form og indhold af undervisning og formidling til voksne med ADHD. Manualen er di-

stribueret til relevante undervisningsinstitutioner, og den kan desuden rekvireres via ADHD-foreningen.

Derudover afprøver ADHD-foreningen i øjeblikket uddannelse af voksen-specialundervisere. Det finder sted i tre kommuner i tilknytning til Servicestyrelsen projekt "ADHD - forstærket indsats i forhold til børn, unge og voksne" i perioden 2009-2012.

5. Konklusion

ADHD-foreningen driver det 3-årigt landsdækkende Projekt VoksenADHD, som har til formål at udvikle tiltag, der kan kompensere for de handicap, der er en konsekvens af at have ADHD. Projektet er finansieret af Socialministeriet. Det er tilrettelagt i tre indsatsområder:

- Frivilligt korps af ADHD-navigatører
- Formidling til kommunale sagsbehandlere
- Tilbud til voksne med ADHD

Derudover er der oprettet en ny hjemmeside med en selvstændig indgang om voksne med ADHD. Der formidles her viden om området til voksne med ADHD, deres pårørende samt fagfolk. Projektets aktiviteter og produkter formidles også her.

Projektet startede i april 2007, og det afsluttes i april 2010. Det kan på baggrund af evalueringen konstateres, at der er udviklet en række indsatsformer, som hver især er virksomme i forhold til de specifikke målgrupper. I det følgende vil resultaterne blive opsummeret med fokus på, hvorledes de opnåede erfaringer kan tænkes ind i en national strategi for en bredere målgruppe af voksne med ADHD end de, der har benyttet sig af tilbuddene i projektets regi.

Frivilligt korps af ADHD navigatører

Uddannelse af frivillige til et navigatørkorps er veletableret. Der er gennemført seks kursusforløb, hvilket er tre mere end oprindeligt planlagt. I alt 35 personer har deltaget, og de giver alle udtryk for tilfredshed med og udbytte af kursusforløbene. De rapporterer, at det har givet dem et godt grundlag for at varetage funktionerne som ADHD-navigatør. Målet var, at der ved projektafslutningen konstant er 8-10 aktive navigatører, så med et korps af 27 aktive frivillige synes der at være en velfungerende rekrutterings- og fastholdelsespraksis.

I projektperioden har 151 voksne med ADHD henvendt sig med ønske om at blive tilknyttet en navigatør. Der er igangsat 41 forløb, hvoraf 24 pt. er gennemført. Både navigatører og brugere udtrykker stor tilfredshed med indsatsen. Navigatørerne oplever, at de som frivillige udfylder en væsentlig funktion i forhold til de voksne med ADHD. Det, at de befinder sig i spændingsfeltet mellem ven og professionel, og dermed kan fungere som neutral hjælper, vurderes som centralt i forhold til at kunne støtte voksne med ADHD i at håndtere og mestre hverdagens udfordringer. Navigatørerne giver endvidere udtryk for, at individuelle kompetencer og erfaringer og de personlige forskelle, der er imellem korpsets medlemmer, er dets styrke i forhold til at have denne særlige funktion overfor voksne med ADHD. Navigatørerne understreger, at der bør fokuseres yderligere på at styrke netværket mellem dem. Derudover ønsker de bedre tilknytning til ADHD-foreningen i forhold til mulighed for deltagelse i relevante arrangementer. Navigatørerne er tilfredse med den støtte, de får af projektets konsulent, men samtidig kan det konstateres, at deltagelse og engagement i aktiviteter, der skal motivere til at fastholde medlemmer i korpset, har været sparsom. Det har dog indtil videre ikke forhindret en fastholdelse af de frivillige navigatører i korpset.

Brugerne af navigatørkorpset fortæller, at de får hjælp til at få styr på økonomi, breve og andre dokumenter mv., hjælp til at formulere, hvilken støtte de har behov for samt hjælp til kontakt med offentlige myndigheder. Især hjælpen til at formulere behov for støtte og til at

søge offentlig støtte fremhæves som væsentlige aspekter. Også de understreger navigatørernes rolle som en neutral rådgiver, en position mellem ven og offentlig myndighedsperson, som en væsentlig forudsætning for støttens virkning. Begge parter fremhæver redskaber til styring af forløb, som mobiltelefon, kontrakt, adgang til rådgivning, som væsentlige for at den frivillige støtte kan fungere.

Enkelte af brugerne melder om ustrukturerede forløb, herunder manglende evne fra navigatørens side til at fastholde kontakten. Det er derfor væsentligt i forbindelse med navigatøruddannelsen at pointere, at kontaktpforpligtelsen og fremdriften i forløbet er navigatørens ansvar, da det ikke kan forventes, at den voksne med ADHD tager kontakt efter behov. Det er således en væsentlig forudsætning for tilfredsstillende forløb, at navigatøren besidder egenskaber som vedholdenhed samt evner at være opsøgende og struktureret i sin tilgang til samarbejdet med den voksne med ADHD.

Navigatørkorpset bliver i fremtiden forankret i en regional struktur, med 1-2 frivillige koordinatore i hver region, som er ansvarlige for den daglige drift af korpset. Korpset koordineres, udvikles og finansieres fortsat i ADHD-foreningen. Styrkelse af netværk mellem de frivillige og større deltagelse i fælles aktiviteter forventes indfriet med denne kommende regionale forankring.

De mange fortsatte henvendelser med ønsket om at blive tilknyttet en navigatør og en venteliste med pt. 79 personer, vidner om et stort behov for denne type igangsættende hjælp der sikrer, at målgruppen modtager en hensigtsmæssig støtte fra offentlige myndigheder. Rådgivning og tovholderfunktion er navigatøropgaver, som kan sammenlignes med funktioner, der rettelig vedrører sagsbehandler regi. Derudover ligner mange af de øvrige funktioner, som navigatørkorpset har gode erfaringer med at organisere og tilrettelægge, de funktioner, som offentligt forankrede støttekontaktpersoner kan/bør varetage.

Det kan diskuteres, hvorvidt og hvordan erfaringer fra navigatørkorpsets håndtering af igangsættende hjælp kan udnyttes i såvel sagsbehandler regi som støttekontaktpersonarbejdet.

Det kan konstateres, at det er den forholdsvis ressourcestærke del af voksne med ADHD, som benytter sig af tilbuddet om at blive tilknyttet en navigatør. Det kræver et overskud både at finde ud af, at hjælpen findes, og at kunne henvende sig personligt og formulere sig om sine behov. Det formodes derfor, at der er et stort udækket behov blandt de mindre ressourcestærke voksne med ADHD, eksempelvis blandt misbrugere, kriminelle, personer uden uddannelse mv. Erfaringer fra indsatser blandt andre grupper af sårbare mennesker tyder på, at en mere opsøgende indsat er virksom. Opsøgende arbejde blandt misbrugere og kriminelle er dog ikke opgaver, som det kan forventes en frivillig organisation kan påtage sig.

Det kan diskuteres, hvorledes et opsøgende arbejde blandt de mest sårbare grupper af voksne med ADHD hensigtsmæssigt placeres i offentlig regi.

Formidling til kommunale sagsbehandlere

Der er produceret en håndbog til kommunale sagsbehandlere med det formål at støtte sagsbehandlere i deres arbejde med voksne med ADHD. Håndbogen formidler viden om ADHD, om de kompensationsmuligheder der findes, om hensigtsmæssige samarbejds måder med voksne med ADHD mv. I forbindelse med håndbogens publikation blev den distribution til 1172 sagsbehandlere i 91 kommuner. Der har siden været en fortsat efterspørgsel efter håndbogen, og den er nu i en let revideret udgave trykt i andet oplag. Hvor det første oplag var gratis, kan andet oplag købes via ADHD-foreningen. Desuden er håndbogen tilgængelig på foreningens hjemmeside.

Håndbogen opfylder sit formål som et let anvendeligt redskab, der støtter den kommunale sagsbehandler i sit arbejde med voksne med ADHD, idet næsten alle vurderer, at den er relevant, let at anvende og en god hjælp i arbejdet med klienter med ADHD.

Derudover er der gennemført et kursusforløb og et efterfølgende netværk for kommunale sagsbehandlere. De deltagende sagsbehandlere giver udtryk for stor tilfredshed og et godt udbytte af forløbet. Størstedelen af sagsbehandlerne rapporterer, at kurset bidrager til at give mere viden om ADHD og de konsekvenser, det har for hverdagslivet for de voksne med ADHD. De vurderer også, at de introduceres til anvendelige redskaber og teknikker, som fra sagsbehandlerens synspunkt bidrager til et bedre samarbejde med den voksne med ADHD, eksempelvis hjælper det til mere struktur på møder og bedre styring af forløb.

I netværket blev deltagerne tilbudt et forum for længerevarende faglig sparring og inspiration til deres daglige arbejde med voksne med ADHD. De gav alle udtryk for tilfredshed med netværket, særlig at det langvarige forløb med 'hjemmearbejde' mellem møderne og mulighed for erfaringsudveksling og inspiration fra andre kommuner har bidraget til afprøvning af nye metoder, og dermed bedre forankring af det tillærte.

Sagsbehandlerens positive udbytte kan genkendes hos brugerne, idet også de giver udtryk for stor tilfredshed med den indsats, som deres sagsbehandlere har leveret. Klienter med ADHD beretter blandt andet om brug af nogle af de redskaber og teknikker, som sagsbehandlerne er blevet introduceret til, som bidrag til positive forløb.

Kurset udbydes nu i form af et tre dages forløb for kommunale sagsbehandlere som et permanent tilbud i ADHD-foreningens regi.

Kursus og netværk synes i særlig grad at gavne med løsninger og en forbedret praksis i forhold til problematikker i det konkrete møde med den voksne med ADHD. Men sagsbehandlerne støder også på problemer, som mere har karakter af strukturelle forhold vedrørende deres arbejde. Det fremgår, at der ofte er mange sektorer og instanser involveret i sager med voksne med ADHD, netop fordi problemerne vedrører mange forskellige aspekter af deres hverdagsliv. Desuden fortalte sagsbehandlerne, at deres arbejde er præget af omskiftelighed i forhold til de funktioner, de har og de afdelinger, de arbejder i. Sådanne tværsektorielle og strukturelle problematikker skaber ifølge sagsbehandlerne barrierer i forhold til langsigtede og helhedsorienterede løsninger på problematikker, som voksne med ADHD har i deres hverdag. Sagsbehandlerne gav udtryk for, at kursets krav om deltagelse af flere medarbejdere fra forskellige afdelinger i de enkelte kommuner bidrog til at skabe en platform for samarbejde på tværs af afdelinger. Imidlertid fremgik det tydeligt, at

det er vanskeligt for den enkelte medarbejder og i tilknytning til et kursusforløb at håndtere sådanne strukturelle og tværsektorielle problematikker.

Det kan diskuteres, hvordan kursets positive erfaringer kan udnyttes i den fremtidige kvalificering af sagsbehandlere, som møder målgruppen. Eksempelvis i form af tiltag, som er lokalt forankret med mulighed for at imødekomme specifikke ønsker og behov i de enkelte kommuner. Det kan være ADHD-foreningens konsulentbistand med henblik på drøftelse af kommunens ADHD indsats og løsningsmuligheder angående dette. Og det kan være kursusforløb og netværk internt i kommunen med henblik på at sætte tværfaglige forløb i spil og sikre en implementering af indsatsområdet.

Da ADHD er et livslangt handicap, synes det derudover formålstjenligt at etablere en vedvarende rehabiliterende indsats til afløsning af den konstante krisehåndtering.

Det kan diskuteres, om der er behov for udvikling af en 'koordinerende sagsbehandler', som kendes eksempelvis fra demensområdets demenskoordinator.

Og det kan diskuteres, om det derudover ville være hensigtsmæssigt at specialisere indsatsen i en kommunal rehabiliteringsafdeling, som kan tilbydes borgere med ADHD på linje med den rehabilitering, der tilbydes andre grupper, eksempelvis mennesker med kroniske sygdomme.

Tilbud til voksne med ADHD

Der er i projektperioden arbejdet generelt med at udvide og formidle informationer om voksne med ADHD. Der er etableret en aldersinddelt hjemmeside i ADHD-foreningens regi. Voksenområdet har således nu sin egen indgang, på linje med unge og børn. Der findes her informationer om ADHD, om udredning, behandling og kompensationsmuligheder, og der er adgang til litteratur, information om tilbud til voksne med ADHD mv.

På hjemmesiden er der også – i samarbejde med Hjælpemiddelinstitutet – oprettet mulighed for direkte adgang til søgning i Hjælpemiddelinstitutets hjælpemiddelbase. Hjælpemidler er her tematiseret ud fra de specifikke vanskeligheder, som er knyttet til ADHD, og der er links til relevante love og regler på hjælpemiddelområdet.

Endelig er der udarbejdet en ADHD-guide målrettet voksne med ADHD og deres pårørende. Guiden giver et overblik over forskellige aspekter ved ADHD, kompensationsmuligheder samt vejleder til yderligere støtteinstanser.

Desuden er der afholdt en række meget velbesøgte temadage i forskellige dele af landet. Både voksne med ADHD og pårørende deltog. De giver udtryk for tilfredshed med temadagenes form og indhold, og sådanne temadage synes særlig velegnet i forhold til at opnå viden om støttemuligheder samt bidrage med ideer til ændringer i hverdagen. Derimod synes temadagene kun at ændre ganske lidt ved graden af motivation til at ændre- og tiltro til at det kan lade sig gøre at ændre de problematikker, der er forbundet med hverdagen for mennesker med ADHD. Temadage synes derfor primært at fungere som inspiration og afsæt til andre typer tiltag. Temadage er nu etableret som et fast tilbud i foreningens regi.

Endelig er der afviklet et kursusforløb for voksne med ADHD med det formål, at deltagerne får mere viden om ADHD og indsigt i kompensationsmuligheder samt bliver bedre til at mestre deres ADHD i dagligdagen. 12 kvinder i alderen 35-54 år tilmeldte sig kurset, og 11 af dem gennemførte forløbet. Kursets form, indhold og materialer blev særlig tilrettelagt og udarbejdet under hensyn til gruppens karakteristika vedrørende indlæring mv. Det var organiseret som et 9 uger forløb á to timer pr. uge med introduktion og drøftelse af forskellige temaer vedrørende ADHD. Kurset fortsatte derefter i et forløb, som i højere grad fokuserede på mestringsstrategier og øvelse i at omsætte den nye viden til dagligdagen.

Alle deltagerne udtrykte stor tilfredshed med kursets form, indhold og omfang. De har således opnået viden om ADHD og muligheder for at kompensere for de handicaps, det medfører samt erfaring i at anvende det indlærte. De rapporterer blandt andet om mindre hyppige vanskeligheder i hverdagen efter de har gennemført kurset.

De generelle erfaringer fra kursets viser, at forudsætningerne for et udbytterigt forløb er:

- et meget struktureret kursusprogram
- et langvarigt forløb med mulighed for 'hjemmearbejde' og afprøvning af det indlærte
- anvendelse af målgruppe specifikt kursusmateriale
- mulighed for individuelle hensyn i kursustilrettelæggelsen
- en hyppigt afvekslende arbejdsform
- at deltagerne udgør en forholdsvis homogen gruppe
- at kursusederen er faglig kompetent og personlig engageret

Kursusdeltagerne udgjorde en meget homogen gruppe af forholdsvis ressourcestærke, veluddannede kvinder. Det er derfor spørgsmålet, i hvilken udstrækning kursusmodellen kan overføres til andre grupper med samme gode resultater.

Med udgangspunkt i kursets erfaringer med særlige læringsprocesser er der udarbejdet en manual for voksenundervisere, som indeholder generelle anvisninger på struktur, form og indhold af undervisning og formidling til voksne med ADHD. Manualen er distribueret til relevante undervisningsinstitutioner, og den kan desuden rekvireres via ADHD-foreningen. Derudover afprøver ADHD-foreningen i øjeblikket uddannelse af voksen-specialundervisere. Det finder sted i tre kommuner i tilknytning til Servicestyrelsen projekt "ADHD - forstærket indsats i forhold til børn, unge og voksne" i perioden 2009-2012.

En del af forløbet bestod i et arbejde med den enkelte kursists personlige mestring og tillid til at kunne ændre betingelser i hverdagen, og netop dette fremstår som et væsentligt element i kursusdeltagernes positive tilbagemeldinger. Deltagerne understreger, at kurset ikke er et terapeutisk forløb, men et forløb, hvor de introduceres til og afprøver redskaber til håndtering af de problemer, de støder på i hverdagen. De peger på betydningen af psykoedukation som en nødvendig del af behandlingen.

Det kan diskuteres, om et kursusforløb med fokus på psykoedukation og særligt tilrettelagte læringsstrategier kan fungere som en naturlig del af en rehabiliteringsindsats for voksne med ADHD i kommunalt regi.

Tabelliste

Tabel 1: Deltagernes vurdering af kursets bidrag til viden om ADHD og funktion som navigatør, side 12.

Tabel 2: Sagsbehandleres vurdering af relevans og anvendelighed af 'Håndbog for sagsbehandlere', side 20.

Tabel 3: Kursusdeltagernes vurdering af kurset, side 22.

Tabel 4: Aldersfordeling blandt deltagende voksne med ADHD, side 28.

Tabel 5: Deltagernes tilfredshed med temadagenes form og indhold, side 29.

Tabel 6: Udvikling af deltagernes oplevelse af problemer forbundet med deres ADHD side 31.

Tabel 7: Kursusdeltagernes vurdering af kurset, side 26

Tabel 8: Aldersfordeling blandt deltagende voksne med ADHD, side 38

Tabel 9: Deltagernes tilfredshed med temadagenes form og indhold, side 38

Tabel 10: Udvikling af deltagernes oplevelse af problemer forbundet med deres ADHD, side 41

Bilag 1: Metode

Dataindsamling er foretaget via spørgeskemaer, fokusgruppeinterview, casebeskrivelser, registreringsskemaer og observationer.

Spørgeskemaer

- Deltagere på kursusforløb for frivillige navigatører besvarede ved kursernes afslutning et spørgeskema om deres vurdering af forløbet. Spørgeskemaet bestod af 8 spørgsmål, hvor deltagerne blev bedt om at bedømme, i hvilken grad forløbet gav dem en grundæggende viden om ADHD, viden om hvordan man kan støtte mennesker med ADHD, viden om navigatøropgaver og funktioner samt tilfredshed med undervisningsmaterialet. Der var mulighed for at skrive egne kommentarer.
- Evalueringer i form af spørgeskemaer fra frivillige navigatører samt voksne med ADHD som har været tilknyttet en navigatør om deres vurderinger af navigatørforløbet.
- Kommunale sagsbehandlere, som bestilte 'Håndbog for kommunale sagsbehandlere' besvarede et online spørgeskema med fokus på deres vurdering af håndbogens relevans, anvendelighed samt tilfredshed med indhold. Der var i alt 12 spørgsmål, herunder to kommentarfelder. Sagsbehandlerne blev inviteret til at deltage i spørgeskemaundersøgelsen pr. mail. Der var en besvarelse på 38 % (443 af 1172 udsendte). Der blev ikke udsendt en rykkerskrivelse.
- Deltagere i kursus for kommunale sagsbehandlere har besvaret et spørgeskema. Skemaet bestod af 10 spørgsmål, herunder et åbent kommentarfelt. Deltagerne blev bedt om at vurdere kursets indhold samt deres angive deres udbytte i forhold til viden om ADHD, idéer til hvad man kan gøre samt motivation og tiltro til at ændre praksis på en skala med 4 kategorier. 19 af de 20 kursister besvarede skemaet.
- Deltagere i temadage (voksne med ADHD såvel som pårørende) har udfyldt et spørgeskema med fokus på deres vurdering af temadagens form og indhold. Det bestod af 12 spørgsmål med dikotome svarkategorier. Der var en besvarelse på 81 %, heraf 55 % voksne med ADHD og 45 % pårørende.
- Temadagenes deltagere med ADHD deltog i en 'før-efter'-undersøgelse. De blev bedt om at besvare to ens spørgeskemaer ved hhv. temadagenes start og slut. Skemaerne består af fem spørgsmål, hvor deltageren på en VAS-skala med 0-4 trin i såvel positiv som negativ retning bliver bedt om at vurdere sin viden om ADHD, sin følelse af begrænsning af ADHD, motivation til at ændre på sin situation og viden om kompensationsmuligheder. Formålet er at undersøge, om der i løbet af temadagen er sket ændringer i deltagernes viden om ADHD og motivation til ændringer i hverdagen. Desuden er der tre spørgsmål om personens alder, diagnosticering af ADHD, og om der deltager pårørende i temadagen. Der er en besvarelse på 75 % (93 af de 124 deltagere med ADHD returnerede). 19 af disse kan dog af tekniske grunde ikke indgå i 'før-efter'-undersøgelsen.

Det har været frivilligt at besvare samtlige spørgeskemaer, og besvarelsenerne er anonyme.

Fokusgruppeinterview

Der er gennemført tre fokusgruppeinterview:

- Et med frivillig navigatører: i alt fem personer deltog, fordelt på tre kvinder og to mænd. Der var en aldersspredning fra ca. 30 til ca. 60 år.

- Et med deltagere i kursus og netværk for sagsbehandlere. 12 personer deltog, alle kvinder
- Et med deltagere i kursus for voksne med ADHD; 10 personer deltog

Ved alle interviewene blev der anvendt en semistruktureret interviewguide. Interview med deltagere for kursus for voksne med ADHD blev tids- og emnemæssigt stramt struktureret. Interviewene varede ca. to timer, og de blev optaget og senere fuldt transskriberet. Efterfølgende blev interviewene det analyseret tematisk.

Personlige interview

- Der er gennemført personlige interview med
 - fem brugere af det frivillige navigatørkorps;
 - to klienter med ADHD (klienter til sagsbehandlere, som har deltaget i kursus og netværk)

Der blev ved begge typer interview anvendt en semistruktureret interviewguide. Interviewene varede ½-1 time, de blev optaget og senere transskriberet. Ved enkelte af interviewene blev der dog i stedet skrevet noter, fordi interviewpersonen ikke ønskede, at samtalen blev optaget. Interviewene af hhv. brugere af navigatørkorps og klienter med ADHD blev analyseret tematisk og på tværs af hinanden.

Casebeskrivelser

- I forbindelse med kursets start har sagsbehandlerne udarbejdet en række beskrivelser af konkrete problematikker og situationer fra deres arbejde med voksne med ADHD. Efter afslutning af kursusforløbet har de beskrevet udviklingen i den samme case eller en ny case, og her redegjort for, hvad de har gjort eller ville have gjort anderledes på baggrund af det forløb, de har været igennem. Sagsbehandlerne blev bedt om at præsentere en situation, beskrive hvordan de har behandlet den, og hvad de har fundet vanskeligt samt hvad de synes, de har manglet viden om eller erfaring i for at kunne håndtere situationen bedre. Der er i alt beskrevet 21 indledende cases og 16 'før-efter' cases. Formålet har været at vurdere sagsbehandlerens udbytte af kursusforløbet i forhold til deres arbejde med borgere med ADHD.

Casebeskrivelserne giver mulighed for at vurdere forandringer over kort tid. Det er derimod ikke muligt at vurdere om ændringerne har en virkning over et længere tidsrum kan ikke vurderes, men det er et aspekt, der undersøges i forbindelse med den afsluttende evaluering, hvor såvel netværksdeltagere som de borgere med ADHD, der har sagsbehandlere knyttet til netværket, vil blive interviewet

Registreringer

- Der er foretaget registreringer af projektets aktiviteter, deltagere i de forskellige dele af projektet (køn, alder, omfang af deltagelse mv.), telefoniske henvendelser fra deltagere og potentielt interesserede personer og matchforløb (mellem voksne med ADHD og frivillige navigatører).

Observationer

- Der er foretaget observation af kursusdeltagere (voksne med ADHD) af kursuslederen. Observationerne har fokuseret på faktorer som hhv. fremmer og hæmmer læring blandt denne gruppe.

Bilag 2: Programteori for Projekt VoksenADHD

Oversigt over Projekt VoksenADHD

Delprojekter	Frivilligt korps af ADHD-navigatører	Målrettet formidling til kommunale sagsbehandlere	Tilbud til voksne med ADHD	Fælles projektkomponent
Komponenter	ADHD-navigatørkorps på Fyn	<ul style="list-style-type: none"> * Håndbog målrettet kommunale sagsbehandlere * Ekstraindsats for udvalgte kommuner i et forpligtende forsøgsprojekt indeholdende kursus og netværk 	<ul style="list-style-type: none"> * Oversigt over hjælpehjælpemidler, tilbud og støttemuligheder * Kurser og temadage for voksne med ADHD 	<ul style="list-style-type: none"> * Hjemmeside
Målgrupper	Potentielle frivillige	Sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger	Voksne med ADHD	<ul style="list-style-type: none"> * Voksne med ADHD * Pårørende * Fagpersoner * Frivillige
Output	<ul style="list-style-type: none"> * Et korps af frivillige ADHD-navigatører på Fyn i 2010 * Sikre forankringen af korpset i ADHD-foreningen samt udforme en strategi for korpsets udbredelse på landsplan 	<ul style="list-style-type: none"> * Håndbog er udsendt til alle interesserede sagsbehandlere inden udgangen af august 2008 * Der er afholdt et kursus for sagsbehandlere i i oktober 2008 * Der er oprettet et fagligt netværk, som mødes hver tredje måned 	<ul style="list-style-type: none"> * Temadage, og kurser er afprøvet og vurderet * Der findes overskuelige oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder til voksne med ADHD 	<ul style="list-style-type: none"> * Der er en voksenhjemmeside senest 1.1.2008
Outcome	Voksne med ADHD bliver forstået i systemet og får den nødvendige hjælp og kompensation	<ul style="list-style-type: none"> * Sagsbehandlere har fået ny viden om ADHD hos voksne samt om mulighederne for at kompensere for de funktionsnedsættelser, voksne med ADHD kan have * Voksne med ADHD har mærket det kompetenceløft, sagsbehandlerne har fået og kan give eksempler på, hvordan det har påvirket deres sagsbehandling 	Voksne med ADHD har mere viden om ADHD samt opnår en øget indsigt i kompensationsmuligheder	Der er let tilgængelig, samlet og overskuelig viden om ADHD hos voksne, kompensationsmuligheder og tilbud

Delprojekt 1: Frivilligt korps af ADHD-navigatører

Delkomponent	Projektbeskrivelse	Rekruttering og uddannelse (Se Bilag A)	Drift (Se Bilag B)	Forankrings- og udbredelsesstrategi
Målgruppe	Projekt VoksenADHD			ADHD-foreningen
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Produktion af beskrivelsen * Fremlæggelse for projektgruppen * Udarbejdelse af tidsplan * Godkendelse 			<ul style="list-style-type: none"> * Afsøgning af muligheder for forankring * Plan for forankring i ADHD-foreningen * Udarbejdelse af strategi for udbredelse på landsplan * Tiltag i forhold til implementering af plan og strategi
Mål	<p>Procesmål: Beskrivelsen og tidsplanen er godkendt senest 15.10.2007</p> <p>Resultatmål: Enighed i projektgruppen om komponentens indhold, omfang og tidsplan</p>			<p>Procesmål: En plan for forankring af korpset foreligger senest 01.10.2009</p> <p>En strategi for udbredelse på landsplan foreligger senest 01.10.2009</p> <p>Tiltag er igangsat inden 01.04. 2010</p> <p>Resultatmål: Et korps af frivillige ADHD-navigatører på Fyn efter projektets afslutning</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Beskrivelsen og tidsplanen er godkendt senest 15.10.2007</p> <p>Resultatindikator: Enighed i projektgruppen</p>			<p>Procesindikatorer: ADHD-foreningens godkendelse af planen for forankring og strategi for udbredelse på landsplan</p> <p>Resultatindikatorer: Tilstedeværelsen af en plan for forankring og strategi for udbredelse på landsplan</p> <p>Eksistensen af et ADHD-navigatørkorps på Fyn</p>
Succeskriterier	Beskrivelsen og tidsplanen er godkendt af en enig projektgruppe senest 15.10.2007			<p>Planen for forankring og strategien for udbredelse til landsplan foreligger i henhold til tidsplanen. Planen og strategien har opbakning fra ADHD-foreningen</p> <p>Tiltag er igangsat inden 1.4.2010</p> <p>Der er fortsat et korps af frivillige ADHD-navigatører på Fyn efter projektets afslutning, og der er fortsat tilfredshed med korpsets ydelser</p>

Bilag A: Rekruttering og uddannelse vedr. navigatørkorpset

Delkomponent	Udvikling af uddannelse	Håndbog
Målgruppe	Frivillige	Frivillige
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Beskrive indhold i uddannelsen * Finde underviser * Finde lokaler * Afklare økonomi 	<ul style="list-style-type: none"> * Disponering af håndbogens indhold * Produktion af håndbogen
Mål	<p>Procesmål: Uddannelsen er planlagt og klar til afholdelse senest 15.11.07</p> <p>Resultatmål: Uddannelse klæder den frivillige på til opgaven som navigatør ved at give den frivillige viden om ADHD og rollen som bisidder</p>	<p>Procesmål: Håndbogen er færdigproduceret 01.01.08</p> <p>Resultatmål: Håndbogen kan støtte den frivillige i arbejdet som ADHD-navigatør</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Uddannelsen er planlagt og klar til afholdelse</p> <p>Resultatindikatorer: Antal, som ønsker at være ADHD-navigatør efter uddannelsens afslutning</p> <p>Antal som giver udtryk for, at de har fået tilstrækkelig viden om opgaven som ADHD-navigatør</p> <p>Antal som giver udtryk for, at de har fået en grundlæggende viden om ADHD og rollen som bisidder</p>	<p>Procesindikator: Håndbogen er færdigproduceret</p> <p>Resultatindikatorer: De frivilliges tilfredshed med håndbogens indhold, form og brugbarhed</p>
Succeskriterier	<p>Uddannelsen er planlagt og klar til afholdelse i henhold til tidsplanen</p> <p>75 % af deltagerne i uddannelsen ønsker at være ADHD-navigatør efter uddannelsens afslutning</p> <p>75 % af deltagerne i uddannelsen udtrykker, at de har fået en grundlæggende viden om rollen som bisidder og om ADHD</p> <p>75 % af deltagerne i uddannelsen udtrykker, at de har fået tilstrækkelig viden om opgaven som ADHD-navigatør</p>	<p>Håndbogen er færdigproduceret i henhold til tidsplanen</p> <p>75 % af de frivillige er tilfredse med håndbogens indhold, omfang og form</p>

Bilag A: Rekruttering og uddannelse vedr. navigatørkorpset

Delkomponent	Rekruttering og uddannelse fase 1	Rekruttering og uddannelse fase 2	Rekruttering og uddannelse fase 3
Målgruppe	Medlemmer af ADHD-foreningen	Studerende ved den Sociale Højskole	Potentielle frivillige
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Produktion af rekrutteringsmaterialer * Annoncering * Afholde 1 infoarrangement * Interviewe frivillige * Afholde 1 uddannelsesforløb 	<ul style="list-style-type: none"> * Produktion af rekrutteringsmaterialer * Annoncering * Afholde 1 infoarrangement * 3 rekrutteringstiltag på skoler * Interviewe frivillige * Afholde 1 uddannelsesforløb 	<ul style="list-style-type: none"> * Produktion af rekrutteringsmaterialer * Annoncering * Afholde 1 infoarrangement * 3 rekrutteringstiltag * Interviewe frivillige * Afholde 1 uddannelsesforløb
Mål	<p>Procesmål: Rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne afholdes som beskrevet</p> <p>Resultatmål: 8-10 frivillige melder sig til og gennemfører uddannelsen senest 1.2.2008</p> <p>8-10 navigatører er klar til at fungere som bisiddere for voksne med ADHD senest 01.02.08</p>	<p>Procesmål: Rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne afholdes som beskrevet</p> <p>Resultatmål: 5 nye frivillige gennemfører uddannelsen senest 01.12.08</p>	<p>Procesmål: Rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne afholdes som beskrevet</p> <p>Resultatmål: 5 nye frivillige gennemfører uddannelsen senest 01.12.09</p> <p>Der er min. 10 frivillige ADHD-navigatører på Fyn i begyndelsen af 2010</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Afholdelsen af rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne</p> <p>Resultatindikatorer: Antal interesserede, som melder sig til og gennemfører uddannelsen</p> <p>Antal navigatører, som er klar til at fungere som bisiddere for voksne med ADHD i begyndelsen af 2008</p>	<p>Procesindikator: Rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne er afholdt</p> <p>Resultatindikatorer: Antal, som melder sig til og gennemfører uddannelsen</p>	<p>Procesindikator: Rekrutterings- og uddannelsesaktiviteterne er afholdt</p> <p>Resultatindikatorer: Antal, som melder sig til og gennemfører uddannelsen</p> <p>Antal navigatører i alt</p>
Succeskriterier	<p>Der afholdes 3 uddannelsesforløb og der uddannes min. 20 navigatører i løbet af projektperioden</p> <p>8-10 ADHD-navigatører er klar til at fungere som bisiddere for voksne med ADHD senest 1.2.2008</p> <p>Der er 8-10 fungerende ADHD-navigatører på Fyn ved projektets afslutning</p>		

Bilag B: Drift vedr. navigatørkorpset

Delkomponent	Tilgang af voksne med ADHD	Matchning
Målgruppe	Voksne med ADHD	Voksne med ADHD og frivillige
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Informere om tilbuddet * Udarbejde informationsmateriale 	<ul style="list-style-type: none"> * Interview af voksne med ADHD, som ønsker en navigatør * Arrangere og deltage i 1. møde ml. den voksne og navigatøren * Følge op på aftalen mellem den voksne og frivillig
Mål	<p>Procesmål: Tilbuddet offentliggøres 1.2.2008</p> <p>Resultatmål: Voksne med ADHD henvender sig/benyttter sig af tilbuddet om at få en navigatør</p> <p>Voksne med ADHD ved hvad en ADHD-navigatør er, hvad man kan bruge en navigatør til, og hvordan man får en ADHD-navigatør</p>	<p>Procesmål: Match-møderne arrangeres</p> <p>Resultatmål: Den voksne og navigatøren udfylder en aftale om navigatørforløb</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Offentliggørelsen af tilbuddet</p> <p>Resultatindikator: Antal voksne med ADHD, som henvender sig</p>	<p>Procesindikator: Antal arrangerede match-møder</p> <p>Resultatindikator: Antal aftaler om navigatørforløb</p>
Succeskriterier	<p>Tilbuddet er offentliggjort senest 1.2.2008</p> <p>Min. 50 voksne med ADHD henvender sig i løbet af projektperioden</p>	<p>Min. 30 match-møder i løbet af projektperioden</p> <p>75 % af match-møderne resulterer i, at der udfyldes en aftale om navigatørforløb</p>

Bilag B: Drift vedr. navigatørkorpset

Delkomponent	Frivilligpleje	Navigatørforløb
Målgruppe	Frivillige	Voksne med ADHD og frivillige
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Nyhedsbrev på mail 1 gang om måneden * Netværksmøder/efteruddannelse 2 gange om året * Rådgivning ved konsulenten/ Supervision * Julefrokost/socialt arrangement 	<ul style="list-style-type: none"> * Koordinering * Udføre telefonevaluering efter 3 måneder * Udføre afsluttende evaluering
Mål	<p>Procesmål: Frivilligplejens planlagte aktiviteter gennemføres</p> <p>Resultatmål: Den frivillige føler, at han får den nødvendige opbakning fra foreningen til at udføre sin opgave, og han føler sig motiveret til at fortsætte sit arbejde som frivillig</p>	<p>Procesmål: Alle igangværende navigatørforløb evalueres</p> <p>Alle afsluttede navigatørforløb evalueres</p> <p>Resultatmål: Den voksne med ADHD er tilfreds med den ydelse, som ADHD navigatøren leverer</p> <p>ADHD-navigatøren udfører de opgaver, som er definerede i projektbeskrivelsen</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Antal aktiviteter</p> <p>Resultatindikator: Antal som deltager i /gør brug af tilbudene</p> <p>Tilfredsheden med tilbudene</p> <p>Følelsen af opbakning fra ADHD-foreningen</p>	<p>Procesindikator: Antal 3-månedersevalueringer</p> <p>Antal slutevalueringer</p> <p>Resultatindikator: I hvor høj grad den voksne med ADHD er tilfreds med de ydelser, som ADHD-navigatøren har leveret</p> <p>I hvor høj grad ADHD- navigatøren har udført de opgaver, som er definerede i projektbeskrivelsen</p>
Succeskriterier	<p>75 % af de planlagte aktiviteter gennemføres</p> <p>75 % af de frivillige deltager i mindst 1 af frivilligplejens aktiviteter</p> <p>75 % af de frivillige føler, at de får tilstrækkelig opbakning i arbejdet som ADHD-navigatør fra ADHD-foreningen</p>	<p>75 % af alle igangværende forløb evalueres</p> <p>75 % af alle afsluttede forløb evalueres</p> <p>50 % af de voksne med ADHD udtrykker tilfredshed med de ydelser, som ADHD-navigatøren har udført</p> <p>75 % af de frivillige har udført de opgaver, som er definerede i projektbeskrivelsen</p>

Delkomponenter	Produktion af håndbog	Markedsføring i alle danske kommuner
Målgruppe	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Indsamling af viden * Disposition til håndbogen * Produktion af indhold * Indhold til høring * Layout * Trykning 	<ul style="list-style-type: none"> * Udarbejdelse af spørgeskema 1 til socialrådgivere, for at få deres bud på, hvor i organisationerne håndbogen bør markedsføres, og hvad den skal indeholde. Gennemføres på Socialrådgiverkonference 09.2007 * Vidensopsamling af andres erfaringer med markedsføring i kommunerne * Udarbejdelse af informationsbrev om håndbogen * Udvikling af en kombineret bestillingsseddel/ et spørgeskema 2 til vurdering af sagsbehandlernes vidensniveau før modtagelse af håndbogen * Udvælgelse af modtagere af info-brev i kommunerne * Udsendelse af info-brev vedlagt spørgeskema til alle kommuner i Danmark
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * De planlagte aktiviteter er gennemført <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen er færdigproduceret 1.06.2008 	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er opsamlet viden, udarbejdet informationsbrev samt en bestillingsseddel kombineret med et spørgeskema (2) <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Informationsbrev er udsendt til alle danske kommuner senest 1.04.2008
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Tidspunkt for færdiggørelse af Håndbogen 	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antallet af kommuner, der er sendt brev til * Tidspunkt for udsendelse af info-brev
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * 100 % af de planlagte aktiviteter er gennemført * Håndbogen er færdigproduceret til forventet tid 	<p>Alle aktiviteter er gennemført som planlagt</p> <p>Informationsbrev er sendt til alle kommuner til planlagt tid</p>

Delprojekt 2: Målrettet formidling til kommunale sagsbehandlere

Håndbog til kommunale sagsbehandlere

Delkomponenter	Produktion af håndbog	Markedsføring i alle danske kommuner
Målgruppe	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Indsamling af viden * Disposition til håndbogen * Produktion af indhold * Indhold til høring * Layout * Trykning 	<ul style="list-style-type: none"> * Udarbejdelse af spørgeskema 1 til socialrådgivere, for at få deres bud på, hvor i organisationerne håndbogen bør markedsføres, og hvad den skal indeholde. Gennemføres på Socialrådgiverkonference 09.2007 * Vidensopsamling af andres erfaringer med markedsføring i kommunerne * Udarbejdelse af informationsbrev om håndbogen * Udvikling af en kombineret bestillingsseddel/ et spørgeskema 2 til vurdering af sagsbehandlernes vidensniveau før modtagelse af håndbogen * Udvælgelse af modtagere af info-brev i kommunerne * Udsendelse af info-brev vedlagt spørgeskema til alle kommuner i Danmark
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * De planlagte aktiviteter er gennemført <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen er færdigproduceret 1.06.2008 	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er opsamlet viden, udarbejdet informationsbrev samt en bestillingsseddel kombineret med et spørgeskema (2) <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Informationsbrev er udsendt til alle danske kommuner senest 1.04.2008
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Tidspunkt for færdiggørelse af Håndbogen 	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antallet af kommuner, der er sendt brev til * Tidspunkt for udsendelse af info-brev
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * 100 % af de planlagte aktiviteter er gennemført * Håndbogen er færdigproduceret til forventet tid 	<p>Alle aktiviteter er gennemført som planlagt</p> <p>Informationsbrev er sendt til alle kommuner til planlagt tid</p>

Håndbog til kommunale sagsbehandlere

Delkomponenter	Distribution af håndbogen til navngivne sagsbehandlere
Målgruppe	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Registrering af spørgeskema 2 og bestillinger * Udarbejdelse af tilbudsmateriale omhandlende det forpligtende forsøgsprojekt for udvalgte kommuner (se særskilt projektkomponent) * Udsendelse af håndbøger med tilbudsmateriale til alle sagsbehandlere, som har besvaret spørgeskemaet og samtidig bestilt håndbogen
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Sagsbehandlernes vidensniveau er registreret før håndbogen er udsendt * Tilbudsmaterialet er færdiggjort inden udsendelse af håndbogen * Landets kommuner har bestilt håndbogen i løbet af juni, juli og august 2008 <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen inkl. tilbud om forsøgsprojekt er udsendt til alle interesserede sagsbehandlere i løbet af juni, juli og august 2008 * Sagsbehandlerne har brugt håndbogen og finder indholdet relevant, overskueligt og let anvendeligt * Sagsbehandlerne vurderer, at de har fået et redskab, der støtter dem i at forstå voksne med ADHD og giver dem nye idéer til kompensation for voksne med ADHD
Indikatorer	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal spørgeskema 2, der er registreret * Tidspunkt for færdiggørelse af tilbudsmateriale * Antallet af kommuner, der har bestilt håndbogen <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal håndbøger vedlagt tilbud om forsøgsprojekt, der er udsendt i løbet af juni, juli og august 2008 * Antal sagsbehandlere der finder indholdet relevant, overskueligt og let anvendeligt * Antal sagsbehandlere der vurderer, at håndbogen støtter/hjælper dem i at forstå voksne med ADHD og giver dem nye idéer til kompensation * Antal sagsbehandlere der vurderer, at håndbogen giver relevante henvisninger til yderligere information
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Alle spørgeskema 2 er registreret og evalueret * Tilbudsmaterialet er færdiggjort inden 1.06.2008 * Mindst 1/3 af alle danske kommuner har udfyldt spørgeskema 2 og bestilt håndbogen * Håndbøger samt informationsmateriale om forsøgsprojektet er udsendt til alle sagsbehandlere, der har bestilt håndbogen, inden udgangen af august * Mindst 75 % af ovennævnte har brugt håndbogen og vurderer, at de fortsat vil bruge den i arbejdet med voksne med ADHD * Mindst 75 % vurderer, at håndbogens indhold er relevant * Mindst 75 % vurderer, at håndbogens inddeling er overskuelig og let anvendelig * Mindst 75 % vurderer, at håndbogen giver relevante henvisninger til yderligere information * Mindst 50 % har fået nye idéer til kompensationsmuligheder

Håndbog til kommunale sagsbehandlere

Delkomponenter	Håndbog på hjemmesiden
Målgruppe	Sagsbehandlere og andre fagpersoner der arbejder med voksne med ADHD
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen lægges på hjemmesiden * Sagsbehandlere i kommunerne er orienteret om web-udgaven via info-brevet * Håndbogen annonceres i medlemsbladet og på hjemmesidens forside * Web-udgaven gennemlæses og nødvendige opdateringer foretages'
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * De planlagte aktiviteter vedr. markedsføring af håndbogen på hjemmesiden er gennemført * Web-udgaven af håndbogen er lagt på hjemmesiden 01.07.08 * Håndbogen er gennemlæst og nødvendige opdateringer er foretaget mindst en gang om året <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen "besøges" på hjemmesiden * De sagsbehandlere, der har besøgt håndbogen på hjemmesiden, har fundet de informationer, de søgte efter
Indikatorer	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal gennemførte aktiviteter * Tidspunkt for overføring af håndbogen til hjemmesiden * Hyppighed af opdateringer <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal opslag "i" håndbogen på hjemmesiden * Opholdenes længde * Sagsbehandlernes tilfredshed
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Håndbogen er overført til hjemmesiden til planlagt tid * Håndbogen er gennemlæst og opdateret som planlagt * 50 % af de sagsbehandlere, der slår op i håndbogen på hjemmesiden, har fundet det, de søgte efter

Kursus for kommunale sagsbehandlere

Delkomponent	Beskrivelse og planlægning af forsøgsprojektet	Markedsføring af forsøgsprojekt
Målgruppe	Projektkonsulenter	Kommunale sagsbehandlere i social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Beskrivelse af forsøgsprojekt, hvor kommunerne forpligtiger sig til at deltage i forsøgsprojekt inkl. evaluering til gengæld for gratis ekstrainsats fra projekt VoksenADHD i form af kursus og fagligt netværk * Planlægning af forsøgsprojektet 	<ul style="list-style-type: none"> * Udarbejdelse af informationsmateriale * Information/tilbud om deltagelse i forsøgsprojektet vedlægges håndbogen, som udsendes i løbet af juni, juli og august 08 * Orientering og tilbud om deltagelse i forsøgsprojektet til interesserede kommuner, som projekt VoksenADHD kommer i kontakt med * Annoncering på ADHD-foreningens hjemmeside
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Forsøgsprojektet er beskrevet * Der er lagt en plan for gennemførelse af projektet <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der foreligger en projektbeskrivelse, som projektgruppen har vedtaget 01.05.08 * Der foreligger en plan for gennemførelse af projektet 01.05.08 	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Informationsmateriale om forsøgsprojektet til kommunerne er udarbejdet inden 01.06.08 * Planlagte markedsførings tiltag er gennemført <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der melder sig mindst 20 interesserede sagsbehandlere fordelt på 10 kommuner * Der melder sig sagsbehandlere fra både social-, beskæftigelses- og handicapområdet
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Tidspunkt for færdiggørelse af projektbeskrivelse og plan 	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Tidspunkt for udarbejdelse af informationsmateriale * Antal gennemførte markedsføringsaktiviteter <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal interesserede kommuner/sagsbehandlere * Antal sagsbehandlere fra henholdsvis social-, beskæftigelses-, og handicapafdelinger
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Forsøgsprojektet er beskrevet og planlagt * Projektbeskrivelse og plan for gennemførelse er færdig 01.05.08 	<ul style="list-style-type: none"> * Informationsmaterialet er færdigt 01.06.08 * Alle planlagte markedsføringsaktiviteter er gennemført * Der er så mange interesserede sagsbehandlere, at det er muligt at udvælge 20 fra 10 forskellige kommuner ifølge udvælgelseskriterier

Kursus for kommunale sagsbehandlere

Delkomponenter	Udvælgelse af sagsbehandlere til forsøgsprojekt	Udvikling af kursus til forsøgsgruppen
Målgruppe	De sagsbehandlere, der har ønsket at deltage i forsøgsprojektet	20 udvalgte sagsbehandlere fra 10 forskellige kommuner
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Fastsættelse af udvælgelseskriterier * Udvælgelse af kommuner/sagsbehandlere til deltagelse i forsøgsprojektet ud fra et ønske om 2 sagsbehandlere fra hver kommune og en bred sammensætning fra social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger. * Aftalebrev til de udvalgte kommuner/sagsbehandlere * Afslag til eventuelle interesserede, som ikke kan være med i projektet 	<ul style="list-style-type: none"> * Indsamling af erfaringer fra tidligere kursusforløb * Sammensætning af kursusindhold * Indhentning af tilbud fra undervisningssteder * Valg af undervisningssted * Valg af undervisere * Kontrakter med undervisere * Fremstilling af kursusmateriale til deltagerne * Udvikling af før- og efter-evalueringskemaer (3 og 4) * Udvikling af spørgeskema 5 til evaluering af kursets form og indhold
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Udvælgelseskriterier er fastsat * Udvælgelsen er foretaget * Der er sendt aftalebrev til de udvalgte kommuner * Der er sendt afslag til eventuelle "overskydende" kommuner <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er indgået forpligtende aftale med sagsbehandlere 	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Uddannelsen er planlagt og aftaler er indgået med undervisere og undervisningssted * Kursusdatoer er fastlagt og meldt ud i aftalebrev inden 01.09.08 <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er udviklet og planlagt et kursus inden 01.09.08 * Kursusprogram er meldt ud til deltagerne senest 3 uger før kursets start
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal gennemførte aktiviteter <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antallet af sagsbehandlere, der har indgået aftale * Tidspunkt for indgåelse af aftaler * Fordeling af sagsbehandlere' 	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Gennemførelse af aktiviteter * Tidspunkt for udmeldelse af kursusdatoer <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Planlægning af kursus * Tidspunkt for udsendelse af kursusprogrammer
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Alle planlagte aktiviteter er gennemført inden 01.09.08 * Der er inden 01.09.08 indgået aftale med 20 sagsbehandlere fra 10 forskellige kommuner * Der er sagsbehandlere fra social-, beskæftigelses- og handicapforvaltninger 	<ul style="list-style-type: none"> * Alle aktiviteter er gennemført * Tidspunkter for udmeldelse af datoer er overholdt * Kursus er planlagt og formidlet som foreskrevet

Kursus for kommunale sagsbehandlere

Delkomponenter	Afholdelse af kursus for forsøgsgruppen
Målgruppe	20 udvalgte sagsbehandlere fra 10 forskellige kommuner
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Kursisterne udfylder før-evalueringsskema 3 inden kurset starter * Kursus for sagsbehandlere afholdes * Kursusform og indhold evalueres ved besvarelse af evalueringsskema 5 om undervisningen * Kursisternes udfylder efter-evalueringsskema 4
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er afholdt og evalueret et kursus som planlagt for sagsbehandlerne i forsøgsprojektet <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * De deltagende sagsbehandlere har gennem kursusforløbet forøget deres viden om ADHD hos voksne og om mulighederne for at kompensere for de funktionsnedsættelser, ADHD kan medføre. * Kurset understøtter sagsbehandlerne motivation for at omsætte den erhvervede viden til praksis og har tro på, at det kan lade sig gøre * Sagsbehandlerne melder sig til det faglige netværk
Indikatorer	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Kursets afholdelse og evaluering * Antal kursister, der har deltaget og er tilfredse med kursets indhold og form <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal deltagere der føler, de har forøget deres viden om ADHD hos voksne og om kompensationsmuligheder * Antal deltagere der er blevet motiverede for og har tro på, at den erhvervede viden kan omsættes til praksis over for voksne med ADHD * Antal sagsbehandlere, der ønsker at deltage i det faglige netværk (se dette)
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Kurset er afholdt og evalueret i løbet af oktober 2008 * Mindst 85 % af de tilmeldte har deltaget i hele kurset * 2/3 af deltagerne har været tilfredse med kursets indhold og form * 75 % af de deltagende sagsbehandlere udtrykker, at deres viden om ADHD hos voksne og om kompensationsmuligheder er blevet forøget igennem kursusforløbet * 50 % udtrykker, at de er blevet motiveret for at omsætte den erhvervede viden til praksis over for voksne med ADHD * 50 % giver udtryk for, at de tror på, at det kan lade sig gøre * 75 % ønsker at deltage i det faglige netværk

Fagligt netværk for kursUSDeltagere

Delkomponenter	Koncept for netværkssamarbejde	Netværksmøder
Målgruppe	De 20 sagsbehandlere, som har deltaget i "Ekstraindsats – kursus"	De 20 sagsbehandlere, som har deltaget i "Ekstraindsats – kursus"
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Udarbejdelse af koncept for netværkssamarbejde 	<ul style="list-style-type: none"> * Indkaldelse, dagsorden og forberedelse til netværksmøder * Afholdelse af møder
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Inden afslutning af kursus er der i samarbejde med de 20 kursister udarbejdet et koncept for det fremtidige faglige netværkssamarbejde <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Sagsbehandlerne har ved kursets afslutning tilmeldt sig netværket 	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er afholdt netværksmøder hver tredje måned * Deltagerne har vist tilfredshed med mødernes indhold og form * Deltagerne har engageret sig i og forberedt sig til møderne * Deltagerne har afprøvet det indlærte i praksis i perioderne mellem møderne <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Sagsbehandlerne har følt sig støttet af den faglige sparring i netværket under omsætning af ny viden til praksis * Deltagerne i netværket oplever, at de har fået inspiration, som de har kunnet omsætte i deres daglige arbejde * Deltagernes klienter med ADHD har mærket det kompetenceløft, sagsbehandlerne har fået og kan give eksempler på, hvordan det har påvirket deres sagsbehandling
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Konceptet foreligger <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Tilslutningen til det faglige netværk 	<p>Procesindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Netværksmødernes hyppighed * Deltagernes tilfredshed med møderne * Gennemsnitligt antal deltagere * Deltagernes engagement og forberedelse <p>Resultatindikatorer:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Oplevelse af faglig støtte * Eksempler på inspiration * Oplevelsen af kompetenceløft for slutbruger
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Konceptet er udarbejdet ved kursets afslutning * Mindst 80 % af kursisterne tilslutter sig det faglige netværk 	<ul style="list-style-type: none"> * Der er afholdt møder hver tredje måned, og 75 % har i gennemsnit deltaget * 2/3 har været tilfredse med mødernes form og indhold * 50 % har kunnet fremlægge eksempler på nye idéer/tiltag, der er afprøvet * 2/3 af deltagerne har kunnet udpege sagsbehandlingsforløb, hvor netværkets inspiration har spillet en rolle * 50 % af udvalgte klienter har kunnet give eksempler på, hvordan de har mærket det kompetenceløft, sagsbehandlerne har fået

Fagligt netværk for kursUSDeltagere

Delkomponent	Forankringsstrategi for kursus og fagligt netværk
Målgruppe	ADHD-foreningen Andre potentielle interesserede
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * På baggrund af midtvejsevaluering igangsættes overvejelser omkring forankring af kursusmodel * På baggrund af midtvejsevaluering igangsættes overvejelser omkring forankring af faglige netværk * Muligheder for forankring af faglige netværk i VISO og/el i ADHD-foreningen afsøges * Muligheder for forankring af kurser i ADHD-foreningen, på Professionshøjskolerne eller hos andre kursusudbydere af efteruddannelser afsøges * Udarbejdelse planer for forankring
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Mulighederne for forankring af kursus og faglige netværk er afsøgt * Der foreligger planer for forankring af kurser og netværk senest 3 måneder efter midtvejsevalueringen <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der foreligger ved projektets afslutning en aftalt plan for forankring af kursus * Der foreligger ved projektets afslutning en aftalt plan for forankring af faglige netværk
Indikatorer	<p>Procesindikatorer:</p> <p>Muligheder for forankring Tidspunkt for forankringsplan</p> <p>Resultatindikator:</p> <p>Aftalte planer for forankring</p>
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Planen for forankring foreligger i henhold til tidsplanen * Der er indgået aftale om forankring af kursus og fagligt netværk ved projektets afslutning

Delprojekt 3: Tilbud til voksne med ADHD

Oversigt over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder

Delkomponenter	Udarbejde oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder
Målgruppe	Voksne med ADHD Pårørende Fagfolk
Aktiviteter	Indsamle viden om hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder Udvælgelse og beskrivelse af relevante hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder Undersøge om hjælpemiddelinstitutet er interesseret i et samarbejde om udgivelse af en pjece om hjælpemidler til voksne med ADHD
Mål	Procesmål: Oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder udarbejdes løbende i projektperioden Resultatmål: Oversigter vil i løbet af projektperioden løbende blive publiceret, de første oversigter er klar til publicering d. 01.07.2008 Hjælpemiddelinstitutet finder det interessant og relevant at indgå i et samarbejde om udarbejdelsen af brochure om hjælpemidler til voksne med ADHD
Indikatorer	Procesindikator: Der udarbejdet oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder Resultatindikator: Der foreligger oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder Der er indledt samarbejde med hjælpemiddelinstitutet
Succeskriterier	Oversigtslisterne er færdige ifølge tidsplanen Der samarbejdes med hjælpemiddelinstitutet om udarbejdelsen af brochure

Delkomponenter	Publicering af oversigter
Målgruppe	Voksne med ADHD Pårørende Fagfolk
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Beskrivelser over oversigter lægges ud på ADHD-foreningens hjemmeside * I samarbejde med Styrelsen for Specialrådgivning og Social Service udarbejdes en adgang til tilbudsportalen, der er målrettet voksne med ADHD * Etablere link til hjælpemiddelbasen samt tilbudsportalen * Brochure publiceres i samarbejde med hjælpemiddelinstituttet
Mål	<p>Procesmål: De første oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder samt vejledning i brug af tilbudsportalen er klar til publiceret med udgangen af 2008 Øvrige oversigter publiceres i løbet af 2009</p> <p>Oversigter opdateres og udvides løbende</p> <p>Brochure fra hjælpemiddelinstituttet over hjælpemidler til voksne med ADHD publiceres i løbet af projektperioden</p> <p>Resultatmål: Der er let tilgængelig, samlet og overskuelig viden om hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder til voksne med ADHD</p> <p>Oversigterne støtter den voksne med ADHD i at få kompensation</p>
Indikatorer	<p>Proces indikator: Oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder er tilgængelige på ADHD-foreningens hjemmeside</p> <p>Resultatindikator: Brugerne af oversigterne giver udtryk for, at oversigterne er let tilgængelige og giver overskuelig information om hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder</p> <p>Brugerne af oversigterne udtrykker tilfredshed med oversigterne</p>
Succeskriterier	<p>Oversigter over hjælpemidler, tilbud og støttemuligheder samt vejledningen i brug af tilbudsportalen er publiceret ifølge tidsplan</p> <p>Brochure over hjælpemidler til voksne med ADHD er publiceret ifølge tidsplan</p> <p>Blandt de brugere der besvarer spørgeskemaerne, udtrykker 65 % tilfredshed og finder indholdet i oversigterne let tilgængelig, relevant og overskuelig</p>

Kurser og temadage for voksne med ADHD

Delkomponenter	Temadage for voksne med ADHD	Udvikling af kursusmodel Se bilag A
Målgruppe	Voksne med ADHD	
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Finde lokaler * Finde oplægsholdere * Planlægge indhold af temadagene * Annoncere temadagene * Udarbejdning af skemaer til evaluering * Evaluere og vurdere temadagene som formidlingsmetode til voksne med ADHD 	
Mål	<p>Procesmål: Der afholdes en temadag i henholdsvis Aalborg, Århus, Odense og København i løbet af efteråret 2007</p> <p>Resultatmål: Deltagerne i temadagene opleverer en øget motivation til at ændre på deres situation</p> <p>01.04.2008 er temadagene afholdt og evalueret som formidlingsmetode til voksne med ADHD</p>	
Indikatorer	<p>Procesindikator: Antallet af afholdte temadage Antallet af deltagere på temadagene</p> <p>Resultatindikator: Deltagerne i temadagen giver udtryk for, at motivationen til at ændre på deres situation er øget i løbet af temadagen</p> <p>Deltagernes tilfredshed med indholdet på temadagene</p> <p>Antallet af udfyldte evalueringer</p>	
Succeskriterier	<p>Der afholdes fire temadage med 50 deltagere pr. temadag 50 % af de voksne, med ADHD, der deltager i evalueringen, giver udtryk for, at temadagen har øget deres motivation til at ændre på deres situation</p>	

Delkomponenter	Planlægning af kursus til voksne med ADHD
Målgruppe	Voksne med ADHD Projekt VoksenADHD
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Videns indsamling via Internettet, bibliotek og øvrig relevant litteratur * Etablering af kontakt til relevante videnspersoner * Etablering af sparringsgruppe bestående af 2-3 fagfolk * Beskrive indhold og metoder i kurset * Finde undervisere * Finde lokaler * Afklare finansiering * Udarbejde kursusmateriale/undervisningsmateriale * Udarbejde før og eftermålingsskemaer
Mål	<p>Procesmål: Eksisterende viden om kurser til voksne med ADHD er afdækket</p> <p>Der etableres en sparringsgruppe</p> <p>Kurserne er planlagt og aftaler er indgået med undervisere og undervisningssted</p> <p>Kursusmateriale er udarbejdet</p> <p>Før og eftermålingsskemaer er udarbejdet</p> <p>Resultatmål: Proceskonsulenten er afklaret i forhold til valg af kursusindhold og metode</p> <p>Der er etableret en sparringsgruppe 01.02.08</p> <p>1. kursus er udviklet og klar til afholdelse i løbet af foråret 2008 2. kursus er klar til afholdelse i løbet af efteråret 2008</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Gennemførelse af aktiviteter</p> <p>Resultatindikator: Kurset er udviklet og klar til afholdelse</p>
Succeskriterier	Kurset er udviklet og klar til afholdelse i henhold til tidsplan

Delkomponenter	Afholdelse af kursus
Målgruppe	Voksne med ADHD
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Annoncering efter kursusdeltagere * Kursus program sendes ud til deltagere * Registrer tilmeldinger * Kursus for voksne med ADHD afholdes
Mål	<p>Procesmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Der er afholdt 2 kurser for voksne med ADHD inden sommerferien 2009 * I alt 12 voksne med pårørende melder sig til og gennemfører kurserne <p>Resultatmål:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Kurser for voksne med ADHD er afholdt inden sommerferien 2009 * Kursusdeltagernes livssituation bedres dels gennem mere viden om ADHD og dels gennem en øget indsigt i eget handicap. Desuden bedres livssituationen via tilegnelse af nye mestringsstrategier og handlemuligheder.
Indikatorer	<p>Procesindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antal gennemførte kurser * Antallet af deltagere der tilmelder sig kurset * Antallet af deltagere der gennemfører kurset <p>Resultatindikator:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Antallet af deltagere der giver udtryk, for at de har været tilfredse med kursets indhold og metode * Antallet af deltagere der giver udtryk for at de har opnået en øget indsigt i eget handicap * Antallet af deltagere der giver udtryk for at de har fået en forbedret livssituation * Antallet af pårørende der giver udtryk for at den voksne har fået en øget indsigt i eget handicap * Antallet af pårørende der giver udtryk for at den voksne har fået en forbedret livssituation
Succeskriterier	<ul style="list-style-type: none"> * Begge kurser er afholdt senest 01.02.09 * 6-8 voksne med ADHD * 75 % af de tilmeldte gennemfører kurserne <p>Umiddelbart efter endt kursus:</p> <ul style="list-style-type: none"> * 75 % af de voksne giver udtryk for at de har været tilfreds med kursets indhold og metode * 60 % af kursusdeltagerne giver udtryk for, at de har opnået en øget selvindsigt i deres handicap * 60 % af de voksne giver udtryk for at de har fået en bedre livssituation og kan komme med eksempler herpå * 75 % af de pårørende giver udtryk for at den voksne med ADHD har fået en øget selvindsigt i eget handicap * 75 % af de pårørende giver udtryk for at den voksne har fået en bedre livssituation <p>Et halvt år efter endt kursus:</p> <ul style="list-style-type: none"> * 75 % af de voksne giver udtryk for at de har været tilfreds med kursets indhold og metode * 60 % af kursusdeltagerne giver udtryk for, at de har opnået en øget selvindsigt i deres handicap * 50 % af de voksne giver udtryk for, at de med baggrund i at de har deltaget i kurset har fået en forbedret livssituation og kan komme med eksempler herpå * 50 % af pårørende giver udtryk for at den voksnes livssituation er blevet bedre

Delkomponenter	Anbefaling
Målgruppe	Potentielle kursusudbydere
Aktiviteter	<ul style="list-style-type: none"> * Udarbejdelse af anbefaling, indeholdende beskrivelse af indhentede erfaringer fra det afholdte kursusforløb, herunder beskrivelse af målgruppe, indhold og anvendte metoder * Afdække relevante aftagere af anbefaling * Publicering af anbefaling til relevante kursusholdere * Afdække forankringsmuligheder
Mål	<p>Procesmål: At der foreligger en anbefaling i afholdelse af kurser for voksne med ADHD. Udarbejdet på baggrund af den viden om indhold og metoder der er opnået i forbindelse med afholdelse af kurser.</p> <p>Anbefalingen er formidlet til relevante kursusudbydere</p> <p>Resultatmål: Anbefaling er klar til formidling d. 01.08.09</p> <p>Potentielle eksterne kursusudbydere viser interesse for anbefalingen</p>
Indikatorer	<p>Procesindikator: Der foreligger en anbefaling Anbefalingen er formidlet</p> <p>Resultatindikator: Antallet af kursusudbydere der udtrykker interesse for at benytte sig af anbefalingen</p>
Succeskriterier	<p>Anbefalingen foreligger i henhold til tidsplanen</p> <p>At potentielle aftagere finder anbefalingen relevant og interessant</p>

